

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

10.04 – КМР.1921“С” 2021.11.08. 01 ПЗ

ВЕРХУШІ ЮЛІЇ СЕРГІЇВНИ

2021 р.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

УДК 37.013.42+159.922.7

ПОГОДЖЕНО ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Декан факультету (Директор ННІ)
гуманітарно - педагогічний
(назва факультету (ННІ))

Завідувач кафедри
соціальної роботи та реабілітації
(назва кафедри)

Савицька І.М.
(ПІБ)
(підпис)

Сопівник І. В.
(ПІБ)
(підпис)

“ ” 2021 р.

“ ” 2021 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему «Соціальна робота з профілактики булінгу серед підлітків»

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Освітня програма «Соціально психологічна реабілітація»

Орієнтація освітньої програми: освітньо - професійна

Гарант освітньої програми

доктор пед. наук, доцент
(науковий ступінь та вчене звання)

Сопівник І. В.
(ПІБ)

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

доктор пед. наук, доцент
(науковий ступінь та вчене звання)

Сопівник І. В.
(ПІБ)

Виконав

Верхуша Ю. С.

(підпис) (ПІБ студента)

КИЇВ – 2021

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРОРОДОВОЇ ІСОУДНІТІЗУРАПН ІАКУЛЬТЕТ (ІІІІ) ІУМІТАРНІО-ІЕДАГОГІІНІЙ

НУБІП України

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної роботи та реабілітації,
доктор педагогічних наук,

доцент

Сопівник І.В.

2021 року

НУБІП України

ЗАВДАННЯ

ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ

Верхушці Юлії Сергіївні

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Освітня програма «Соціально – психологічна реабілітація»

НУБІП України

Орієнтація освітньої програми освітньо - професійна

Тема магістерської кваліфікаційної роботи «Соціальна робота з профілактики булінгу серед підлітків»

затверджена наказом ректора НУБІП України від «8» листопада 2021 р. №1921 «С»

Термін подання завершеної роботи на кафедру «12» листопада 2021р.

НУБІП України

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи Закон України «Про освіту», Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)», Конвенція про права дитини.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Розкрити сутність поняття «булінг» та охарактеризувати його ознаки і причини виникнення;
2. Описати напрями діяльності соціального працівника з підлітками з метою попередження насильства;
3. Розробити методичні рекомендації педагогам та батькам щодо профілактики булінгу.
4. Дослідити рівень поінформованості підлітків та випадки булінгу в навчальному закладі.
5. Розробити та експериментально перевірити програму профілактики булінгу серед підлітків Шосткинської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №7.

НУБІП України

Дата видачі завдання “ _____ ” _____ 20__ р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

Завдання прийняв до виконання _____

(підпис)

Сопівник І.В.

(прізвище та ініціали)

Верхушца Ю.С.

(прізвище та ініціали студента)

НУБІП України

РЕФЕРАТ

Дипломна робота на тему «Соціальна робота з профілактики булінгу серед підлітків» містить 115 сторінок, з яких 98 сторінок основного тексту, 5 таблиць, 55 рисунків, 12 додатків. Перелік посилань нараховує 71 посилання.

Актуальність роботи. Актуальність теми дослідження зумовлена недостатньою розробленістю проблеми в науковій літературі.

Об'єкт: булінг серед підлітків.

Предмет: програма профілактики булінгу серед підлітків.

Мета: розробити програму профілактики булінгу серед підлітків Шосткинської загальноосвітньої школи I-III ступенів №7.

Завдання:

1. Розкрити сутність поняття «булінг» та охарактеризувати його ознаки та причини виникнення;
2. Описати напрями діяльності соціального працівника з підлітками з метою попередження насильства;
3. Розробити методичні рекомендації педагогам та батькам щодо профілактики булінгу.
4. Дослідити рівень поінформованості підлітків та випадки булінгу в навчальному закладі.
5. Розробити та експериментально перевірити програму профілактики булінгу серед підлітків Шосткинської загальноосвітньої школи I-III ступенів №7.

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз, синтез, узагальшення, порівняння та вивчення передового досвіду, моделювання; *емпіричні* – опитування, анкетування, педагогічне спостереження; *статистичні* – методи математичної статистики.

В першому розділі «Булінг – актуальна проблема сучасності серед підлітків» розкрито поняття булінг, його основні ознаки, вікові та гендерні

особливості вчинення булінгу та причини виникнення, також було описано нормативно-правову базу щодо протидії булінгу.

У другому розділі «Діяльність соціального педагога з профілактики насильства серед підлітків» було розкрито вітчизняний та зарубіжний досвід профілактики булінгу в навчальних закладах освіти, описано напрями роботи соціального працівника у протидії булінгу, розроблено рекомендації батькам та педагогам.

У третьому розділі «Соціально – психологічне дослідження серед дітей підліткового віку в закладах загальної середньої освіти» було проведено емпіричні дослідження на визначення рівня обізнаності учнів в проблематиці булінгу, виявлення шкільного насильства в класі та навчальному закладі, а також рівень агресивності підлітків. На основі отриманих результатів було розроблено та апробовано профілактичну програму «Stop булінг» в Шосткинській загальноосвітній школі I-III ступенів №5.

Висновки: у роботі було розкрито сутність поняття «булінг», охарактеризовано структуру булінгу, причини виникнення та ознаки; описано напрями роботи соціального працівника з підлітками, щодо попередження насильницької поведінки; розроблено рекомендації для батьків та вчителів щодо протидії проявів булінгу; досліджено рівень поінформованості учнів у проблематиці булінгу та схильність підлітків до агресії; розроблено та апробовано програму профілактики булінгу «Stop булінг».

Ключові слова: булінг, насильство, булінгова поведінка, профілактика.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
------------	---

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ БУЛІНГ ТА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ СЕРЕД ПІДЛІТКІ	
1.1 Наукові підходи до розуміння поняття «булінг», його структура та види.....	9

1.2 Характеристика причин виникнення насильства та ознаки булінгу в підлітковому віці.....	15
--	----

1.3 Оцінювання впливу булінгу.....	20
1.4 Нормативно – правове забезпечення профілактики булінгу в закладах освіти.....	25

Висновки до першого розділу.....	28
----------------------------------	----

РОЗДІЛ ДРУГОЙ ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ	
2.1 Вітчизняний та зарубіжний досвід профілактики булінгу.....	30

2.2 Міжнародні антибулінгові програми.....	35
--	----

2.3 Характеристика основних напрямів діяльності соціального працівника з метою профілактики булінгу.....	41
--	----

2.4 Реалізація соціальною працівником програм боротьби з булінгом в закладах освіти.....	46
--	----

Висновки до другого розділу.....	50
----------------------------------	----

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ	
3.1 Психологічна діагностика схильності підлітка до вчинення булінгової поведінки.....	52

3.2 Програма профілактики булінгу серед молодіжної громади.....	61
---	----

3.3 Аналіз результатів дослідження.....	73
---	----

Висновки до третього розділу.....	83
-----------------------------------	----

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85
---------------------------------	----

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	88
---------------------------------	----

ДОДАТКИ.....	94
--------------	----

НУБІП України

ВСТУП

Актуальність дослідження. На даний момент різноманітні проблеми, властиві підлітковому віку, перебувають в увазі безлічі наук про розвиток людини та суспільства і в ряду різноманітних проблем отримала свою увагу проблема булінгу – підліткового насильства, але не в рамках класичного підходу підліткових конфліктів, як це можна було б очікувати, а як проблема довготривалого цькування жертви.

Для дослідження цього феномену існує ряд складнощів, як теоретичного, так і практичного характеру. Наприклад, в теоретичному плані, поки ще існує недостатньо напрацьовань, що пояснюють цей феномен, особливо у зв'язку з підлітковим віком, оскільки ця проблема не тільки вікова – вона носить соціальний характер, оскільки є для самого суспільства вкрай недоступним способом поведінки підростаючого покоління.

З точки зору класичних теорій конфліктів, вікової психології та педагогіки, складність пояснення феномена булінг в тому що навіть на рівні понять немає чіткого розуміння, що є агресія, що є конфлікт, хто є жертва, а хто кривдник. У кожному теоретичному підході є свій погляд на проблему, але він як правило обмежений тільки рамками якогось одного підходу.

Крім того, не завжди в поясненні феномена булінг враховується віковий аспект, бо булінг не обов'язково виникає в підлітковому віці як стійке явище.

У цьому полягає вже проблема практичного характеру – булінг складно визначити і відокремити від звичайних підліткових конфліктів, які можуть бути яскравими по прояву. Але коротких за своєю природою. Тому існує утруднення діагностичного характеру.

Так само є проблема профілактики такого явища, оскільки тут йдеться не тільки про вміння підлітків взаємодіяти один з одним, але мова йде про морально – ціннісну основу відносин, а саме ця сфера вкрай закрита від впливу педагогів і психологів на підлітків, через те, що в підлітковому віці моральні авторитети вже втрачають свій вплив і набувають цінності зовсім інші люди.

Тема булінгу висвітлена в працях як зарубіжних дослідників, так і вітчизняних вчених, зокрема Д. Ольвеус, Д. Лейн, І Хонн, І Бердишев, І. Кои, К. Лоренц, Г. Фалл, В. Ортон, Д. Таттум, П. Хайнеманн та інших.

З урахуванням зазначеної актуальності даної проблеми та її теоретичної і практичної значущості, в роботі були визначені мета, об'єкт, предмет, завдання і методи дослідження.

Об'єкт: булінг серед підлітків.

Предмет: програма профілактики булінгу серед підлітків.

Мета: розробити програму профілактики булінгу серед підлітків

Шосткинської загальноосвітньої школи I-III ступенів №7.

Завдання:

1. Розкрити сутність поняття «булінг» та охарактеризувати його ознаки і причини виникнення;
2. Описати напрями діяльності соціального працівника з підлітками з метою попередження насильства;
3. Розробити методичні рекомендації педагогам та батькам щодо профілактики булінгу.
4. Дослідити рівень поінформованості підлітків та випадки булінгу в навчальному закладі.
5. Розробити та експериментально перевірити програму профілактики булінгу серед підлітків Шосткинської загальноосвітньої школи I-III ступенів №7.

Для вирішення поставлених завдань в роботі використовувались такі **методи дослідження:** *теоретичні* – аналіз, синтез, узагальнення – для розкриття сутності поняття «булінг» та характеристики його ознак та причин виникнення; порівняння та вивчення передового досвіду – для виокремлення напрямів діяльності соціального працівника з підлітками щодо попередження насильства; моделювання – застосовується для підготовки практичної частини дослідження, який допоможе у розробці профілактичної програми з подолання проявів булінгу; *емпіричні* – опитування, анкетування, педагогічне

спостереження – для діагностики схильності підлітків до вчинення булінгу;
статистичні: методи математичної статистики - для опрацювання результатів
експериментальної роботи.

Структура й обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу,

трьох розділів, висновків до них, загального висновку, списку використаних
джерел (71 назва), 12 додатків. Загальний обсяг магістерської роботи – 115
сторінок, з них 98 сторінок основного тексту. Робота містить 5 таблиць та 55
рисунки.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РОЗДІЛ І.

БУЛІНГ – АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

НУБІП України

1.1 Наукові підходи до розуміння поняття «булінг» та його структури

Сьогодні ми живемо в ХХІ столітті, але насильство в світі так і залишається однією з найбільших проблем людства. Мільйони людей кожен день зазнають насилля зі сторони рідних та близьких і навіть сторонніх їм людей.

Тлумачення сутності поняття «булінг» знаходимо у словниках, довідниках, відповідно дане поняття трактується як «таке, що прийшло до нас зовсім нещодавно із запозиченого міжнародного терміну воно перетворилось у повсякденне. Поняття «булінг» тісно пов'язане з такими визначеннями, як «насильство (це дія або бездіяльність однієї людини стосовно іншої, що завдає шкоди як фізичному, так і психічному здоров'ю, принижує почуття її честі та гідності)» та «агресія (індивідуальна або колективна поведінка, дія спрямована на заподіяння фізичної та психологічної шкоди, збитку або на знищення іншої людини чи групи людей» [71,25].

Для того, щоб краще розібратись в проблемі світового значення, заглибимось в історію і значення терміну «булінг». Перша згадка булінгу (англ. bullying), що в перекладі означає цькування, залякування, з'явилась на початку 70 – х років в Скандинавії групою науковців, які досліджували тему насильства між дітьми в школі [70].

На сьогодні, існує безліч визначень цього поняття і всі вони трактуються по-різному. За Кембриджським словником цей термін означає ображати або залякувати когось, хто є меншим або менш впливовим ніж ви, досить часто примушування такої особи до небажаних дій [2].

За Оксфордський словник пропонує таке визначення поняття «булінг» - «спрагнути завдати шкоду, залякати або примусити до небажаної дії уразливу особу або особу, яка сприймається як така» [1].

НУБІП України

Психотерапевт І. Бердишев розуміє булінг «як свідоме довготривале насильство, що не має характеру самозахисту, і таке, що виходить від однієї або декількох осіб» [10].

Такі вітчизняні науковці, як О. Морозов, Д. Булда та М. Бородаєва трактують поняття булінг як «агресивне переслідування одного з членів колективу іншими членами колективу або його частини» [43].

На думку А. Король булінг «це повторювані, свідомі, навмисні та обдумані дії з наміром нашкодити, викликати страх шляхом погрози подальшою агресією» [35].

Британський вчений Д. Лейн асоціює булінг шкільним цькуванням і погоджується з Роландом, що «булінг являє собою тривале фізичне чи психічне насильство з боку індивіда чи групи відносно індивіда, який не здатен захистити себе у даній ситуації» [39].

Т. Доукіна пояснює булінг як «агресивну поведінку однієї людини щодо іншої з метою заподіяти останній моральну або фізичну шкоду, принизити і в такий спосіб утвердити свою владу» [24].

Усі вище перераховані науковці проводять паралель між булінгом та жорстокістю, приниженням, дискримінацією, психологічним впливом на особистість і завданням фізичної та психологічної шкоди. Звісно всі ці поняття характерні для терміну булінгу, але вони не розкривають його, а лиш доповнюють основні його ознаки.

Звичайно ми не можемо оминати увагою норвезького психолога – дослідника, педагога, соціолога Д. Ольвеуса, бо саме його вважають засновником цього напрямку у сфері наукових досліджень. У 1993 році він випустив книгу «Булінг в школі: Що ми знаємо та що ми можемо зробити» в якій описав види булінгу та дав визначення цього поняття, яке сьогодні вважають загальноприйнятим. Отож, «булінг – це негативне явище в шкільному середовищі, а також умисні дії, які неодноразово повторюються стосовно одного або декількох учнів іншим учнем або їх групою з метою

заподіяння шкоди та створення певного (фізичного, емоційного тощо) дискомфорту» [3].

Науковець у своїй праці визначив три головних компонента, з яких складається булінг:

- 1) систематичність здійснення (неодноразова повторюваність дій);
- 2) агресивність (негативні дії);
- 3) нерівність сторін (дисбаланс сил та можливостей).

Всі вони є невід'ємною складовою поняття і показують, що булінг несе більш соціально – негативний характер, ніж соціально небезпечний.

Булінг здійснює вплив на всіх учасників процесу, оскільки є соціально – психологічним явищем. Зокрема, дослідник Ольвеус визначив таку рольову структуру булінгу (див. рис.1):

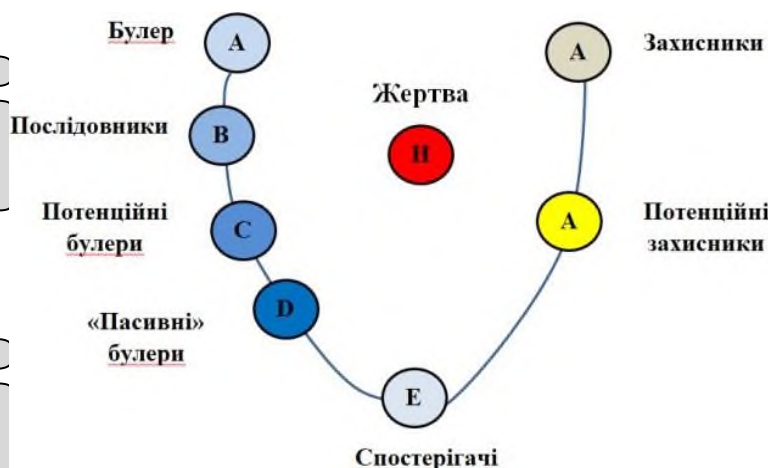

Рис.1.1 Булінг структура за Д. Ольвеусом

Ще одну структуру булінгу навів британський дослідник Е. Рональд, де він описує її як соціальну систему. Ця структура включає в себе:

- Кривдників (переслідувачі);
- Жертв;
- Свідків (спостерігачі) [39].

Загалом вони не міцно закріплені і можуть змінюватися від ситуації до ситуації та від групи до групи. Проте дослідники часто зазначають те, що

регулярне освоення дитиною однією з перелічених ролей забезпечують її внутрішні передумови. Учасники булінгу мають певні особистісні та поведінкові риси, розглянемо їх детальніше в таблиці [5].

Таблиця 1.1

Психологічна характеристика складових структури булінгу

(за Е. Рональдом)

Учасники булінгу	Психологічна характеристика	Риси, притаманні учаснику
Кривдники	<p>Особи, що володіють високим рівнем загальної агресивності. Вони, як правило «нападають» не тільки на жертв (незнайомих їм людей), а й прояви агресії можуть бути застосовані до рідних та близьких. Для них характерна відсутність емпатії до жертви та потреба в домінуванні над ними. Ольвеус зазначає, що кривдники часто відчують себе уеннішими та самовпевненими. Переслідувачі мають дуже високий рівень емоційного інтелекту, вони досить добре розпізнають чужі емоції та психічні стани, а також мають здібності до маніпулювання. Головними мотивами булінга у кривдників є потреба у владі, почуття ейфорії від заподіяння шкоди іншим і матеріальна або психологічна винагорода.</p>	<p>Агресивність, самовпевненість, невірніоваженість, імпульсивність, егоїзм, схильні порушувати правила, самостверджуються з використанням сили, гіперактивність, незграбність, запальний характер, інфантильність.</p>

Жертви	<p>Особи, які досить часто проживають психологічне насилля, самотність, відчуття тривоги. Всі ці прояви виникають від впливу атмосфери, що оточує жертву. Для них властиві соціальні ізоляваність, відчуженість, фізична слабкість, низька самооцінка, відсутність друзів, не можуть оволодіти собою в складних ситуаціях. Часто спикаються з проблемою спілкування з однолітками.</p>	<p>Чутливість, обачливість, депресивність, тривожність, замкнутість, сором'язливість, низька самооцінка, невпевненість, пригніченість, фізична слабкість</p>
Свідки	<p>В булінгу в ролі свідків виступають особи, які не здатні дати відсіч кривднику, бо вважають, що безсилі протидіяти йому, в результаті чого відчують провину. В таких ситуаціях їх самооцінка істотно занижується.</p> <p>Спроба припинити цькування викликає у свідків внутрішній конфлікт з самим собою, бо вони бояться втратити свою безпеку та статус в групі. Після чого вони можуть сприймати світ небезпечним, постійно переживати страх, сором за свою безпорадність, а також мають бажання відчутися себе на місці агресора.</p> <p>У свідків відсутня здатність до емпатії.</p> <p>Спостерігачами часто виступають діти з кола кривдника, однокласники або випадкові особи.</p>	<p>Боягузтво, невпевненість, тривожність, сором'язливість, відчуття провини та власного безсилля</p>

Не можна оминати увагою класифікацію «булінг-структури» описує О.Л. Глазман, яка складається з:

1. **Ініціаторів (кривдників).** Характеризуються особи, що володіють високим рівнем загальної агресивності. Вони «нападають» не тільки на своїх жертв, а й на рідних людей та викладачів.

2. **Помічників ініціатора.** Характеризуються бажанням допомагати і наслідувати булеру. Вони користуються прямим булінгом та надають «перший удар».

3. **Захисників «жертви».** Як правило, захисники володіють найбільшим авторитетом серед однокласників. Вони менш за всіх піддаються та проявляють булінгову поведінку по відношенню до ровесників.

4. **Жертв.** Такі особи часто відчують психологічне цькування, ізольованість та самотність, відчуття небезпеки і тривоги. «Жертвам» булінгу властива затяжна депресія, високий рівень тривожності та негативні емоційні прояви.

5. **Спостерігачів (свідків).** Більшість дітей в ситуаціях, що стосуються булінгу виступають в ролі свідків [20].

Для того щоб швидко та легко ідентифікувати прояв насильства та цькування розберемось у видах булінгу, отож вони поділяються на:

1. **Фізичний булінг** – активні дії, спрямовані на заподіяння особі фізичного болю або тілесних ушкоджень з метою залякування. До нього відносяться: штовхання, ляпаси, стусани, підніжки, побиття;

2. **Сексуальний булінг** – образи, домагання, принизливі погляди, жести, погрози та жарти сексуального характеру, поширення чуток сексуального плану.

3. **Психологічний булінг** – насильство, яке пов'язане з дією на психіку та завдає психологічну травму за допомогою словесних принижень та образ, погроз і переслідувань, залякувань. Цей вид поділяється на:

► **вербальний булінг** – дії, які спрямовані на завдання психологічної шкоди шляхом словесних висловлювань, щоб заподіяти емоційну невпевненість

жертви: жорсткі висловлювання, які принижують честь та гідність, обзивання, образливі викрикування, щодо статі, раси, сексуальної орієнтації, віросповідання.

➤ *соціальний булінг* – дії, які полягають у залякуванні і до нього застосовують метод ізоляції: ігнорування, байкот, відмова у спілкуванні. Цей підвид спрямований для видалення жертви з колективу.

4. **Кібербулінг (електронний)** - дії, які направлені на завдання психологічної травми жертві за допомогою електронних пристроїв: приниження та цькування в соціальних мережах, обзивання по телефону, знімання бійок на телефон і т.д.

5. **Економічний булінг** - крадіжки, пошкодження та відбирання майна, вимагання грошей, цінностей [27, с.39].

Отже, булінг є досить поширеним діянням, він має складну структуру та різноманітні форми прояву.

1.2 Характеристика причин виникнення насильства та ознаки булінгу в підлітковому віці

Підлітковий вік - це абсолютно особливий динамічний період розвитку людини, і від того, як саме він буде розвиватися, в подальшому буде багато в чому побудований розвиток наступного вікового етапу. Саме тому цей період вважається переломним, перехідним, сенситивним і критичним [7].

За даними дослідження ЮНІСЕФ 67% дітей у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу, 24% стали жертвами, 44% були спостерігачами, 48% школярів нікому не розповідали про випадки булінгу [15, с.7].

Причин булінгу безліч всі вони різні, але все ж таки мають спільний характер. Їх можна класифікувати за такими групами (див. рис. 1.2)

Рис. 1.2 Причини виникнення булінгу

Таблиця 1.2

Характеристика причин булінгу серед підлітків

Група	Характерні чинники
Сімейні	<ul style="list-style-type: none"> ➤ брак близьких стосунків у сім'ї, відсутність уваги батьків до дитини, труднощі у спілкуванні з рідними; ➤ гіперконтроль, або навпаки недостатність контролю з боку батьків до дитини; ➤ гіперопіка, наслідком якої є незнання дитиною правил поведінки у різних соціальних середовищах, важко контактує з однолітками; ➤ жорстоке поводження або тиск на дитину зі сторони батьків; через таке поводження діти уособлюють зовнішній світ з джерелом загрози для їхніх особистостей; ➤ насильство вдома, завдяки копіюванню поведінки дорослих підліток сам стає ініціатором булінгу в шкільному середовищі; ➤ неповна сім'я, деколи через брак часу мами (батька) в неповній сім'ї підліток не може знайти своє місце в освітньому середовищі.
Особистісні	<ul style="list-style-type: none"> ➤ фізичні вади – поганий слух, зір, порушення опорно-

рухового апарату, недостатня фізична підготовка тощо;

➤ поведінкові особливості – імпульсивність, замкнутість, тривожність та інше;

➤ зовнішні особливості – надмірна повнота або худорлявість деформований прикус, руде волосся, носіння окулярів;

➤ спосіб поведінки дитини – коли підліток проявляє або не проявляє активність, на яку від неї очікує колектив;

➤ певні захворювання – заїкання, дислексія, тощо;

➤ погано розвинені гігієнічні навички;

➤ труднощі у навчання або навпаки високий інтелект;

➤ недостатньо розвинені соціальні навички.

Соціальні

➤ інтернет, ЗМІ, ігри;

➤ стереотипність;

➤ сексуальна орієнтація;

➤ популяризація насильницький дій та моделей в інтернеті та телебаченні;

➤ культурні та гендерні норми;

➤ економічна чи соціальна нерівність;

➤ гендерні стереотипи.

В освітньому закладі

➤ ігнорування проблеми в закладі освіти педагогічним колективом;

➤ навчання у авторитарному стилі;

➤ виокремлення «любимчиків» у класі, тобто дитина, яка передусє у навчанні чи позаурочній діяльності завжди виступає пріоритетом для працівників освітнього закладу;

➤ приниження учнів викладачем у ході навчання;

➤ відсутність належного контролю працівниками освітнього закладу над поведінкою учнів;

➤ відсутність налагодженої системи щодо створення

безпечного освітнього середовища, а саме комфортного соціально-психологічного клімату в класі; комплексних заходів щодо попередження та протидії насильству стосовно дітей; впровадження відновного підходу та відновних практик в освітній процес закладу освіти; створення безпечних умов під час навчального процесу;

➤ відсутність плану та алгоритмів виявлення та реагування на ситуації цькування чи булінгу в закладі освіти

➤ замість гендерного підходу викладачі використовують

статеву – рольовий

Суспільство

➤ заклади освіти;

➤ друзі;

➤ знайомі;

➤ гуртки, які відвідує підліток.

Враховуючи все вищесказане можемо виокремити основні ознаки булінгу:

1. **Соціально-негативний характер.** За своїм змістом булінг негативне явище та викликає засудження з боку соціуму. Але на відміну від інших дій, за які передбачено кримінальну відповідальність, булінг не завдає шкоди суспільним відносинами, отже не являється небезпечним явищем.

2. **Систематичність.** Одною з головних ознак булінгу є системне вчинення соціально – негативних діянь, які характеризуються повторністю та регулярністю. Саме ця ознака вказує на відмінність булінгу від конфлікту.

3. **Умисел, навмисність.** Коли булер вчиняє насильство він має в повній мірі усвідомлювати про можливі наслідки вчинених ним діянь. Мова може йти як до притягнення особи до адміністративної відповідальності, так і завдання потерпілому фізичної або психологічної шкоди.

4. **Образлива поведінка, ціллю якої є принизити іншу особу.** Головна ціль булера це принизити свою жертву, роблячи це кривдник відчуває

презирство та зневагу. Образливе відношення може виявлятися у формі образливих висловлюваннях та жестах, рухах, які принижують честь та гідність особи (штовхання, удар), розповсюдження непристойних чуток

5. **Негативний характер міжособистісних стосунків між учасниками.**

Оскільки, булінг передбачає зневажливе ставлення кривдника до жертви, звичайно говорити про дружні та доброзичливі відносини ми не можемо.

6. **Бездіяльність.** Ця ознака регламентована Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу (цькування) від 18.12.2018 №2657 – VIII, «дія або бездіяльність кривдника, наслідком яких є

заподіяння психічної або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого».

7. **Наявність сторін.** В цій ознаці обов'язково мають бути присутні учасники – булер та жертва . Саме ці дві сторони є лакмусом досліджуваної категорії.

8. **Присутня односторонність.** Ця ознака пояснюється таким чином, одна сторона виступає булером, інша – жертва. Також, односторонній прояв цькування та знуцання є невід'ємністю булінгу.

9. **Нерівність учасників.** Суть цієї ознаки полягає в тому, що булер фізично та психологічно сильніший, авторитетніший, старший за жертву.

10. **Психологічний або фізичний тиск.** Булінг здійснюється з головною метою – нанести моральний, психологічний, фізичний утерб жертві [53].

Звісно, цей перелік ознак булінгу, не є вичерпним і безумовно може доповнюватись в залежності від виду насильства та кількості учасників злочиння та складається з загальних ознак, які в повній мірі розкривають поняття «булінг» і за допомогою їх можна швидко визначити прояви насильства [69].

Оскільки, дитина яка переживає булінг навряд чи розкаже батькам або викладачам про це, тому дорослим слід знати зовнішні ознаки булінгу та вчасно розпізнати проблему:

Таблиця 1.3

НУБІП України

Зовнішні ознаки булінгу

Форми насильства	Зовнішні ознаки булінгу
<p data-bbox="336 432 560 533">Психологічне насильство</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="683 432 1513 667">✓ замкнутість, тривожність, страх або навпаки, демонстрація повної відсутності страху, ризикована, зухвала поведінка; <li data-bbox="683 667 1513 790">✓ неврівноважена поведінка; <li data-bbox="683 790 1513 913">✓ агресивність, напади люті, схильність до руйнації, нищення, насильства; <li data-bbox="683 913 1513 1037">✓ різка зміна звичної для дитини поведінки на контрастну; <li data-bbox="683 1037 1513 1160">✓ уповільнене мислення, знижена здатність до навчання; <li data-bbox="683 1160 1513 1283">✓ відлюдкуватість, уникнення однолітків, бажання спілкуватися із значно молодшими дітьми; <li data-bbox="683 1283 1513 1406">✓ ізоляція, бойкот групою однолітків, небажання інших учасників освітнього процесу спілкуватися; <li data-bbox="683 1406 1513 1529">✓ занижена самооцінка, наявність почуття провини; <li data-bbox="683 1529 1513 1653">✓ поява швидкої втомлюваності, занижена концентрації уваги; <li data-bbox="683 1653 1513 1776">✓ демонстрація страху перед появою інших учасників освітнього процесу; <li data-bbox="683 1776 1513 1899">✓ схильність до прогулювання навчання; <li data-bbox="683 1899 1513 2022">✓ відмова йти до закладу освіти з посиланням на погане самопочуття;

<p>НУБІП</p>	<p>✓ депресивні розлади; ✓ суїцидальні думки.</p>
<p>Фізичне насильство</p>	<p>✓ видимі фізичні пошкодження; ✓ ознаки пораненого самопочуття (нудота, головний біль, кволість тощо);</p>
<p>НУБІП</p>	<p>✓ скарги дитини на біль та/або погане самопочуття;</p>
<p>НУБІП</p>	<p>✓ намагання приховати травми та обставини їх отримання;</p>
<p>Економічне насильство</p>	<p>✓ наявність фото-, відео- та аудіо матеріалів фізичних знущань. ✓ видимі пошкодження або зникнення майна та/або особистих речей;</p>
<p>НУБІП</p>	<p>✓ скарги на пошкодження або зникнення особистих речей.</p>
<p>НУБІП</p>	<p>✓ скарги на вимагання особистих речей, грошей.</p>
<p>Сексуальне насильство</p>	<p>✓ скарги на образливі жести, висловлювання, прізвиська, жарти, погрози, поширення чуток, сексуального (інтимного) характеру та/або змісту, сексуальні домагання тощо;</p>
<p>НУБІП</p>	<p>✓ наявність фото-, відео- та аудіо матеріалів сексуального (інтимного);</p>
<p>НУБІП</p>	<p>✓ приховування статевих ознак через використання великої кількості одягу.</p>

Батькам та вчителям слід уважно контролювати дії дітей та вміти розрізняти булінг від конфліктної ситуації.

НУБІП України

1.3 Вікові та гендерні особливості вчинення булінгу

Вік є невід'ємною причиною поширення булінгу в шкільному середовищі.

Прийнято вважати, що шкільне насильство більш характерне для дітей підліткового віку і пов'язане з формуванням гормональної системи та психіки.

Безперечно, агресія у підлітків вважається за вікову норму. Але не будемо забувати, що нормою рахується заподіяння шкоди іншій особі зрідка, в певних ситуаціях. Проте, є підлітки, які активно проявляють агресивні дії щодо інших й саме така поведінка викликає інтерес у психологів та дослідників проблеми

булінгу в усьому світі [12].

Чи дійсно всі наші дорослі психологічні проблеми родом з дитинства?

Перший приклад агресивної поведінки та жорстокості дитина отримує від дорослих, гнів може розпізнати дитина трьох місяців. Як наслідок, на першому році життя дитина проявляє гнів у відповідь на фрустрацію. В два та три роки у сутичках з ровесниками дитина відзеркалює поведінкову агресію дорослих, це може проявлятися як гнів так і застосування сили (штовхання, удари) [33, с.31]

У дітей дошкільного віку агресія проявляється у випадках коли дитина захищає свої інтереси та відстоює переваги. В ці моменти дошкільнята ще не вміють стримувати власні емоції та вирішувати конфлікт словесно, тому застосовують агресивні дії в досягненні певної мети. Нормою вважаються ситуативні штовхання, удари з метою самоствердитись в групі. Але, якщо дитина дошкільного віку, систематично проявляє ознаки агресії щодо ровесників безцільно, вона відчуває задоволення від приниження та фізичного болю «жертви», це може свідчити про схильність дошкільняти до жорстокості та агресивності. В такому випадку слід звернутись до фахівців для психологічної діагностики та лікування [50, с.152].

З переходом дитини у початкову школу коло спілкування розширюється, спочатку воно набуває ознак формального у процесі навчання, а згодом діти будують неформальні взаємовідносини. При цьому вагомий вплив на взаємини між дітьми визначає вчитель. У процесі навчання саме вчитель може виділяти

окремих учнів як приклад або виокремлювати помилки когось з учнів, на основі цих «жестів» і формується відношення учнів один до одного, відбувається розподілення за категоріями: сприятливий чи несприятливий [8].

Підлітковий вік - це абсолютно динамічний період розвитку людини, і ввід того, як саме він буде розвиватися, в подальшому буде багато в чому побудований розвиток наступного вікового етапу. Саме тому цей період вважається переломним, критичним, перехідним [17].

Підлітковий вік має особливі характеристики, що описують цей етап розвитку. Це вік фізичних і особистісних, психічних і соціальних змін [59].

В цей період на фоні статевого дозрівання та збільшення гормонів у підлітка спостерігається зміна поведінки та зовнішності. Фізичні можливості збільшуються, з'являються нові потреби, які тягнуть за собою зміну провідної діяльності, соціальної поведінки з ровесниками, близькими та оточуючими. За зовнішнім виглядом підліток намагається стати схожим на дорослого, але все ще ним не є [60].

Паралельно зі зміною зовнішності підліток прагне себе ідентифікувати, зрозуміти свої можливості, унікальність та особливості, порівнює себе з авторитетними особистостями, на котрих хотів би бути схожим. Відчуття дорослішання виникає у підлітка у зв'язку з фізичним розвитком, статевим дозріванням, соціальними факторами.

Луан Брайзендайн наголошує: «З одного боку у підлітків виникає сплеск гормональних змін, а з іншого – проблеми соціальної адаптації при переході в доросле життя. У юнаків і дівчат реакції – відповіді на ці виклики не однакові. Для юнаків – це частіше розвиток самоповаги завдяки незалежності від оточуючих, в той час як у дівчат відповідь знаходиться через встановлення соціальних зв'язків [11, с.8].

Для узагальнення та розмежування гендерних особливостей булінгу нами була створена таблиця [41]:

Таблиця 1.4

Гендерні відмінності булінгової поведінки

НУБІП України

Внутрішні зміни	
Хлопці	Дівчата
Збільшується рівень агресії, самоствердження, самовпевненості, з'являється дух суперництва, бажання заявити про себе;	Значущою стає емоційне життя, з'являється бажання експериментувати зі стилем та зовнішністю, потреба в спілкуванні, плітках;
Причини булінгової поведінки	
Комплекс неповноцінності, що виникає з прагненням до визнання, досягання поставленої мети за рахунок цькування оточуючих, схильність до фізичної агресії та розправи	Гормональний збій, бажання бути лідером, авторитарний батько, відсутність мати, заняття чоловічими видами спорту, прихильність фемінізму.
Особистісні особливості	
Дослідники віддають перевагу таким якостям: імпульсивність, наявність страхів та тривоги, замкнутість, банальність, сумнів у своїй правоті, невдоволення собою, тенденція до самоствердження.	Тривожність, егоцентризм, емоційна незрілість, инфантильність, прагнення привернути до себе увагу, нестабільна самооцінка, швидке виникнення негативних емоцій.
Спільні риси	
Занижена самооцінка, егоцентричність, вмiють маніпулювати людьми, заради власної вигоди, не підкоряються правилам та дисципліні, схильність до фрустрації.	

НУБІП України

Отож, схильність до булінгу може бути властива як юнакам, так і дівчатам. Для хлопців більш характерне фізичне насильство, а для дівчат використовують такі засоби булінгу, як розповсюдження пліток, словесна травля, ігнорування. Але з віком, як хлопці так і дівчата вдаються до вербального та соціального булінгу [69].

1.4 Нормативно – правове забезпечення попередження булінгу в закладі освіти

Сьогодні існує певний перелік міжнародних та державних нормативно – правових документів, які направлені на захист дітей та подолання насильства в шкільному середовищі. А саме:

1. Конвенція про права дитини

2. Декларація прав дитини

Закони:

1. Закон України «Про охорону дитинства»;
2. Закон України «Про освіту»;
3. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»;
4. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»;
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)».

Листи:

1. Лист МОН України від 29.12.2018 №1/9 – 790 «Щодо організації роботи у закладах освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу»;

2. Лист МОН України від 18.05.2018 №1/11 – 5480 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству»;

3. Лист МОН України від 29.01.2019 №1/1П – 881 «Рекомендації для закладів освіти щодо застосування норм Закону України «Про внесення змін до

деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)» від 18.12.2018 р. №2657 – VIII».

Накази:

1. Наказ МОН України від 02.10.2018 №1047 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами»;

2. Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 19.08.2014 №564/836/945/577 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорсткого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення».

Розглянемо деякі документи більш детально. Стаття 16 «Конвенції про права дитини» зазначає, що: «жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємниці кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність; дитина має право на захист закону від такого втручання або посягання». У статі 19 цієї ж Конвенції прописано: «Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину» [32].

З прийняттям Закону України №2657 – VIII від 18 грудня 2018 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)» поняття «булінг» набуло регламентації. В цьому законі булінг (цькування) визначається як «діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що

вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [53]. Також цей закон вніс корективи не лише до Кодексу України про адміністративні правопорушення №8073 – X від 7 грудня 1984 р., а й в Закон України «Про освіту» №2145 – VII від 5 вересня 2017р. доповнивши ці документи статтями про булінг [56].

З метою своєчасного виявлення та запобігання проблеми булінгу, законодавець описав типові його ознаки у Законі України «Про освіту» такі як: «систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого» [56].

Якщо говорити про адміністративну відповідальність за вчинення булінгу, то вона прописана в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)» і передбачає:

«накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин». Якщо дії були вчинені групою осіб або ж повторно протягом року, то в такому випадку: «накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин» [54].

Булінгові дії, що були вчинені малолітніми особами віком від 14 до 16 років: «тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин», а за частиною другою: «накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин». І у випадку коли

керівник закладу освіти не повідомив про факт вчинення булінгу (цькування) органам Національної поліції: «накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку" [55].

Згідно зі змінами до Закону України «Про освіту» №2145-VIII від 5 вересня 2017 року обов'язки щодо протидії булінгу в закладі освіти покладаються на керівника освітнього закладу, а саме: «забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування); розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видає рішення про проведення розслідування; скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вживає відповідних заходів реагування; забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування); повідомляє уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти» [56].

Отож, забезпечення створення у навчальному закладі сприятливого та безпечного простору, яке вільне від насильства та цькування – задача адміністрації та педагогів закладу освіти [57].

Висновок до першого розділу

Аналіз наукових джерел з проблеми булінгової поведінки у підлітків показав, що ця тема має стрімкий розвиток в сучасному середовищі, як серед дослідників, так і серед молоді.

У процесі аналізу термінологічного апарату дослідження уточнено й конкретизовано сутність поняття булінг - це негативне явище в шкільному

середовищі, а також умисні дії, які неодноразово повторюються стосовно одного або декількох учнів іншим учнем або їх групою з метою заповднення шкоди та створення певного (фізичного, емоційного тощо) дискомфорту.

Проведений аналіз наукових здобутків допоміг описати структуру булінгу, яка включає кривдників, жертв та свідків, також завдяки праці Е. Рональда ми охарактеризували кожен її складову.

Теоретичний аналіз літератури, присвячений різним аспектам феномена булінг показав, що виділяються такі його види - сімейні; особистісні, соціальні, вплив освітнього закладу, вплив оточення й основні ознаки булінгової поведінки,

такі як: соціально-негативний характер, систематичність, умисел, навмисність, образлива поведінка, ціллю якої є принизити іншу особу, негативний характер міжособистісних стосунків між учасниками, бездіяльність, наявність сторін, присутня односторонність, нерівність учасників, психологічний або фізичний тиск.

На основі різних наукових досліджень було визначено вікові та гендерні особливості у вчиненні булінгу та складено таблицю «Гендерні відмінності булінгової поведінки», яка включала такі ознаки: внутрішні зміни, причини виникнення, особистісні особливості, спільні риси.

Також нами було розглянуто нормативно - правову базу щодо попередження та протидії булінгу в шкільному середовищі. Проведений аналіз роботи допомагає виділити правові зобов'язання та принципи діяльності різних суб'єктів в умовах насильства.

РОЗДІЛ II.

ДИЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

2.1 Вітчизняний та зарубіжний досвід профілактики булінгу серед підлітків

У світі проблему шкільного цькування почали досліджувати вже 80-х роках ХХ століття. А українські вчені активізували свою увагу до цієї теми лише в перше десятиріччя ХХІ століття. Чому саме в цей період булінг набув широкого поширення в українських школах? Перш за все, це пов'язано з розвитком інформаційних технологій та можливості використання підлітками соціальних мереж, де вони могли безбар'єрно та безкарно виявляти насильницькі дії [58].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, наша країна має невтішні результати, а саме посідає четверту сходинку за рівнем поширення проявів агресії серед підлітків, після Албанії, Росії та Білорусі. Для визначення шляхів щодо покращення ситуації в Україні, розглянемо досвід запобігання булінгу в зарубіжних країнах.

Оскільки проблема булінгу в Україні ще тільки набирає широкого загалу, деякі українські вчені – практиканти вже пропонують освітні програми для залучення в освітній процес навчальних закладів. Зокрема: освітня програма «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації», служба порозуміння в закладах освіти, програма факультативу «Вирішую конфлікти та будую мир навколо себе». Головна задача цих програм – розвиток у здобувачів освіти вмінь та навичок ненасильницької поведінки та розв'язання конфліктів мирним шляхом [19].

Вивчаючи світовий досвід профілактики булінгу, було визначено, що однією з перших країн, де ця тема розглядалась як на національному так і законодавчому рівнях стала Швеція. Саме ця скандинавська країна першою застосувала на законодавчому рівні системну профілактичну роботу, яку

реалізують державні установи та організації. Широкої популярності в Швеції набув метод «Фарста» мета якого полягає у створенні в закладах освіти «антибулінгових» команд, до складу яких входять учні та вчителі. Їх основна задача це захист інших учнів, які навчаються з першого по дев'ятий класи. До

«антибулінгових» команд залучають учнів з лідерськими якостями, до свого шефства вони відбирають кілька школярів молодших класів. Задача лідера запевнити молодших школярів про свою готовність допомогти у вирішенні проблем цькування чи насильства, а також вони мають кожен тиждень контролювати довірених йому учнів та оптимальний клімат в класі. Мета

викладача спостереження та контроль як за лідером, так і за молодшими школярами [34].

Розглянемо систему профілактики булінгу ще однієї скандинавської країни – Норвегії. В цій країні найефективнішим методом боротьби з булінговою

поведінкою було визнано загальнонаціональну програму норвезького дослідника Дена Ольвеуса. Дана програма полягає в створенні сприятливого та позитивного шкільного (бажано і домашнього) середовища, а також у важливості роботи не тільки з жертвою та кривдником, а й прибічниками та пасивними спостерігачами. Ця програма акцентує увагу викладачів та батьків не на

фізичному покаранні, а на заохоченні до мирної взаємодії і обмеженням неприйнятної поведінки в колективі. Уряд Норвегії включив програму Д. Ольвеуса до реалізації в усіх закладах освіти, як обов'язкову [44].

Також не можна оминати увагою той факт, що в школах Швеції та Норвегії з першого класу укладається тристоронній договір між учнем, батьками та адміністрацією школи на початку кожного навчального року. Головна його мета – запобігання агресивній поведінці в школі. Так, адміністрація школи попереджає учня про те, що погрожувати словом чи розправою іншим учням, псувати їх речі, наносити фізичну та психологічну шкоду ровесникам заборонено. А якщо проблема цькування виникла, батьки зобов'язуються вирішити її з допомогою шкільного психолога. Інакше

директор школи та адміністрація мають право при першій нагоді поставити недисциплінованого учня на облік до поліції [48, с.39].

Корисним є досвід Великої Британії, там діє програма Делвіна Таттума, вона майже подібна до програми Д. Ольвеуса, і базується на трьох принципах: робота з кризою, інтервенція та профілактика [22].

Кожного тижня в школах Британії проводять Lesson personal and social education (англ. Урок персональної та соціальної освіти), під час якого учні обговорюють та вирішують міжособистісні проблеми класу. Цей вид роботи сприяє зниженню ризику виникнення булінгу. Варто зауважити, що окрім

спеціальних уроків в школах, британці застосовують і антибулінгові програми, які контролюють порядок і за межами навчального закладу. Наприклад, багато шкіл Великобританії застосовують спеціально розроблені онлайн карти, на яких учні за допомогою смартфона відзначають місця, де вони зазнали насильства чи цькування. І саме на вказаних учнями місцях патрулюють вчителі та охорона.

Також учні старших класів, які стикались з цькуванням, самостійно влаштовують інформаційні години, на яких розповідають молодшим учням як подолати шкільне насильство [68].

Відповідно до британського закону «Education and Inspections Act» усі державні школи повинні мати статут, який регламентує правила та заходи протидії булінгу серед учнів. Учні, вчителі та батьки повинні обов'язково ознайомитись з цим документом. Не менш ефективним способом боротьби з булінгом у Британії є «очна ставка» кривдника зі жертвою за участю шкільного психолога, головне завдання цього методу – налагодження конструктивного діалогу між учасниками конфлікту.

Цікавий факт, у Великобританії до боротьби з кібербулінгом долучилась мережа Facebook, вони назначили «відповідаєльних за інтернет» в кожній школі, а в 2014 – му році випустив онлайн проєкт «Центр із запобігання булінгу» у співпраці з Єльським університетом [37].

Канада після офіційного визнання булінгу, як проблеми розпочала активну підготовку відповідного законодавства. Міністерство освіти політики

розробили вказівки щодо профілактики булінгу та застосування дисциплінарних заходів за агресивну поведінку, а за повторне вчинення насильства щодо особи більш серйозне покарання.

На сьогоднішній день в Канаді діє закон про накладання штрафів не тільки на кривдників, а й на свідків булінгу, які не повідомили про факт вчинення насильства відповідним особам.

В 2011 році відповідно до закону «Про учбові заклади» кожна школа щороку має проводити тижні обізнаності учнів про булінг, вони мають назву «Bulling awareness week». Канадський федеральний кримінальний кодекс, який був оновлений в 2015 році, включив до всіх правопорушень кібербулінг. Варто зауважити, Канада у протидії булінгу широко використовує метод ранньої психічної діагностики дитячої агресивності, який дозволяє запобігти та коригувати поведінку проблемної дитини [47].

Наголосимо на тому, що Канада змінила систему подолання булінгу. У 90-х роках ХХ століття канадські школи застосовували метод «нульової толерантності» він полягав у жорсткому покаранні кривдників, шляхом відсторонення від навчання або виключення зі школи. І перейшли до превентивного методу, який показав більшу ефективність у роботі. Цей принцип полягає у:

- ✚ створенні культури поваги та розуміння в школі;
- ✚ інтеграції антибулінгу до навчального та виховного процесу в шкільній та позакласній діяльності;
- ✚ проведенні регулярного моніторингу та фіксації проявів булінгу;
- ✚ усунення шкоди, яка була заподіяна булінгом.

В Сполучених Штатах Америки жодний закон федеральний не стосується булінгу, але дане поняття має свої корені в положеннях законів про дискримінацію і забороняють цькування стосовно, релігії, статі, віку, раси, походження. Звісно, кожен штат має свої антибулінгові закони та правила, які допомагають у вирішенні проблеми булінгу. Вони проводяться як на

індивідуальному, так і загальноприйнятому рівнях, головною їх умовою є анонімність та конфіденційність [49].

Заглиблюючись в історію впровадження законів щодо булінгу в США, доходимо висновку, що саме в період 1999-2010 законодавчі органи внесли поправки до 130 законопроектів, що стосуються насильства та цькування.

Якщо порівнювати досвід США та України в протидії булінгу, то можемо виявити таку відмінність як «багатошарова система», вона складається з: державного впливу на систему освіти та регіональної політики щодо булінгу. Не можна упускати той факт, що в Америці існує безліч громадських та благодійних організацій, які займаються моніторингом, контролем, профілактикою, патронатом та реабілітацією булінгу. Всі закони США, які стосуються насильства, цькування мають певний перелік дій, які потім інтерпретуються як булінг чи кібербулінг [13].

Японія – країна, яка вела дуже довгий шлях до визнання булінгу як проблеми. Головною причиною цього стала культурна специфіка країни, насильство та цькування в шкільному середовищі сприймалось японцями за норму. Вони вважали, що саме через знущання та приниження одне одного загартовується характер дітей та здатність до самозахисту [46].

Вже сьогодні адміністрація шкіл Японії постійно проводить регулярний моніторинг в класах та соціальних мережах щодо проявів булінгу та зобов'язує учнів повідомляти про випадки насильства поліцію. Якщо випадки були зафіксовані, в навчальному закладі створюється спеціальна комісія, яка займається розслідуванням причин виникнення булінгу, а також профілактикою шкільного насильства.

Індія, Сінгапур, Ірландія мають в своєму законодавстві більш суворе покарання за вчинення булінгу – тюремне утримання, яке застосовується з 7 – ми років. У США, Австралії, Швейцарії та Великій Британії ув'язнення можливе з 10 – річного віку [40].

Вивчивши досвід зарубіжних країн у протидії та запобіганні поширенню булінгу в школах нами була розроблена низка рекомендацій для навчальних закладів України:

1. Профілактика булінгу в учнівському середовищі має проводитись не одноразова або у разі виникнення цькування в класах, вона має бути складовою таких предметів як правознавство, історія, література;

2. В закладі освіти обов'язково повинен бути присутній психолог, який обізнаний в темі насильства та зможе допомогти у разі потреби;

3. Збільшити кількість виховних годин та ввести позакласну діяльність для згуртування учнів й виявлення між школярами конфліктних ситуацій шляхом дискусії та запропонувати шляхи їх вирішення;

4. Ввести в шкільний перелік предметів основи психології та конфліктології на постійній основі.

5. Розробити електронну система, в якій учні можуть конфіденційно повідомити адміністрацію та шкільного психолога про прояви булінгу в класі. Оперативне втручання в ситуацію допоможе швидко надати жертві допомогу та уникнути більш складних наслідків булінгу.

6. Запровадити в школах регулярний моніторинг проявів та поширення булінгу [38].

Отже, вітчизняна практика щодо профілактики насильницької та агресивної поведінки серед школярів детально та системно вивчена, а також в її діяльність упроваджено закордонний досвід у подоланні булінгу.

2.2 Міжнародні антибулінгові програми

Найвідомішими сьогодні дослідниками у галузі профілактики шкільного цькування та її наслідків прийнято називати: Д. Ольвеуса (Норвегія), К. Рібі (Австралія), Д. Пеплер (Канада), П. К. Сміта (Англія), К. Салміваллі

(Фінляндія), Р. Ортега (Іспанія), Д. Еспелейдж (США) [4]. Є думка, що, незважаючи на велику кількість програм протидії булінгу, більшість з них не універсальні, а деякі зовсім не ефективні, оскільки не охоплюють такі теми, як сексуальні домагання, глузування та інші форми агресивної поведінки [66].

В даному підрозділі будуть виділені 5 програм, які були апробовані та отримали підтримку на державному рівні країн засновниць.

Перша програма у світі для попередження та боротьби з булінгом та його наслідками родом з Норвегії.

Olweus Bullying Prevention Program (програма профілактики цькування

Д. Ольвеуса) – багатокomпонентна програма, яка призначена для запобігання та протидії булінгу в усіх ланках шкільної освіти [4].

Історія започаткування. виникла в 1980 – х роках в Норвегії на основі праць Д. Ольвеуса. Ця профілактична програма була розроблена після трагічної події – троє підлітків, які зазнавали шкільного цькування вчинили суїцид. З ініціативи Міністерства освіти Норвегії програму Ольвеуса було впроваджено в навчальні заклади освіти для роботи в початкових та середніх класах, а 2001 році вона отримала статус «пріоритетної загальнонаціональної програми» [29].

Головними завданнями програми є:

1. Підвищення рівня обізнаності учнів про шкільне насильство;
2. залучення батьків та вчителів у процес профілактики булінгу;
3. Розробка чітких правил проти цькування;
4. Надання психологічної підтримки та захисту жертвам булінгу.

Профілактична програма складається з двох напрямків:

I - превентивна частина (попередження), включає в себе:

- створення позитивного середовища, де взаємини учасників будуються на повазі до один одного;
- інформування учасників процесу (учнів, батьків, викладачів) стосовно видів та наслідків булінгу;
- регулярний моніторинг та опитування в школі стосовно проявів насильства;

НУБІП України

➤ доступний документ про права та обов'язки учнів
➤ застосування антибулінгових програм для учнів, що перебувають в зоні ризику.

II – реагування на шкільне насильство та цькування.

Таблиця 2.1

Рівні	Впроваджені заходи
<p>Індивідуальний</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Розмова з кривдником, жертвою та батьками учнів за участі шкільного психолога; ➤ За необхідності – зміна навчального закладу або класу; ➤ Висловлювання пропозицій від батьків, чий діти опинились в цій ситуації, щодо вирішення проблеми; ➤ Допомога і підтримка з боку батьків та «нейтральних» учнів.
<p>Рівень класу</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Розробка адміністрацією школи та класним керівником правил з протидії булінгу; ➤ Регулярні збори класу; ➤ Організація виховних годин, на яких будуть проводитись рольові ігри та вивчення і обговорення літератури стосовно теми «Булінг»; ➤ Застосування різноманітних форм навчання, що стимулюють та згуртовують співпрацю учнів; ➤ Спільні активності учнів класу.
<p>Рівень школи</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Регулярне проведення шкільних зборів з учнями, батьками та викладачами; ➤ Створення сайту або телефону довіри в школі, куди учні зможуть анонімно повідомити про випадки булінгу; ➤ Перерви зробити більш цікавими та інформативними; ➤ Робота шкільного психолога з класами та індивідуальними особами, чия поведінка характеризується як агресивна.

Норвезький дослідник, який створив програму прогидії булінгу, спирався на ідею взаємодії учнів та вчителів для створення сприятливого середовища в

колективі, він вважав, що це фундамент для успішного подолання проявів булінгу.

Поширення: програма була апробована не тільки в Норвегії, а й в таких країнах як: США, Канада, Німеччина, Англія, Швеція, Ісландія, Мексика, Хорватія та інші, а набула свого поширення в 2001 році [26].

KiVa – «Kiusaamista Vastaan» («проти знущань») – комплексна шкільна програма, що передбачає щоденну роботу над боротьбою з булінгом, а не реалізується як тимчасовий проєкт [42].

Історія започаткування: родом із Фінляндії, її розробка продовжувалась в період 2006-2009 роки, а в 2009 була затверджена урядом Фінляндії як єдина програма профілактики шкільного насильства в цій країні.

Програма діє на усіх учнів віком від 5 до 11 років. Головна її **мета** – зменшення показників шкільного цькування та зниження рівня віктимізації серед ровесників. Саме робота з однолітками є центральною темою фінської програми. Оскільки, робота з цією категорією учнів є одною з найважливіх і полягає у покращенні здатності дітей своєчасно розпізнати ситуації шкільного цькування та вміти протидіяти їй, використовуючи допомогу колективу.

KiVa включає в себе:

1. **Універсальні дії**, що складаються із бесіди з психологом і педагогом та уроків для учнів (20 годин), які проводять вчителі протягом навчального року.

Основними цілями яких є:

1. підвищення рівня інформованості про роль, яку колектив грає у підтримці цькування;
2. посилення відчуття емпатії до жертви;
3. просування стратегій підтримки жертви.

Уроки включають обговорення, індивідуальну та групову роботи, рольові вправи, тренінги. По мірі проходження уроків клас визначає внутрішні правила щодо уникнення булінгу, його попередження та боротьби з ситуаціями шкільного насильства.

II. *Специфічні дії.* До специфічних дій цієї програми можна віднести використання відеоігри та анімаційних уроків.

Профілактична програма розроблена для різних вікових категорій, а саме:

1. дитячого садка;
2. 1-3-го класів;
3. 4-6-го класів.

Особливістю цієї програми є те, що кожен зафіксований випадок розглядає команда з трьох педагогів (або іншого шкільного персоналу). Всі випадки розглядають через призму індивідуальних та групових обговорень із жертвами та кривдниками, згодом ці зустрічі стають систематичними [6].

Після чого вчитель веде переговори з однокласниками учасників булінгу, що мають в класі високий авторитет та соціальний статус, спонукаючи їх надати психологічну підтримку постраждалій особі.

KiVa відрізняється від програми Ольвеуса тим, що направлена на роботу з учнями молодшої та середньої школи, які вивчають профілактику булінгу в невеликих групах (класах) а не на загальношкільному рівні. Робота з сім'єю не є головним пріоритетом цієї програми.

Поширення: на даний момент програма KiVa співпрацює з Великою Британією, Швецією, Колумбією та Аргентиною.

Positive Action (позитивна дія) – багатопрофільна програма, створена в США, що займається багатьма видами девіантної поведінки, у тому числі і булінгом.

Історія започаткування: перші дослідження, які підтвердили ефективність програми, виникли в 2001 році. А в 2015 році в школах Чикаго був проведений масштабний моніторинг, який ще раз підтвердив ефективність використання американської програми. Цікавий факт – на відміну від вищерозглянутих програм, Position Action була апробована в різних штатах, перш ніж заслужила довіру в США [9].

Ця програма розрахована на учнів початкових та середніх класів. Головні завдання програми соціально – емоційного навчання:

1. підвищення соціально схвалюваної поведінки;
2. зменшення кількості випадків булінгової поведінки;
3. покращення показників шкільного середовища та соціально-емоційного навчання.

Position Action спрямована на покращення клімату в масштабах всього навчального закладу. Складається з детальної навчальної програми з уроками:

➤ від дитячого садка (4-5 років) до 6-го класу – уроки по 15 хвилин, 2-4 рази на тиждень;

➤ в 7-8-х класах – 82 уроки тривалістю 15 - 20 хвилин.

«Уроки» розроблені та відповідають вікові учнів. Для проведення уроку застосовують такі матеріали: плакати, ігри, музику, ляльки, навчальні посібники, буклети. Зміст програми складається з шести розділів. Перший розділ знайомить учнів з поняттями позитивних та негативних дій, розповідає про види девіантної поведінки. Наступні 5 блоків навчають позитивних дій у фізичній, соціальній та емоційній сферах [21].

Але ця програма не працює з сімейною сферою і місцевими спільнотами, оскільки вона направлена на перегляд навчального плану та створення плану на який мають рівнятись учні шкіл.

Friendly Schools – перша австралійська ініціатива боротьби з булінгом, розроблена на основі досліджень дітей та підлітків.

Історія започаткування: апробація була проведена в 15 австралійських школах початкової освіти, у дослідженні брали участь 1000 учнів віком від 8 до 9 років і еквівалентна їй контрольна група. Дослідження тривало протягом 3-х років [18].

Проект було спрямовано на три основні вектори:

1. Політика школи;
2. Сімейний вплив;
3. Навчальна програма у класі.

Програма націлена на три групи:

- ✓ Спільнота школярів;

✓ Сім'я;
 ✓ Група учнів 4-5-х класів та їх вчителі.

Зміст проєкту полягає на розумінні того, що таке булінг, прикладах цькування та підтримці жертв. Було створено спеціальний комітет, який координував програму та забезпечував учнів та батьків навчальними посібниками та буклетами, що містили конкретну інформацію та інструкцію боротьби з булінгом, а вчителів структурованими посібниками. Також вчителям була надана конкретна програма, яка включала різні види діяльності: рольові ігри, проєкти, дискусійний клуб [28].

В основі Friendly Schools лежить ідея про те, що розвиток стійкості, емпатії, саморегуляції, соціальних навичок, позитивної самооцінки можуть допомогти у захисті учнів від шкідливого впливу булінгу. Результати дослідження підтвердили ефективність цього проєкту, бо розповсюдження булінгу стало значно меншим [45].

Bulli and Pure – італійська програма попередження та протидії булінгу, яка спрямована не тільки на зміну поведінки агресивних осіб, а й на згуртованість колективу однолітків [36]

Основні **завдання** програми – зниження кількості випадків булінгу та рівня віктимізації. Ця програма проводиться протягом навчального року як в індивідуальній роботі, так із групою підлітків. Направлена на учнів віком від 10 до 16 років (середня та старша школа).

В процесі роботи з програмою використовують навчально – інформативні відеоролики, буклети, а також проводять дискусії. Мета цих заходів – донести до учнів шкоду та наслідки вчинення булінгу та навчитись навичкам емпатії та співчуття [23].

Програма Bulli and Pure порушує такі теми, як:

- ✓ знуцання з однолітків;
- ✓ діти які відчували домашнє насильство;
- ✓ цикл насильства.

Для кожної з цих тем було знято навчальний ролик, яким починаються інтерактивні уроки. Усі пробні уроки проходять під контролем експертів. Більш ефективною програма виявилась для учнів 11-14 років (середньої ланки школи), оскільки в цьому віці дуже важливе для підлітків міжособистісне спілкування в колективі однолітків.

Усі програми виникли на підставі наукових досліджень, які проводилися у 80-ті роки ХХ та нульові роки ХХІ ст., і всі вони показують середні чи добрі показники у профілактиці шкільного цькування. При цьому після закінчення програм показники змінилися не суттєво, що і підтверджує їх значущу ефективність [31].

2.3 Характеристика основних напрямів діяльності соціального працівника з метою попередження булінгу у підлітковому віці

За даними дослідження «UNICEF Україна» за 2017 рік, 67% дітей зіштовхувалися з булінгом (були жертвою або свідком), а 40% постраждалих від цькування взагалі ні з ким не ділилися проблемою і не зверталися за допомогою [14].

Згідно з доповіддю Всесвітньої організації охорони здоров'я 2016 р., Україна посідає дев'яте місце серед 42 досліджуваних країн за відсотком жертв булінгу серед 15-річних. Тому дослідження проблеми шкільного булінгу з метою розробки ефективних способів його профілактики є важливим питанням психологів та соціальних працівників [52].

Останнім часом булінг став дуже поширеним явищем між учнями в закладах освіти, це відбувається через відсутність контролю з боку дорослих, які часто не помічають та ігнорують дітей. Діагностика шкільного насильства непросте завдання, тому для цього необхідно використовувати такі методи діагностики, які мають змогу визначити психологічний клімат в колективі. Діагностика поділяється на:

➤ Індивідуальну, коли обстежують одну особу, для надання реабілітаційної чи корекційної допомоги
 ➤ Групову, ситуації оцінюється в певній групі людей (мікрогрупа) або в закладі освіти (макрогрупа).

Індивідуальна діагностика має розпочинатися перш за все з спостереження за особою та виявлення в неї специфічних ознак, які можуть вказувати на схильність індивіда до вчинення булінгу або ролі жертви.

Важливо, для індивідуальної діагностики необхідно використовувати діагностичні методики, вони допоможуть виявити знаки, які неможливо виявити при спостереженні. Потрібно пам'ятати, що учасники булінгу не є злочинцями, бо не завжди усвідомлюють мотиви та наслідки своїх вчинків. В ході індивідуальної роботи можуть бути використані наступні форми:

- ❖ Бесіда
- ❖ Консультування
- ❖ Терапія [63].

Соціальний працівник відіграє дуже важливу роль в житті інколи, бо саме він може запобігти шкільному насильству в підлітковому середовищі. Оскільки булінг – це феномен, який стосується не тільки однієї особи, а групи людей, в такому випадку групова форма роботи переважатиме. Ефективними формами групового методу будуть:

• анкетування,

• лекція,

• гра,

• квест,

• тренінги,

• круглі столи,

• виховні заходи,

• дебати,

• друкований матеріал з відповідною темою (букети, листівки, газети).

Виховні заходи, квести та ігри розвивають у підлітків як пізнавальну активність, так і самостійність до виконання тих чи інших завдань. Саме в цих методах група людей, які залучені відіграють роль суб'єктів навчання [16].

В ході цих видів діяльності соціальний працівник має забезпечити комфортні умови та доброзичливу атмосферу в групі. Знаходячись саме в належній обстановці, підліток стає більш розкутим, проявляє активну поведінку, краще сприймає та засвоює отриману інформацію. Саме описані форми та методи роботи допоможуть учням поповнити свій багаж знань, розкрити внутрішній потенціал, здобути вміння аналізувати наслідки вчинення булінгу в тих чи інших ситуаціях [51].

Соціальний працівник має приділити особливе значення компонентам заняття, вони мають охоплювати проблематику обраної теми, а також заохотити учнів працювати в різних видах діяльності. Вони можуть містити:

1. Рольову гру;
2. Групове обговорення;
3. Мозковий штурм;
4. Опитувальники;
5. Бесіду [21].

Соціальний працівник має усвідомлювати, що засудження чи виокремлення учня або групи осіб в позитивному чи негативному контексті неприпустимо в роботі з підлітками. Ця небережність може спровокувати посилення булінгу в групі. Працівник соціальної сфери має власним прикладом демонструвати учням повагу, терпимість, взаємодопомогу, толерантність по відношенню до кожного учаснику процесу [65].

Щодо протидії булінгу в шкільному середовищі, потрібно систематично проводити моніторинг в класах на взаємодію учнів між собою, для швидкого виявлення цього явища. Основними завданнями проведення шкільних заходів щодо протидії булінгу є:

1. Запобігання агресивної поведінки учнів, яка може перерости в булінг чи неконтрольовані дії, що понесуть за собою негативні наслідки;

2. Захист та допомога жертвам булінгу;

3. Навчити працівників навчального закладу коректно реагувати на випадки проявів булінгу серед підлітків та підбирати індивідуальні форми роботи з кожним учнем.

Пріоритетом роботи соціального працівника в школі має бути профілактика булінгу. Вона поділяється на три основні напрями:

- Первинна профілактика
- Вторинна профілактика
- Третинна профілактика [30].

Перший рівень профілактики має на меті створення сприятливих умов, які передбачають ситуації шкільного насильства та приниження в молодіжному середовищі. На цьому рівні соціальний педагог проводить опитування з усіма учнями на схильності до агресивності.

Другий рівень націлений на усунення вже створених конфліктних ситуацій між учнями. На основі опитування, складається детальний план індивідуальної чи групової роботи в кожному класі, виокремлюються активні учасники булінгу (кривдники) та жертви.

На третьому етапі проводиться корекційна робота з агресорами, реабілітація жертв булінгу та психологічна підтримка свідків. На цьому етапі важливо продемонструвати учням, що кожен з них є особистістю, а їх самооцінка не залежить від думки людей, які їх оточують. Також потрібно вселити у підлітків впевненість й відчуття безпеки і захисту зі сторони батьків, вчителів та соціальних працівників [66].

2.4 Рекомендації соціального працівника педагогам та батькам щодо протидії проявів булінгу

За статистикою кожний третій підліток зазнає шкільного насильства, тому бути обізнаним в темі профілактиці булінгу одне з головних завдань

педагогів та батьків. Оскільки, підлітковий вік непростий період як для батьків, так і для самих дітей і причини агресивної поведінки можуть бути різноманітними: небажання йти до школи, спілкуватись з однокласниками, конфлікт з вчителями, то в такому випадку, батьками необхідно насторожитись та прислухатись до своєї дитини [47].

Щоб запобігти цій проблемі, вчителі мають брати активну участь у профілактиці булінгової поведінки в школі. Вона передбачає роботу за наступними напрямками:

1. Ознайомлення учнів з поняттями «булінг», «цькування», «шкільне насильство»;

2. Наведення життєвих ситуацій та проведення тренінгів щодо вчинення булінгу, їх наслідки та відповідальність, для цього можна запросити представника правоохоронних органів, які розкаже всі тонкощі цієї теми;

3. Створення відповідних умов для самореалізації учнів, в цьому допоможуть творчість, заняття в гуртках, поглиблення в науку;

4. Проведення бесід з підлітками, щодо попередження булінгу, де будуть запрошені спеціалісти в цій темі, а також авторитарні для підлітків особистості;

5. Створення соціальної реклами та розробка інформаційних буклетів з проблеми профілактики негативних тенденцій в учнівському середовищі;

6. Визначення організацій та установ, що займаються питаннями профілактики булінгу та агресивної поведінки у підлітків;

7. Створення комфортних умов в освітньому закладі, для недопущення проявів булінгу;

8. Розробити та затвердити план профілактичної програми, щодо протидії булінгу у структурі соціально-психологічної служби школи, в якій мають входити форми та методи роботи та вибір основних напрямів діяльності;

9. Визначити професійні обов'язки суб'єктів педагогічної діяльності (вчителі, соціальні робітники, психологи, волонтери) та узгодити їх діяльність;

10. Використати засіб медіації (вирішення конфлікту шляхом примирення обох сторін), знайти оптимальний варіант розв'язання проблеми і при цьому задовольнити дві сторони;

11. Взаємодіяти з центром соціальних служб, ЗМІ, службами у справах дітей, позашкільними установами та організаціями;

12. Співпраця з волонтерами, організація зустрічей із членами соціально – психологічної служби освітнього закладу, учнями, вчителями та батьками й ознайомити їх з формами та методами превентивної роботи;

13. Згуртовувати учнів за допомогою спільної діяльності.

Батькам та педагогам потрібно бути уважними до поведінки та настрою дитини, підтримувати довірливі відносини з нею, бути мудрим, врівноваженим та достойним прикладом для підлітка, бо саме в підлітковому віці це так важливо [67].

Навіть якщо дитина відчула на собі будь – які прояви булінгу, ні при яких обставинах батькам не слід сварити дитину, засуджувати її, тому що вона довірила свою таємницю й на підсвідомому рівні хоче відчувати від батьків захисту, підтримки та допомоги у вирішенні цього непростого питання. Тому наступні кроки допоможуть батькам захистити свою дитину:

1. Запевніть дитину в тому що вона не винна у створеній ситуації, переконайте її в тому що завжди будете на її боці та допоможете;

2. Намагайтесь не втратити довіру з дитиною;

3. Збережіть листування з кривдником;

4. Додайте номер кривдника в чорний список або ж видадіть сторінку дитини, можливо ця дія допоможе завершити конфлікт (часто агресор відступає зазнавши ігнорування);

5. З'ясуйте чи знайома дитина зі своїм кривдником особисто або планує зустріч з ним;

6. Поясніть, яка небезпека може очікувати її при зустрічі з незнайомцем;

7. Намагайтесь дізнатись, що саме агресору відомо про Вашу дитину;

8. В спокійній та невимушеній атмосфері запропонуйте свою допомогу в вирішенні конфлікту агресору – це допоможе «знешкодити» його;

9. Якщо погрози досягли вершини айсбергу (мають відношення до здоров'я чи життя), зверніться до поліції;

10. Звернутись за допомогою до психолога буде гарною ідеєю. Це допоможе дитині перебороти всі свої страхи та невпевненість в собі. А також дасть зрозуміти як діяти в тій чи іншій ситуації.

24% учнів і України вважають себе жертвами булінгу в школі. Проте немає жодних даних, скільки ж дітей вважають себе кривдниками. Бо для підлітків – агресорів це не жорстокість, а гра, забава, спосіб самоствердитись і більшість з них навіть не усвідомлюють наслідки цієї «гри» та які страждання вони завдають своїй жертві [62].

Оскільки булінг, завдає психологічної шкоди не тільки скривдjenим, але й кривдjenикам, тому батькам слід звернути увагу, якщо їх дитина:

1. Намагається маніпулювати як дорослими так і ровесниками;

2. В компанії самостверджується шляхом насильницьких дій;

3. Відчуває задоволення від словесного, фізичного та соціального насильств;

4. Зухвала, агресивна, імпульсивна, категорична, занадто перебірлива у спілкуванні;

5. Має нестабільні відносини з ровесниками;

6. Агресивно реагує на критику та негативні судження щодо дій;

7. Досить часто проявляє егоїзм та нарцисизм.

Звісно, деякі з цих пунктів вказують на ознаки лідера, але посилення деяких з них може служити тривожним сигналом для батьків. Як діяти, якщо Ваша дитина агресор? Визнання батьками дитини - булера, це вже перший крок на шляху до вирішення ситуації. Також бути терпимим та дотримуватись наступних порад:

1. Наступним кроком для зупинення булінгу є відверта розмова з дитиною. З'ясуйте, що мотивує її на вчинення неусвідомлених дій, як вона сама ставиться до них та як реагують однолітки;

2. Уважно вислухайте та сконцентруйтеся на фактах, а не припущеннях;

3. Фрази на кшталт «це ж хлопці і така поведінка норма» або «бійки, образи – це дитячі жарти, воно само пройде» є недопустимими, не применшуйте серйозності проблеми;

4. Дитині потрібно пояснити, що такі дії, як: цькування, загрози фізичного характеру, образливі слова чи прізвиська, висміювання, ігнорування, байкот, принизливі жести або висловлювання, плітки, псування речей, залякування це все переслідування інших та може нести кримінальну відповідальність;

5. Потрібно застерегти дитину в тому, що її поведінка може принести шкоду не тільки їй, а й оточуючим;

6. Запевніть її в тому, що не будете закривати очі на її агресивну поведінку і поки ситуація не вирішиться ви будете тримати зв'язок як з учителями так і з учасниками булінгу;

7. Наполегливо попросіть дитину припинити насильницькі дії;

8. Загрози та покарання погане рішення. На певний час це припинить насильство, але в майбутньому агресія і невдоволення може посилитись;

9. Агресивна поведінка вказує на емоційно – психологічні проблеми дитини та розлади в поведінці. Відвідайте шкільного та дитячого психологів;

10. Нейтралізуйте агресивний вплив через відеоігри, фільми, музику, соціальні мережі, що провокують агресію;

11. Знайдіть корисне заняття для дитини, де вона може «випускати пар» та розвивати власні здібності і таланти: бокс, танці, шкільне самоврядування і т.д.;

12. Згуртуйтеся з сім'єю, проводьте більше часу з дитиною, вона має відчувати Ваше тепло та турботу;

13. Контролюйте час дитини проведений в мережі Інтернет.

І головне правило, пам'ятайте, що дитина – кривдник не зміниться одразу, не чекайте швидких результатів, бо це робота не одного дня і місяця, дитині потрібен час, наберіться терпіння [64].

Висновок до другого розділу

В багатьох країнах світу булінг визнають як проблему масштабного рівня, яку потрібно викорінювати шляхом профілактики. Практика закордонних держав показує, що для швидкого та якісного запобігання проявів булінгу має бути налагоджена багатопшарова система, а саме законодавчо – нормативна база, залучення психологічних служб та громадських організацій, якісна підготовка вчителів та психологів до боротьби зі шкільним насильством, впровадження кримінальної відповідальності за вчинення булінгу.

Всі вивчені програми показують значний ефект щодо зниження кількості ситуацій шкільного цькування, рівня віктимізації та підвищення поінформованості всіх учасників освітнього про те, що таке булінг. Внаслідок чого знижується кількість випадків булінгу, а також загалом зростає благополуччя у шкільному середовищі, покращується шкільний клімат. Усі вивчені програми припускають, що протидія булінгу має бути спрямована як на окремого учня, так і на рівні груп: класу, школи, сім'ї та спільноти загалом.

Отже, мета системи соціальної роботи з профілактики булінгу в учнівському середовищі - підвищення ефективності соціальної роботи з подолання булінгу, створення сприятливих умов для мінімальних проявів булінгової поведінки, проведення інформаційної, виховної роботи за даною темою серед учнів підліткового віку, використання заходів з ціллю протидії булінгу.

Для якісного результату протидії булінгу необхідно застосовувати такі види роботи з молодіжним поколінням:

- ✓ Ознайомча

НУБІП України

- ✓ Інформаційна
- ✓ Профілактична
- ✓ Індивідуальна
- ✓ Групова
- ✓ Практична

НУБІП України

Комплексна робота – найбільш ефективніший метод роботи з агресивними підлітками. Саме за допомогою цього виду роботи, яка вибудована в цикл виховної діяльності, а також включає елементи лекцій, опитувань та квестів, можна запустити процес осмислення учнями існуючої проблеми. Практична

НУБІП України

частина допоможе приміряти на собі ролі булінгової поведінки та відчутти увесь спектр емоцій, що переживає певна особа, знаходячись в тій чи іншій ролі, а також закріпити теоретичний матеріал.

НУБІП України

В роботі з підлітками ключовою особою є соціальний працівник, саме він впливає на свідомість учнів, шляхом подання корисної інформації. Його діяльність направлена на швидке та ефективне викорінення схильності підлітків до вчинення булінгу. При цьому він має бути зацікавлений у досягненні високих результатів своєї діяльності, а також усвідомлювати відповідальність та свою поведінку під час виконання роботи. Але для цього необхідно досконало та

НУБІП України

вільно оперувати інформацією, контролювати свої жести, міміку, слова, чітко описувати своє ставлення до даної проблеми. Завоювавши довіру та симпатію учнів соціальному працівникові буде набагато легше приносити потрібну інформацію та комунікацію з підлітками.

НУБІП України

НУБІП України

РОЗДІЛ III.

СОЦІАЛЬНО - ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕД ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВИТИ

3.1 Психологічна діагностика схильності підлітка до вчинення булінгової поведінки

В цій частині магістерської роботи ми розглянемо емпіричні методи дослідження, а саме опитування та анкетування, які допоможуть виявити обізнаність учнів в темі булінг, його прояви в класі та рівень агресивності дітей підліткового віку. Експериментальне дослідження проводилось на базі Шосткинської загальноосвітньої школи I-III ступенів №7, в дослідженні взяли участь 31 учень 10-А класу з них 16 хлопців та 15 дівчат віком 15 - 16 років.

Першим етапом дослідження ми визначали поінформованість учнів в темі булінг, прояви булінгової поведінки в школі та класі, соціальні ролі, які властиві учням 10 –А класу. Нами було проведено групову форму роботи – анкетування, яке складалось з двох частин (додаток В1). Перша частина містила 17 запитань, які дали змогу визначити знання старшокласників про поняття «булінг», його види та відповідальність за вчинення. В другій частині 12 запитань були направлені на дослідження проявів булінгу в класі та школі. На початку проведення емпіричного методу було наголошено, що анкетування анонімне і результати будуть оброблені та застосовані у написанні магістерської роботи. Для зручності результати відповідей за кожним питанням ми узагальнили в діаграмах.

В першому питанні див. рис. 3.1.1, 26 учнів (85%) з 31 -го дали правильну відповідь, що це «насильніцькі дії, що мають систематичний характер», цей показник вказує на високу обізнаність учнів в цьому питанні. Інші відповіді учнів розподілились таким чином:

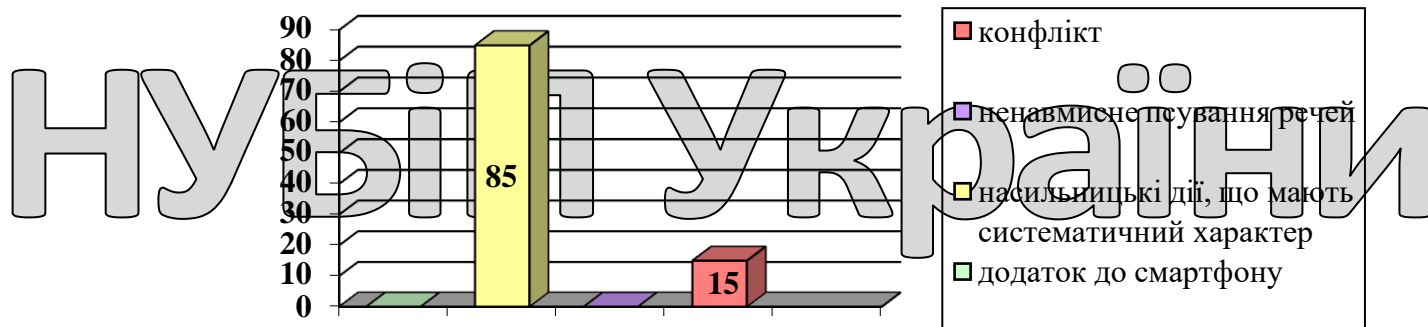

Рис. 3.1.1 На Вашу думку булінг це...

В питанні рис. 3.1.2 учням потрібно було обрати декілька варіантів відповідей. Знання школярів розподілились у такому порядку: всі учні обрали ознаку «агресивність», 28 школярів визначили «систематичність» одною з головних ознак булінгу, 21 підліток вибрали «умисні дії (злий умисел)», 12 учнів думають, що «нерівність сил» є ознакою булінгу, 7 старшокласників віддали перевагу варіанту «відсутність розкаяння», і лише 5 разів було вибрано ознаку «не повторюваність».

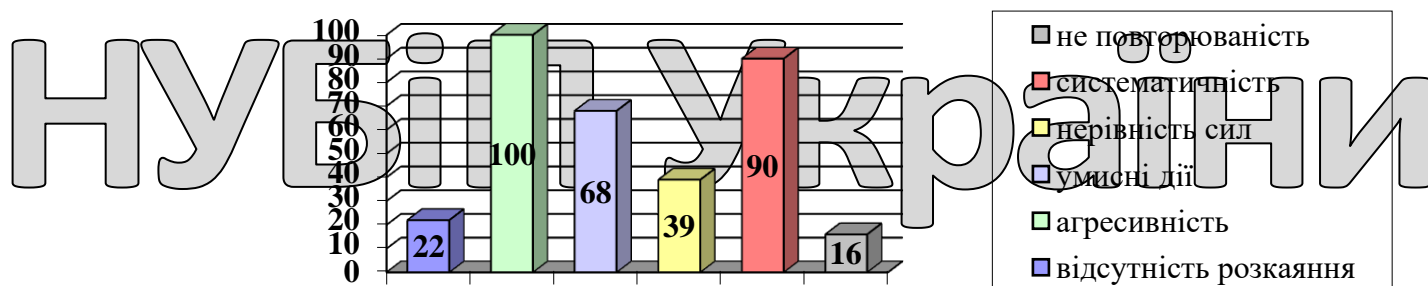

Рис. 3.1.2 Булінг відрізняється від конфлікту такими ознаками

На питання «Які види булінгу існують» 23 учні дали правильну відповідь «фізичний, психологічний, економічний, сексуальний, економічний, кібербулінг», 8 учнів вибрали такі варіанти відповідей:

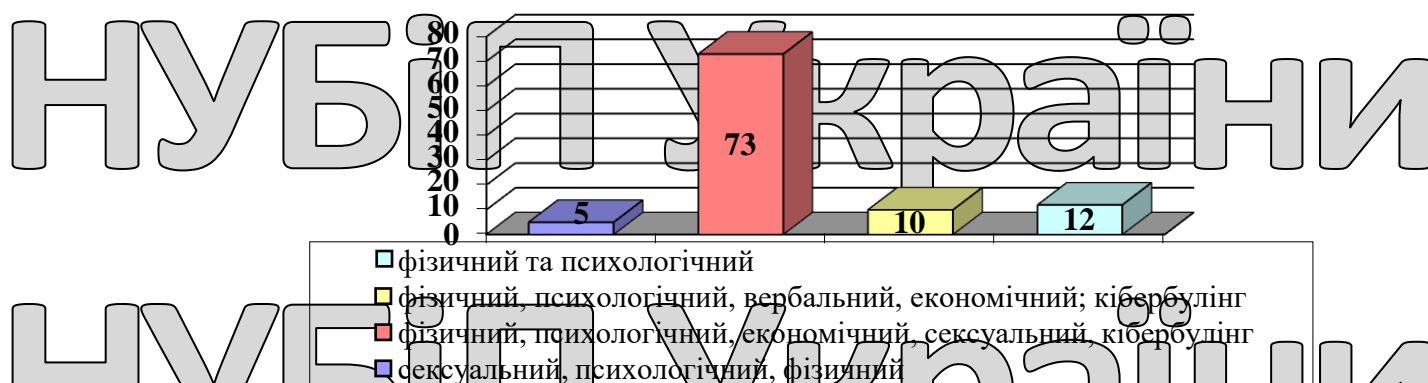

Рис. 3.1.3 Види булінгу

На питання, що стосувалось вибору жертв булінгу учні дали відповіді в такому відсотковому співвідношенні:

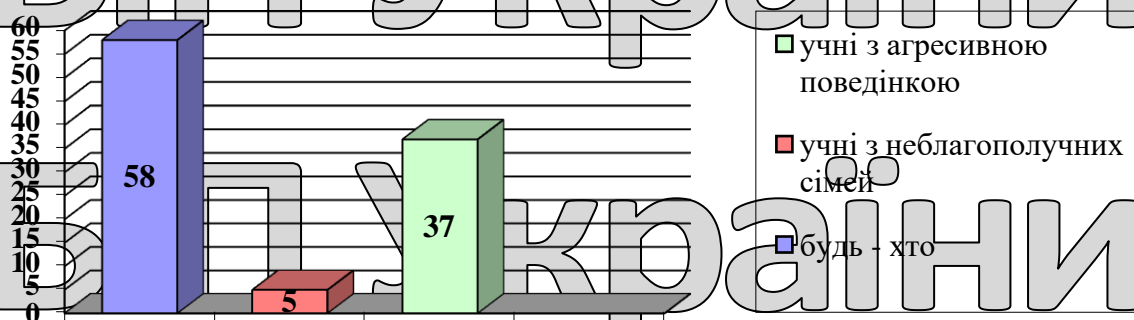

Рис.3.1.4 Хто може стати жертвою булінгу

12 учнів з 31 — го вважають що жертвою булінгу може стати учень з агресивною поведінкою, 18 учнів обрали правильний варіант «будь-хто» і лише один учень відповів «учні з неблагополучних сімей».

В таких питаннях як: «Кого називають булером», «Кого називають жертвою булінгу», «Кого називають свідком булінгу» підлітки добре орієнтуються, а саме хто є жертвою та свідком в процесі булінгу, а от що стосуються кривдника, тут знання учнів дещо розходяться, 23 старшокласника обрали правильний варіант відповіді: «неповнолітня особа, що вчиняє булінг щодо учасника освітнього процесу», 7 школярів думають, що кривдник це: «особа, що створює конфлікт», а 1 учень обрав варіант: «учасник освітнього процесу, до якої було вчинено булінг».

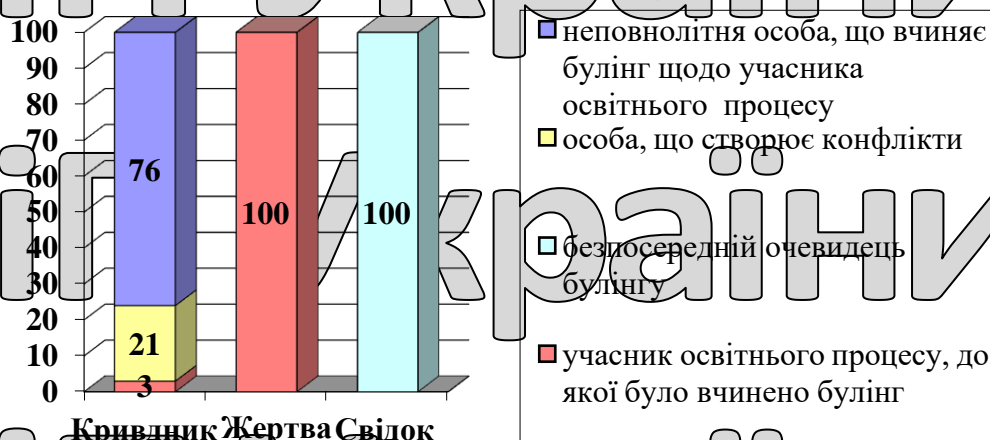

Рис. 3.1.5 Кого називають кривдниками, жертвами та свідками

Завдання на обрання декількох варіантів проявів булінгу виявилось для учнів непростим, вони віддали більшу перевагу деяким неправильним варіантам, ніж вірним. Варіант відповіді напади люті, агресивність вибрали 29 учнів; варіант емпатія – 19 учнів; замкнутість, депресивні стани та тривожність були «фаворитами» учнів в цьому питанні і було обрані 30 разів; варіант відповіді «бажання спілкуватись з батьками та ровесниками» обрали 7 учнів, а «стриманість у поведінці» 12 старшокласників. У відсотковому співвідношенні результати виглядають таким чином:

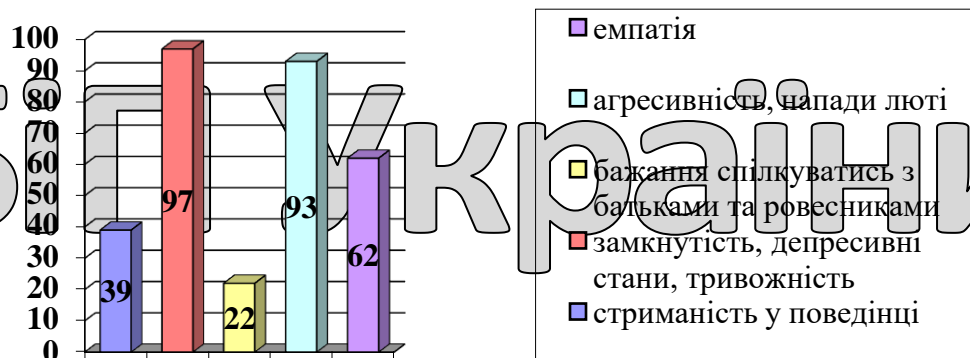

Рис. 3.1.6 Прояви булінгу

В питанні на визначення головних завдань закладу освіти в протидії булінгу учням пропонувалось вибрати декілька варіантів відповідей. Серед ряду завдань учні віддали найбільшу перевагу таким варіантам: «створення безпечного освітнього середовища» (28 учнів) та «оформлення відповідних документів» (25 учнів). Інші показники розташувались в такому порядку:

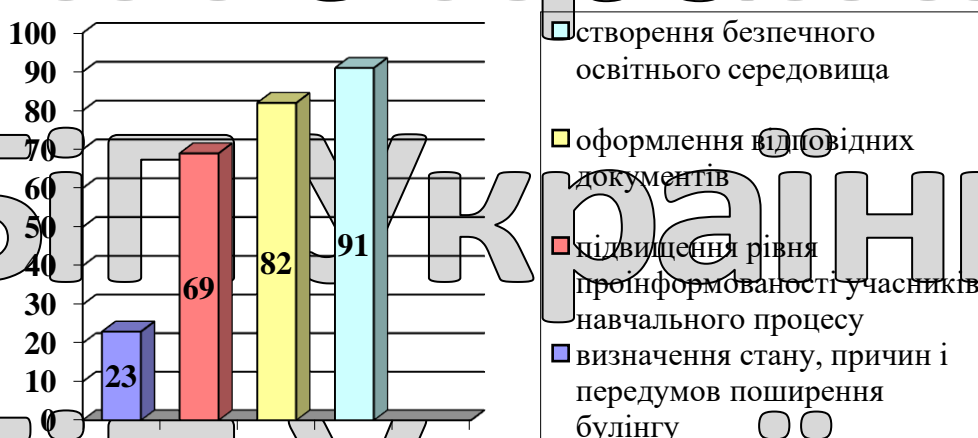

Рис. 3.1.7 Завдання закладу освіти в протидії булінгу

Відповідаючи на питання анкети «Діяльність щодо протидії булінгу в навчальному закладі відображається в» більша частина класу вагалась, оскільки не знала правильної відповіді, лише 2 учні обрали правильний варіант: «в плані заходів, що спрямовані на протидію булінгу в навчальному закладі». Всі інші варіанти розподілились в такому відсотковому співвідношенні:

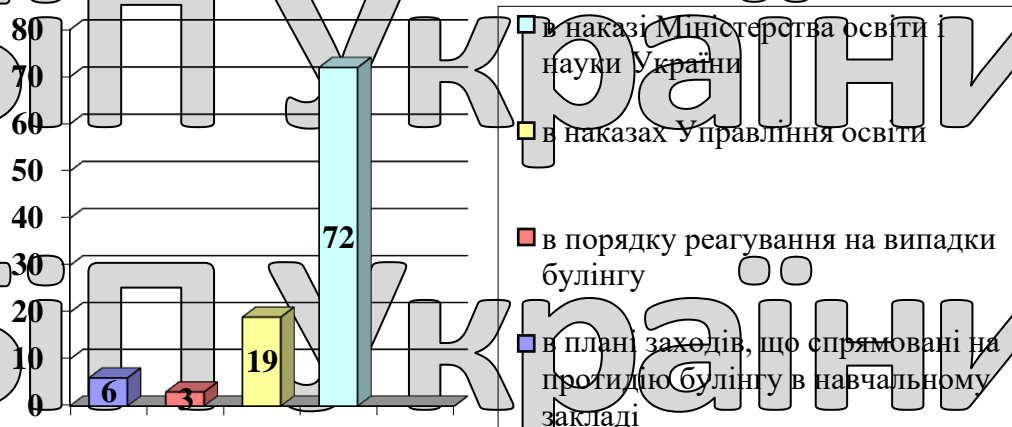

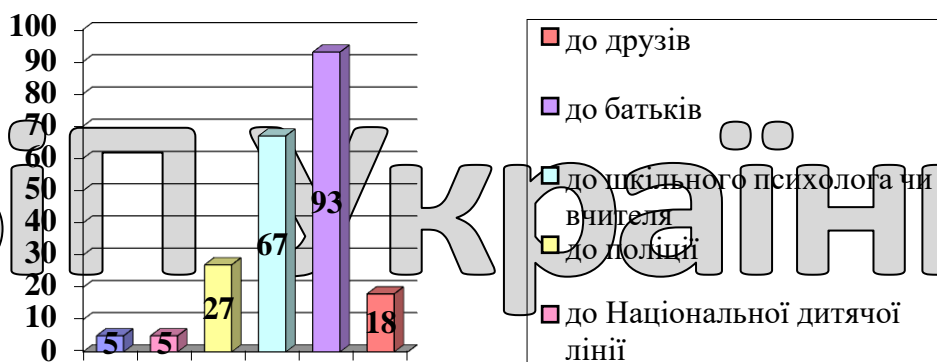
Рис. 3.1.8 Діяльність закладу освіти в протидії булінгу

Низьку поінформованість учні виявили у питанні «Хто є головою комісії, що розглядає випадки вчинення булінгу в школі?». Зі 100% лише 6% вказали правильну відповідь: «керівник закладу освіти». Інші відповіді наведено в діаграмі:

Рис. 3.1.9 Хто є головою комісії, що розглядає випадки вчинення булінгу

У запитанні рис. 3.1.10 учням необхідно було вибрати декілька варіантів відповідей, підлітки відповіли таким чином:

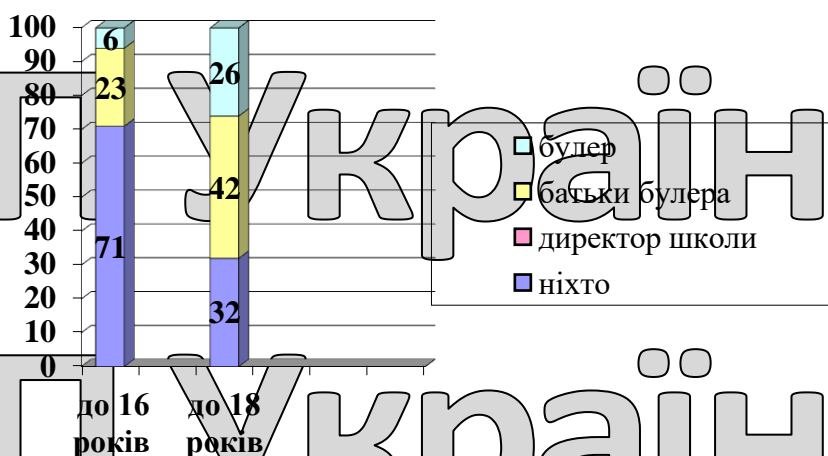

Рис. 3.1.10 Якщо ви стали жертвою чи свідком булінгу, до кого слід звернутись

Як можемо побачити, більше 50% студентів звернуться по допомогу до батьків, шкільного психолога чи вчителя. Тільки 5% знають про діяльність Національної дитячої лінії.

За результатами двох питань: «Хто несе покарання за вчинення булінгу малолітньою особою (до 16 років)», «Хто несе покарання за вчинення булінгу неповнолітньою особою (від 16 до 18 років)» робимо висновок, що учні підліткового віку мало обізнані у темі відповідальності за вчинення булінгу.

Більше 20 учнів вважають, що у віці до 16 років ніхто не несе відповідальності, а у віці від 16 до 18 років 10 респондентів вказали, що відповідальність за булінг лежить на батьках учня. Нижче наведені результати опитування у відсотковому співвідношенні:

Рис. 3.1.11 Покарання за вчинення булінгу

Що стосується розмірів штрафів за вчинення булінгу, то підлітки не достатньо обізнані в цьому питанні. 64% вказали, що штраф за вчинення булінгу вперше не накладається і тільки 20% школярів дали правильну відповідь «від 850 до 1700 грн або відпрацювання на громадських роботах від

20 до 40 годин». Щодо повторного вчинення злочину, то правильну відповідь надали 43% респондентів, а 27% (8 учнів) залишаються при думці, що адміністративне покарання не накладається. Результати опитування з питань:

«В якому розмірі накладається штраф за вчинення булінгу (в перший раз)» та

«В якому розмірі накладається штраф за вчинення булінгу (при повторювальних діях)» наведені в діаграмі нижче:

Рис. 3.1.12 Штрафи за вчинення булінгу

І останнє питання першої частини анкетування звучало так: «Чи передбачено Законом України відповідальність за приховання випадків булінгу» відповіді були такими, 85% підлітків вневні в тому, що відповідальності за приховання факту булінгу немає, лише 15% учнів відповіли правильно:

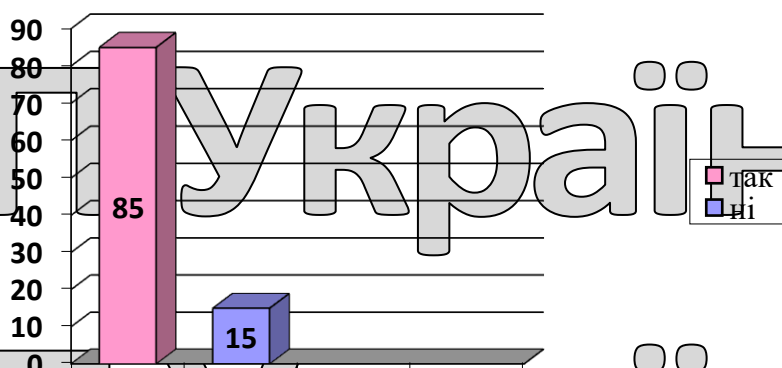

Рис. 3.1.13 Відповідальність за приховання булінгу

За аналізом отриманих результатів першої частини анкетування, можемо зробити висновок, що учні 10 – А класу мають гарні знання у визначенні поняття «булінг», його видах та ознаках, що стосується адміністративної

відповідальності за вчинення та приховання факту булінгу, то тут знання школярів дуже низькі.

Друга частина анкетування була направлена на виявлення булінгової поведінки в навчальному закладі та класі. У відсотковому співвідношенні булінг

зазнавали:

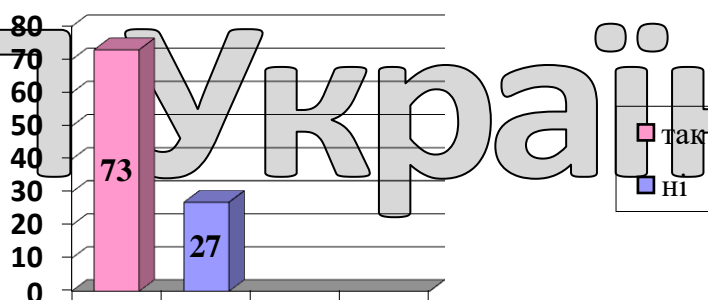

Рис. 3.1.14 Чи зазнавали підлітки булінг

На питання «Якщо зазнавали, то якого» підлітки відповіли таким чином:

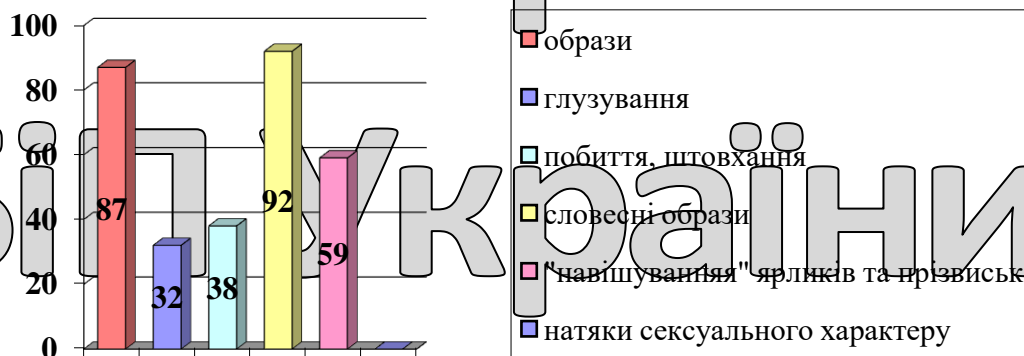

Рис. 3.1.15 Види булінгу, які зазнавали учні

Щодо випадків шкільного цькування у навчальному закладі, учні дали такі відповіді:

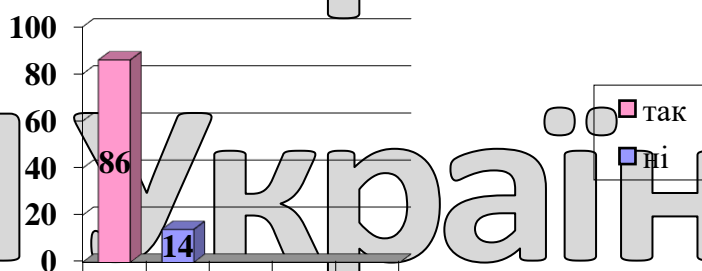

Рис. 3.1.16 Булінг в навчальному закладі

На питання «З якими формами приниження ви стикались в школі» респонденти віддали перевагу таким варіантам:

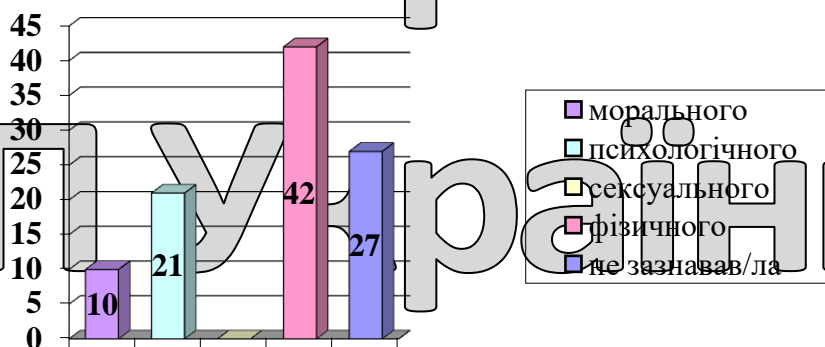

Рис. 3.1.17 Форми приниження в класі

Відповіді на питання «Чи були випадки булінгу у Вашому класі» наведено нижче в діаграмі:

Рис. 3.1.18 Булінг в класі

На наступне питання «Чи звертались ви про допомогу і до кого» ми отримали такі данні:

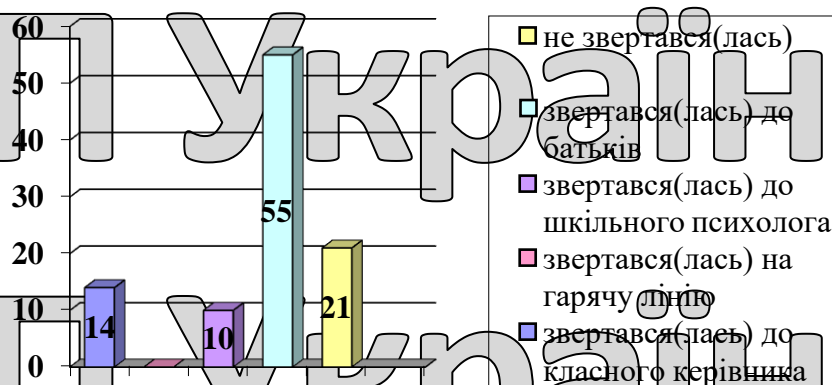

Рис. 3.1.19 Допомога при винненні булінгу

«Чи траплялись прояви булінгу з боку вчителів у Вашому класі» одне з важливих питань анкетування. Відповіді розподілились таким чином:

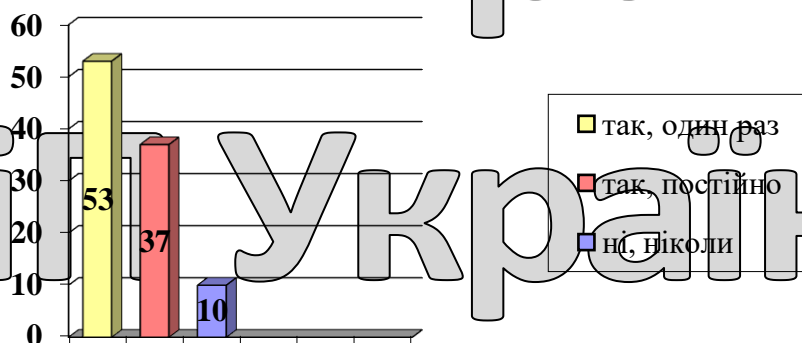

Рис. 3.1. 20 Прояви булінгу з боку вчителів

Наступним питанням було «Які причини впливають на те, що учні стають жертвами цькування» і респонденти обрали такі варіанти відповідей:

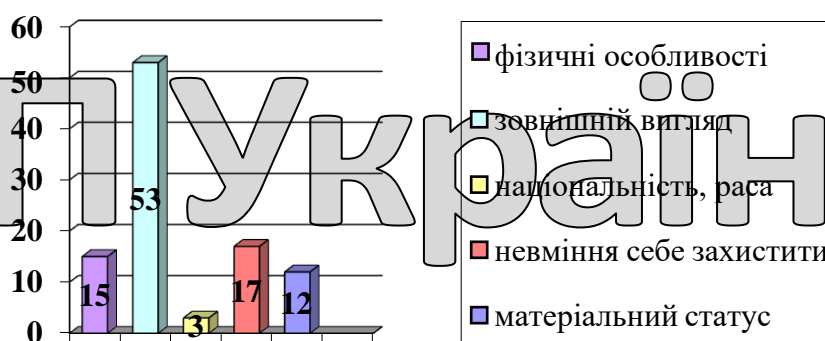

Рис. 3.1.21 Причини цькування учнів

Відповіді на питання «Як на булінг реагують вчителі Вашої школи» розподілились у такому відсотковому співвідношенні:

Рис. 3.1.22 Реакція на булінг викладачів

На такі питання як: «Чи готові ви допомогти учням, що зазнали насильство», «На вашу думку, чи повинні ті, хто булить нести покарання», «Чи знаєте ви куди слід звернутись, якщо зазнали булінг» ми отримали такі відповіді:

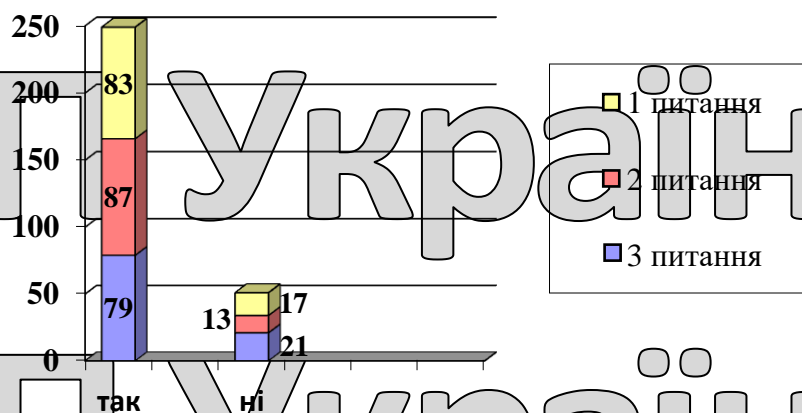

Рис. 3.1.23 Готовність учнів до допомоги, покарання за вчинення булінгу

У другій частині анкетування ми дізнались про те чи присутній булінг у школі та в 10-А класі безпосередньо, а також чи проявляють булінг вчителі по відношенню до учнів. Аналіз результатів другої частини анкетування дозволяє зробити висновок, що в 10-А класі присутні прояви булінгу, як зі сторони однокласників та і зі сторони вчителів. Найчастіше булінг у класі проявляється у формі словесних образ, навішування прізвиськ і вкрай рідко фізичною силою. Серед причин, що провокують булерів до вчинення насильства зовнішній вигляд та фізичні особливості. Найчастіше учні звертаються за допомогою до батьків та шкільного психолога.

Наступним етапом дослідження було визначення рівня агресивності респондентів за допомогою методики Басса – Даркі (Додаток В2). Вона спрямована на визначення форми агресивної поведінки, які притаманні кожному учню. Крім того, ця методика застосовується для діагностики: рівня готовності підлітків діяти в тому чи іншому напрямку, рівень мотиваційної сфери школяра, а також ми переконаємось в тому, що агресія має якісні та кількісні особливості, які характерні різним категоріям дітей.

Форма методики – опитувальник, який складається з 75 тверджень, всі вони сформульовані у такий спосіб, щоб знизити вплив колективного схвалення або несхвалення. Підрахунок та ключі до обробки результатів опитування наведено в (Додатки В3 та В4).

Опитувальник допомагає виявити такі форми агресії: ○○

1. **Фізична агресія (А)** – застосування фізичної сили до іншої особи.
2. **Вербальна агресія (В)** – вираз негативних почуттів, через такі форми як крик, лайка, обзивання, погрози, прокляття.
3. **Непряма агресія (С)** – агресія, що характеризується ненаправленими негативними діями на іншу особу (плітки), а також агресію, яка ні на кого не направлена (вибухи люті, тупання ногами).
4. **Негативізм (D)** – опозиційна поведінка, що виражається у протесті на сталі закони та звичаї, зазвичай направлена проти керівництва.
5. **Дратівливість (Е)** – негативний прояв почуттів, при мінімальному збудженні, різкості, грубості.
6. **Схильність до підозр (F)** – недовіра до людей, засноване на переконанні, що оточуючі хочуть заподіяти шкоду.
7. **Образа (G)** – ненависть до оточуючих, обумовлене такими почуттями як: гнів, гіркота, несправедливість на увесь світ.
8. **Почуття провини (H)** – емоційний досвід людини, полягає в переконанні особі себе самої в тому, що він погана людина, яка порушила власні або загальнолюдські стандарти поведінки та моральні норми.

Індекс агресивності – це сумарний індекс фізичної агресії, вербальної агресії та роздратування (формула $A+B+E/3$).

Індекс ворожості – сумарний індекс підозри та образи (формула $F+G/3$).

Узагальнені результати опитування учнів наведено в діаграмах нижче:

Першим етапом опитувальника було визначення фізичної агресії у підлітків.

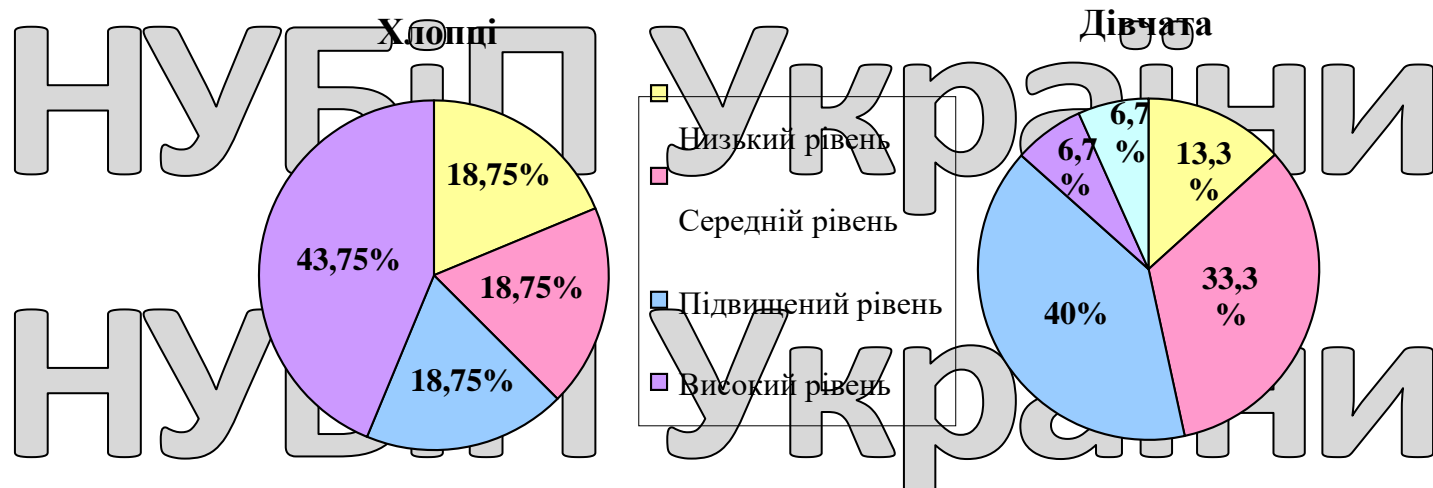

Рис. 3.1.24 Фізична агресія

Як можемо побачити, у юнаків переважає високий рівень агресії, тоді як наступні рівні розподілились рівномірно. В той час, як у дівчат підвищений рівень займає першу сходинку, середній – другу сходинку, низький рівень – третю, а от щодо високого та дуже високого рівнів, то в них входять лише по 1 особі. Якщо узагальнити результати юнаків та дівчат, то в класі переважає підвищений рівень фізичної агресивності.

Другим етапом ми визначали вербальну агресію, було отримано такі результати:

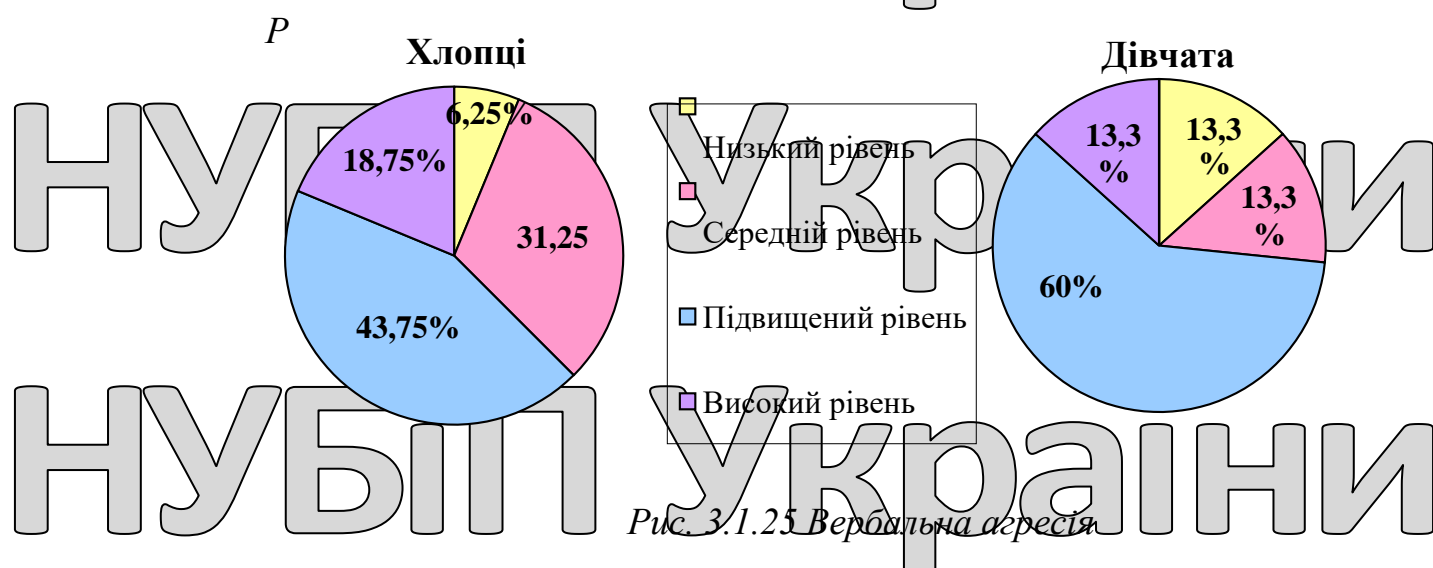

Рис. 3.1.25 Вербальна агресія

Провівши опитування, було виявлено, що у дівчат підвищений рівень вербальної агресії набагато переважає ніж у хлопців, в той час як 3 учня та 2 учениці в класі мають високий рівень агресії. Щодо загальних показників, то у 5 учнів високий рівень, 16 підітків мають підвищений рівень, 6 школярів – середній і лише 3 старшокласники – низький рівень вербальної агресії.

Наступним етапом опитування було визначення непрямої агресії у дітей підліткового віку. Отримані результати дозволяють стверджувати, що у юнаків найбільшим показником є середній рівень, а от у дівчат підвищений рівень агресії. Щодо дуже високих показників, то тут результати розподілились таким

чином, 1 учень та 2 учениці в класі часто проявляють непряму агресію по відношенню до інших учнів.

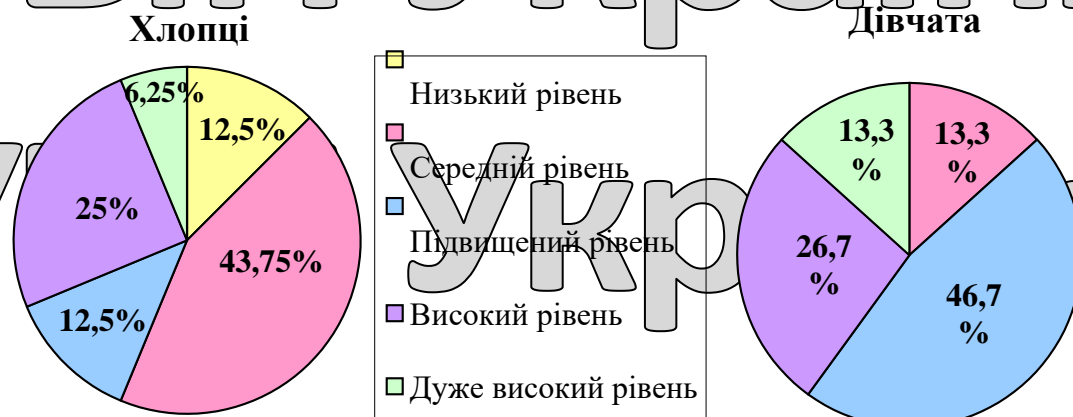

Рис. 3.1.26 Непряма агресія

Четвертою позицією опитування стало дослідження рівня негативізму.

Аналіз результатів цього критерію дозволяє нам зробити висновок про низьку активність дівчат (учениць) до негативізму і високий показник хлопців (4учні).

Щодо загальних результатів 10 –А класу, то тут переважає середній рівень (11 опитуваних респондентів). Інші показники відображені в діаграмах нижче:

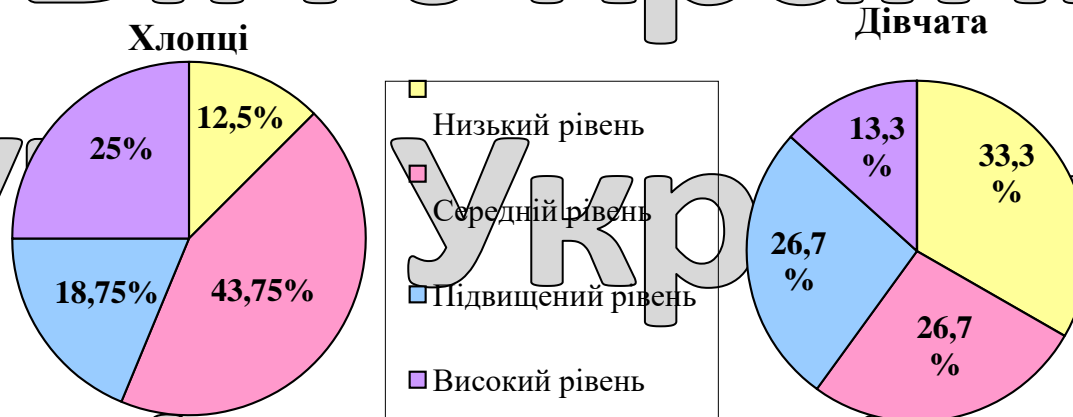

Рис. 3.1.27 Негативізм

П'ятим етапом стала діагностика рівня дратівливості. Результати цього пункту узагальнено в діаграмах:

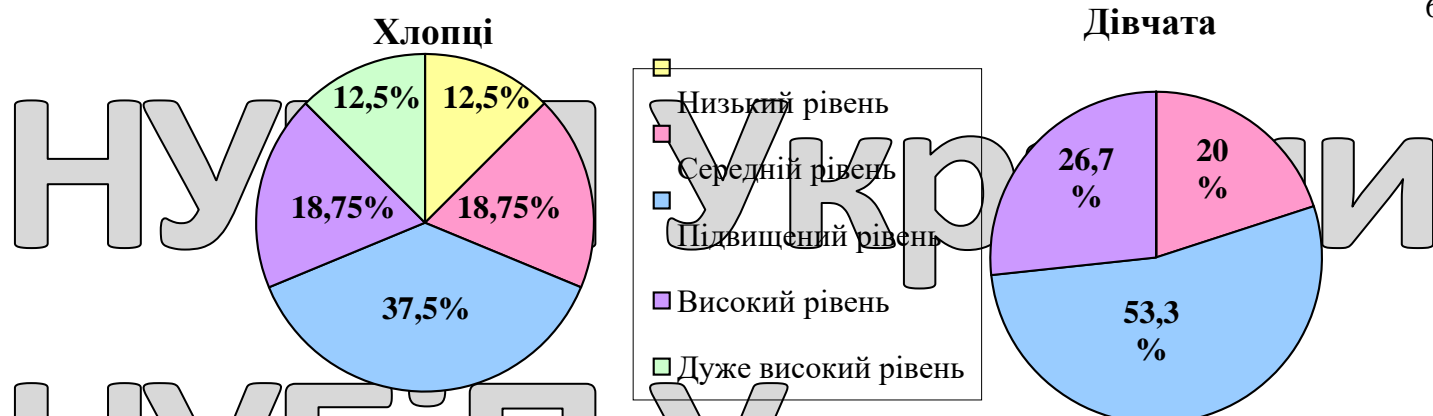

Рис. 3.1.28 Дратівливість

При перевірці результатів етапу «схильність до підозр» було виявлено, що у дівчат спостерігається високі прояви до підозр (8 учениць), щодо результатів юнаків, то у 6 старшокласників виявлено підвищений рівень. А групові результати показують, що 3 особи мають низький рівень схильності, 4 учня – середній, 9 школярів – підвищений рівень, 11 старшокласників – високий рівень і 4 респонденти – дуже високий рівень.

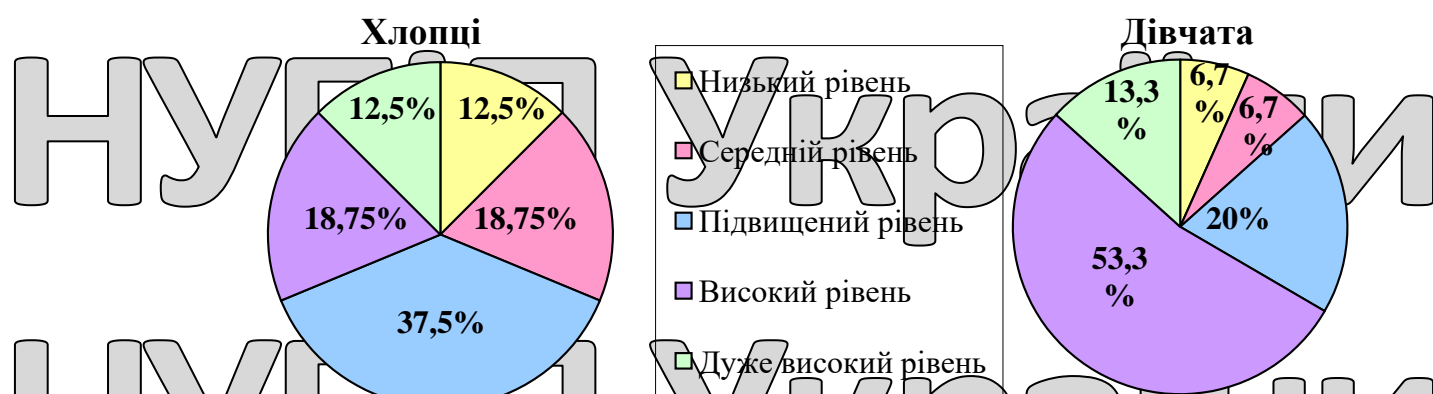

Рис. 3.1.29 Схильність до підозр

Сьомим етапом було досліджено схильність до образ.

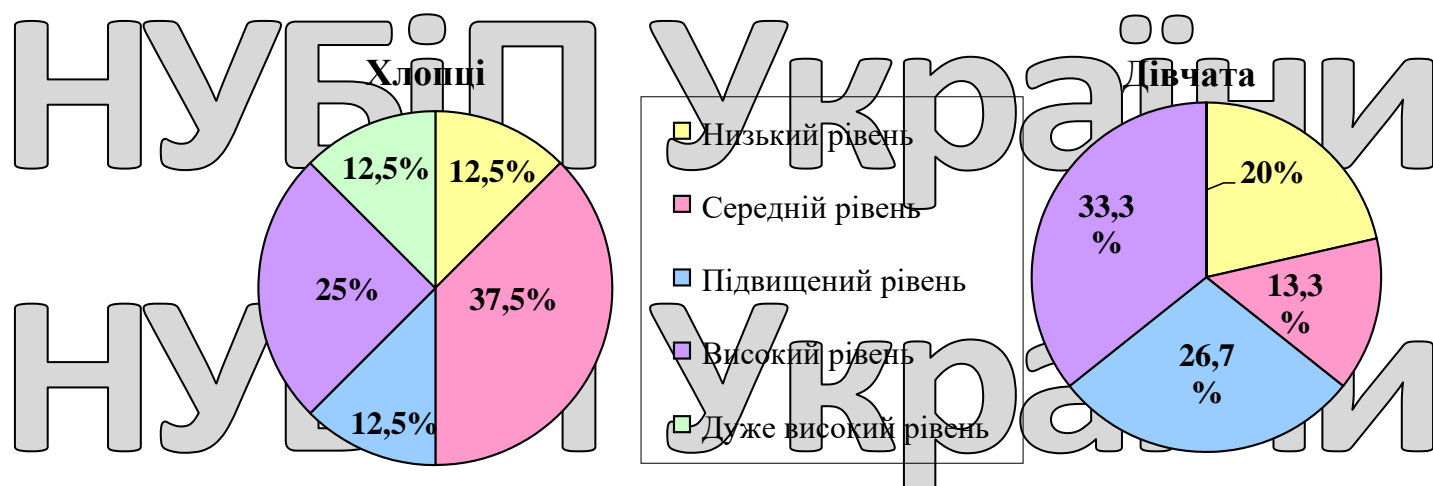

Рис. 3.1.30 Схильність до образ

За аналізом результатів ми виявили, що 5 опитуваних дівчат мають високий рівень образи, тоді як у хлопців 4 особи. За колективним результатом 8 учнів знаходяться на середньому рівні, 1 лише 5 осіб на низькому.

І останнім етапом було виявлено рівні «відчуття провини».

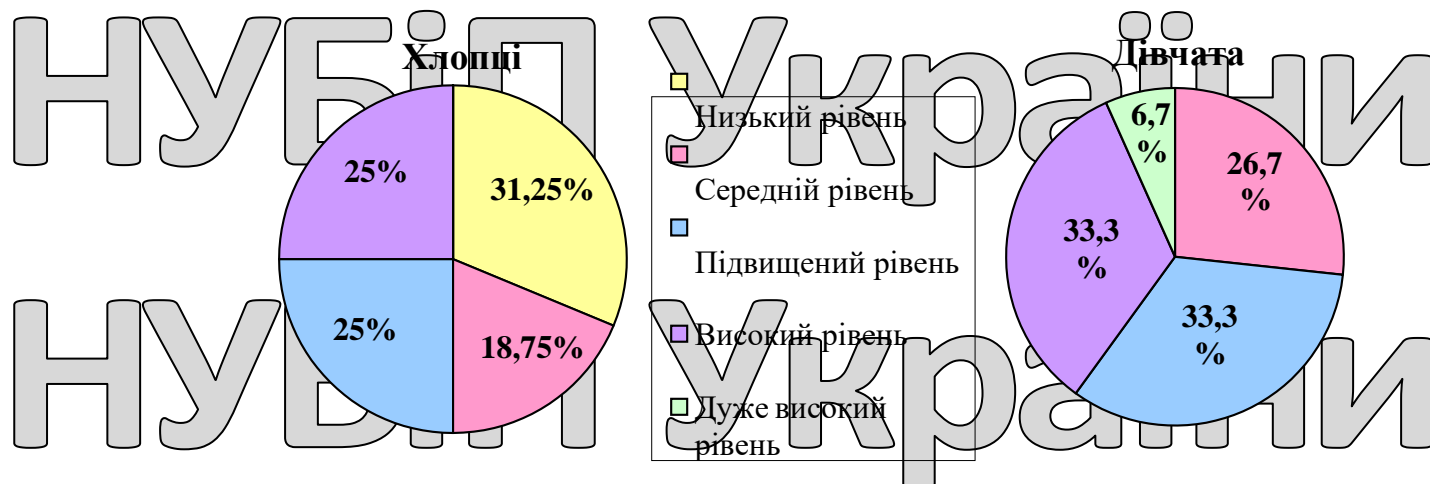

Рис. 3.1.31 Відчуття провини

За отриманими результатами діагностовано, що по 8 хлопців та по 10 знаходяться у високому та підвищеному рівнях відповідно. Варто зауважити, що жодного низького рівня не було виявлено у дівчат.

На основі отриманих результатів ми змогли визначити індекс агресивності та ворожості.

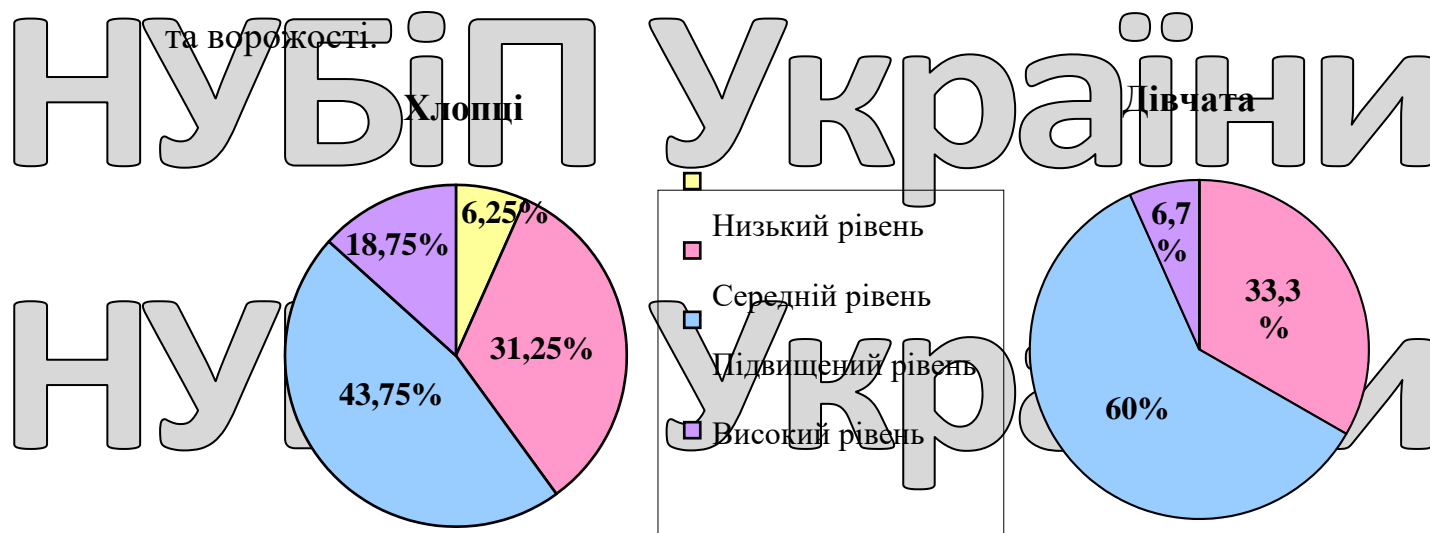

Рис. 3.31 Індекс агресивності

Як бачимо, на високому рівні знаходяться 3 хлопці та 1 дівчина, на підвищеному 7 хлопців та 9 дівчат, на середньому рівні 5 юнаків і 5 дівчат, а ось низький рівень агресивності у дівчат відсутній, в той час як у хлопців цю сходинку займає тільки 1 учень.

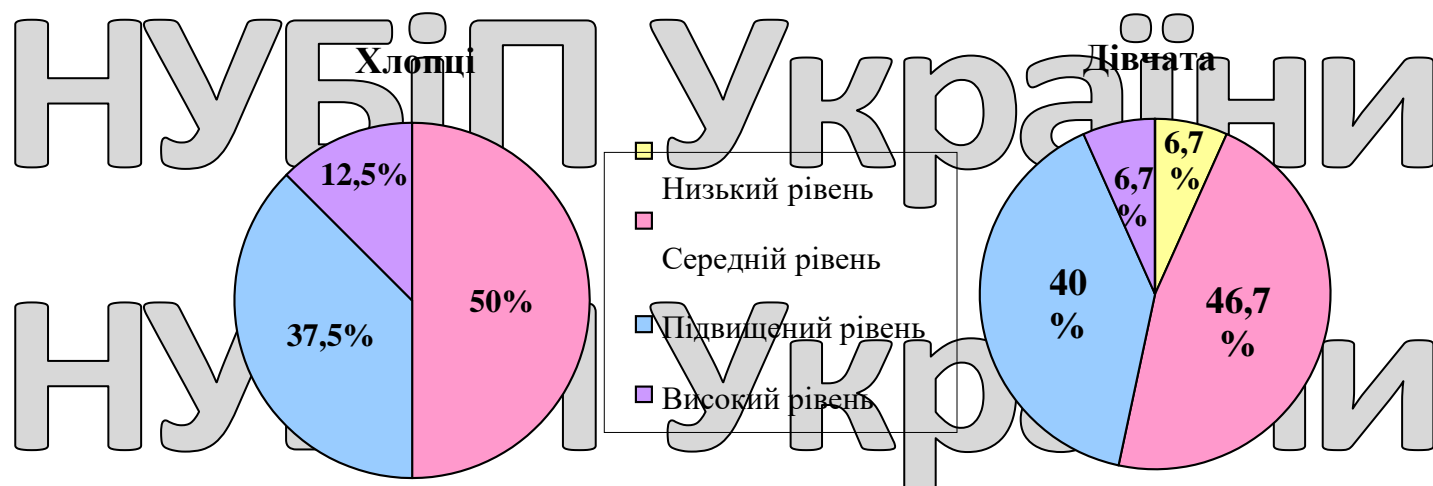

Рис. 3.1.32 Індекс ворожості

Аналіз результатів дослідження рівня агресивності за методикою виявлення схильності особистості до агресивної поведінки А. Басса та А. Даркі свідчить, що в учнів 10-А класу переважають такі види агресії, як фізична агресія у хлопців, 43,75% знаходяться у високому рівні, вербальна агресія у дівчат 60%, щодо непрямої агресії, то по 8 осіб у хлопців і дівчат перебувають у високому рівні. Показники негативізму у більшій половині класу знаходяться в нормі. З результатів опитування, драгівливість є звичною формою висловлювання невдоволення у підлітків. Ознака схильності до підозр перевищує середній рівень у 65% дівчат. А 50% хлопців відчуття провини має завищені показники.

Індекс агресивності у 65% та індекс ворожості у 48% опитаних учнів є підвищеним, такі підлітки характеризуються конфліктністю, егоїзмом та неспроможністю виражати свої емоції адекватно. Занижений рівень агресивності та рівень ворожості спостерігається у 3,2% учнів, що вказує на пасивність та комфортність старшокласників. Та з усіх учнів 10-А класу, рівень агресивності у нормі виявився у 32,2% та індекс ворожості у 48,4% підлітків, що є гарним показником.

3.2 Програма профілактики булінгу серед молодіжного середовища в закладі загальної середньої освіти

Як зазначено в Законі України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики», профілактична програма – «спеціально розроблений комплекс (система) профілактичних заходів, спрямованих на попередження конкретної соціальної проблеми (або декількох пов'язаних між собою проблем) негативного явища, складних життєвих умов».

Профілактичні програми спрямовані на надання соціальної послуги на рівні громадян, які знаходяться в складних життєвих обставинах, спричинених:

- віком
- інвалідністю
- станом здоров'я
- соціальним становищем
- бездомністю
- відбування покарання і місцях позбавлення волі на певний строк.

У методичних рекомендаціях щодо попередження та профілактики булінгу серед підлітків, що пропонують вітчизняні автори, використовуються як психологічні методики так і технології профілактики булінгу, при цьому основою методичних розробок вітчизняних науковців є ідеї зарубіжних авторів.

На основі вивченої вітчизняної та зарубіжною літератури нами була розроблена програма профілактики булінгу серед підлітків «Stop булінг».

Її метою є ознайомлення учнів з поняттям булінг, його ознаками, формами прояву та причинами виникнення; зменшення проявів агресивності у підлітків; формування у школярів навичок протистояти булінгу та розвиток здібностей для вирішення конфліктів. Основним завданнями програми ми виділили такі пункти:

1. Навчити розпізнавати булінг та соціальні ролі.
2. Проінформувати учнів щодо поняття «булінг», його ознаках та видах.

3. Ознайомити учнів з життєвими булінговими ситуаціями, навчити учнів розв'язувати конфлікти.

4. Навчити справлятися з емоціями та розпізнавати різні види почуттів в інших.

5. Розвинути навички емпатії в учнів.

Програма спрямована на профілактику булінгу в учнів 10 - А класу Шосткинської загальноосвітньої школи I-III ступенів №7. В ході програми було використано вправи на зниження агресивності, поінформування учнів, розвиток емоцій.

Першим етапом програми профілактики було привітання учасників та знайомство. Для цього ми використали вправу «Моя буква», основна її мета краще пізнати учасників програми та «розтопити» між ними лід. Для цієї вправи нам знадобилось аркуш паперу, ручка та 10 хвилин. У ході роботи кожен з учасників вправи обирає собі букву з алфавіту і озвучує її всім присутнім. Протягом декількох хвилин кожен підбирає якомога більше слів, що описують їх та починаються на обрану букву. (Наприклад, мене звали Марія, моя буква Н. Я, надійна, неординарна, ніжна). Після самостійної роботи кожен учасник ділиться результатом.

На другому етапі учням було проведено інформаційне повідомлення, метою якого є ознайомлення старшокласників з поняттям «булінг», його ознаками, видами, причинами виникнення, наслідками та соціальними ролями булінгу. Учні переглядали презентацію на тему «Булінг», під час показу ставили питання, після закінчення інформаційного повідомлення дають відповіді на твердження вправи «Міф чи реальність» (Додаток В5). Щодо обладнання нам знадобилось мультимедійне забезпечення та презентація.

Наступним етапом, як вже зазначалось вище, була вправа «Міф чи реальність». Головна мета цього завдання перевірити отримані знання учнів в темі булінг, навчити учнів розподіляти правдиву та стереотипну інформацію щодо булінгу. В ході роботи учням пропонується прослухати твердження про насильство та булінг і виявити, які з них є правдою, а які ні.

Розпізнавання ролей в булінг структурі була одним із завдань програми. Саме на це спрямована наша наступна вправа «**Відгадай хто**». Для цієї вправи нам знадобились картки з малюнками (Додаток В6) та 20 хвилин часу. Учні об'єднуються в 3 групи. Кожна з яких отримує картки на яких зображено булінг.

Учнім необхідно назвати вид булінгу та віднайти жертву, кривдника та спостерігачів. Після цього продемонструвати іншим командам відгаданий вид булінгу в короткій творчій імprovізації.

Розпізнавання та вираження емоцій також є головним в профілактиці булінгової поведінки. Вправа «**Вгадай емоцію**» спрямована на розвиток умінь в учнів виражати власні емоції та розрізняти емоції інших людей. Хід роботи: ведучий (вчитель) говорить на вухо учню будь яку емоцію: радість, сум, образа, злість, здивування, страх, розгубленість і т.і.. Учень повинен сказати будь – яку фразу (наприклад «Яка чудова погода») з тією емоцією, яку ведучий йому

сказав. Важливо, емоцію проговорювати не можна, лише показувати. Інші учасники мають вгадати, той хто перший скаже правильний варіант, заміняє гравця.

Оскільки, за результатами першого опитування за методикою Бассса – Даркі ми виявили підвищений рівень агресивності, то наступна вправа «**Що мені не подобається в цій людині**» була на визначення мотивів агресивної поведінки, вираження емоцій через вербалізацію почуттів. Учнім потрібно розбитися на пари та сісти один навпроти одного. Кожен учасник мав подумки повернутися до образу, до якого вони відчували злість та агресію. Після цього, учасникам необхідно визначити, що саме їм не подобається в цій людині та проговорити вголос своєму партнеру, ніби він і є та людина. Фрази починати слід зі слів «У цій особі мені не подобається...», а закінчувати фразами: «...і тому, я злюсь на неї», «...і тому мені хочеться вдарити її», «... і тому мені хочеться накричати на неї». Після завершення вправи, учні обговорюють кожну ситуацію, почуття, які виникли під час вправи та труднощі у її виконанні.

Весьмим етапом програми «Stop булінг» було визначення причин поведінки учасників булінгу, і цьому нам допомогла вправа «*Чому так*

стається». З об'єднання ми використали картки з малюнками (Додаток В7). В ході роботи кожен з учасників вправи вибирає собі картку (картки можуть бути різних кольорів та розмірів) на якій є зображення: стріла, око, мішень. Після команди ведучого учні перевертають картки і дивляться на зображення і

об'єднуються у групи відповідно до малюнка. Та намагаються вгадати, що означає «стріла» (кривдник), «мішень» (жертва), «око» (свідок). Після того, як ролі були вгадані, кожна група має завдання:

1. Група «кривдників» спробує написати причини, які спонукають особу до вчинення булінгу;
2. Група «жертв» вказує причини, чому особи дозволяють вчиняти над собою булінг;
3. Група «свідків» пише причини, чому спостерігачі не вмішуються в процес булінгу.

Після виконання завдань йде обговорення групами запропонованих варіантів причин.

Одним з головних завдань програми розвиток навичок безпечної поведінки у конкретних ситуаціях, а також розглянути шляхи захисту в булінгових ситуаціях, саме це головна мета вправи «Я можу допомогти». Нами були використані картки з ситуаціями (Додаток В8). Учні залишаються працювати в групах. Кожна з них отримує певну ситуацію, де відбувається насильство. Завдання учнів, допомогти жертві знайти для неї шляхи захисту та безпеки.

Обговорення в класі.

Для відпочинку, ми запропонували учням переглянути соціальний відеоролик «Stop булінг». Його мета - візуалізувати поняття «булінг» в учнівському середовищі. Після перегляду потрібно було обговорити проблеми, які висвітлено у відеоролику.

Одинадцятим етапом було проведення вправи «Проти булінгу». Її мета розробити алгоритм дій щодо протидії булінгу для батьків та вчителів. Для цього ми поділили учасників програми на дві групи. Перша група розробить рекомендації батькам (Додаток В9), а друга пам'ятку вчителям у профілактиці

булінгу серед підлітків (Додаток В10). Учні використовували програму Microsoft Office. Презентація робіт.

І останнім етапом експериментальної програми профілактики було підведення підсумків та презентація буклету учням (Додаток В11).

В ході проведення профілактичної програми, всі учні активно брали участь, проявляли ініціативу та залучення у процес. Програма проходила як в класних кімнатах, так і на свіжому повітрі, для створення сприятливих та комфортних умов (Додаток В12).

3.3 Аналіз результатів дослідження

В експериментальному дослідженні було визначено обізнаність учнів щодо поняття «булінг», його прояви в класі та школі, а також рівень агресивності учнів. У вибірку дослідження увійшло 31 учень Ішоткинської загальноосвітньої школи I-III ступенів №7, які навчаються у 10 – А класі, з них 16 хлопців та 15 дівчат.

Метою формувального етапу дослідження була експериментальна перевірка знань учнів у проблемі булінг. Наступним етапом ми визначали рівень агресивності підлітків за методикою Басса – Даркі. На основі отриманих результатів дослідження було розроблено програму профілактики булінгу в школі. Після завершення всіх етапів ми провели заключні зрізи, основна мета яких полягала у визначенні динаміки рівнів агресивності та сформованості знань учнів.

При повторному проведенні анкетування щодо поінформованості знань учнів у темі булінг було отримано високі результати. Наприклад, на перше запитання див. рис. 3.3.1 учні повторно відповіли таким чином:

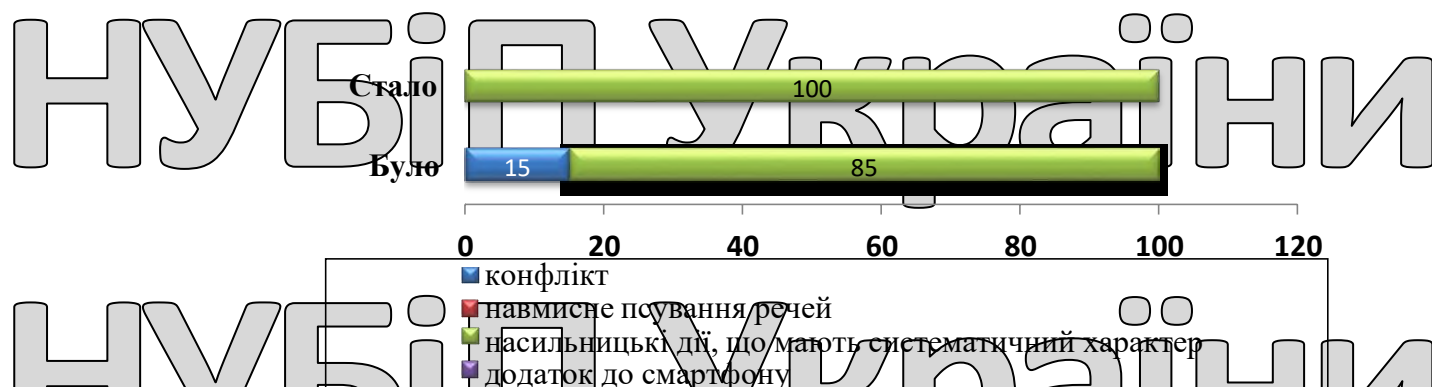

Рис. 3.3.1 На Вашу думку булінг це...

Як можемо побачити, за результатами другого опитування, всі учні правильно відповіли на перше питання. Такі ж результати були і на питання «Хто може стати жертвою булінгу», завдяки інформаційному повідомленню, що входило в структуру програми.

За результатами другого питання див.рис.3.3.2, 46% учнів значно покращили свої результати:

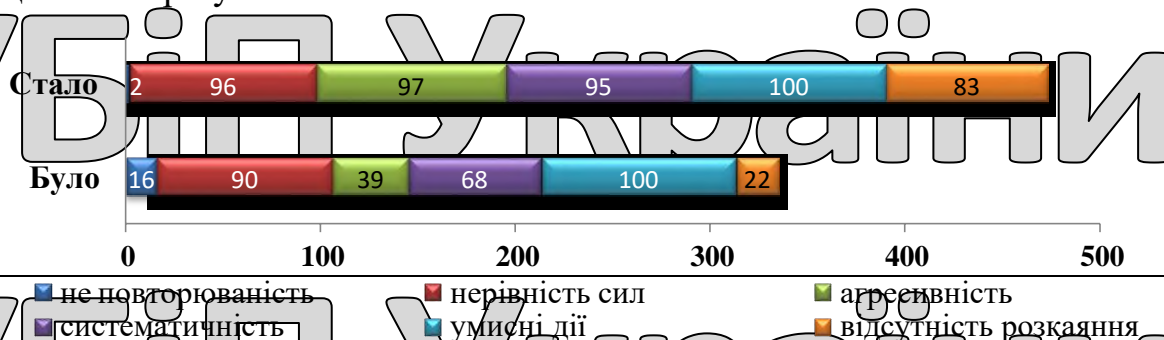

Рис. 3.3.2 Булінг відрізняється від конфлікту такими ознаками

Після проведеного інформаційного уроку, у питанні на визначення видів булінгу учні продемонстрували міцні знання див.рис.3.3.3:

Рис. 3.3.3 Види булінгу

Після проходження програми профілактики булінгу, а саме інформаційної частини 100% учнів дали правильну відповідь у таких питаннях:

«Кого називають булером», «Кого називають жертвою булінгу», «Кого називають свідком булінгу».

На восьме питання анкетування «Оберіть декілька варіантів проявів булінгу» респонденти вказали такі варіанти: у критерії «стриманість у поведінці» показники підвищились на 50% (15 учнів), у пункті «замкнутість, депресивні стани» на 3% (1 особа), у варіанті «бажання спілкуватись з батьками та ровесниками» результати знизились на 19% (6 школярів), у критерії «агресивність, напади люті» підвищились на 7% (2 старшокласники), у підпункті «емпатія» показники опустились на 57% (17 людей), що є гарним результатом.

Стало

Було

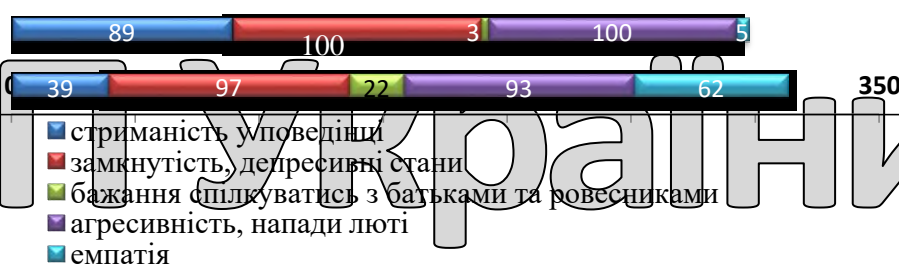

Рис. 3.3.4 Прояви булінгу

На питанні «Діяльність щодо протидії булінгу в навчальному закладі відображається в» в учнів також виникли труднощі з відповіддю, після вивчення нормативно – правової бази та інформаційних джерел, підлітки повторно відповіли таким чином:

Рис. 3.3.5 Діяльність закладу освіти в протидії булінгу

Найбільше проблем із відповідями у учнів була на запитанні «Головні завдання закладу освіти в протидії булінгу мають бути спрямовані на» 82% учнів дали неправильну відповідь «оформлення відповідних документів», але після перегляду презентації та повторного проходження анкетування результати були такими:

Рис. 3.3.6 Завдання закладу освіти в протидії булінгу

В одинадцятому питанні анкетування учням потрібно було вибрати особу, яка є головою комісії, що розглядає випадки вчинення булінгу. При другому опитуванні учні надали такі відповіді:

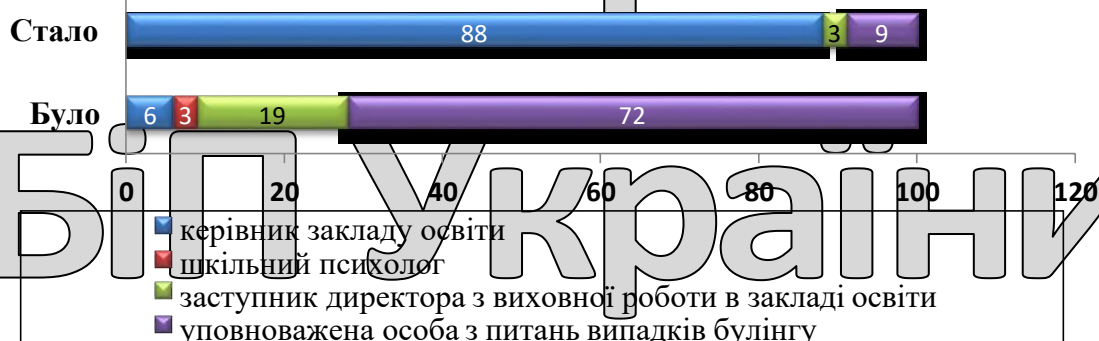

Рис. 3.3.7 Хто є головою комісії, що розглядає випадки вчинення булінгу

Наступне питання було спрямовано на визначення осіб, до яких звернеться підліток у разі випадків булінгу. За результатами другого опитування відповіді були такими: варіант «краще нікому нічого не говорити» мінімізувався до позначки 0, до друзів звернеться тільки 3%, до поліції – 13 учнів, до шкільного психолога або вчителя за допомогою звернеться 70%, варіант до батьків вибрали 100%, а от показники варіанту «до Національної дитячої лінії» збільшились на 49%.

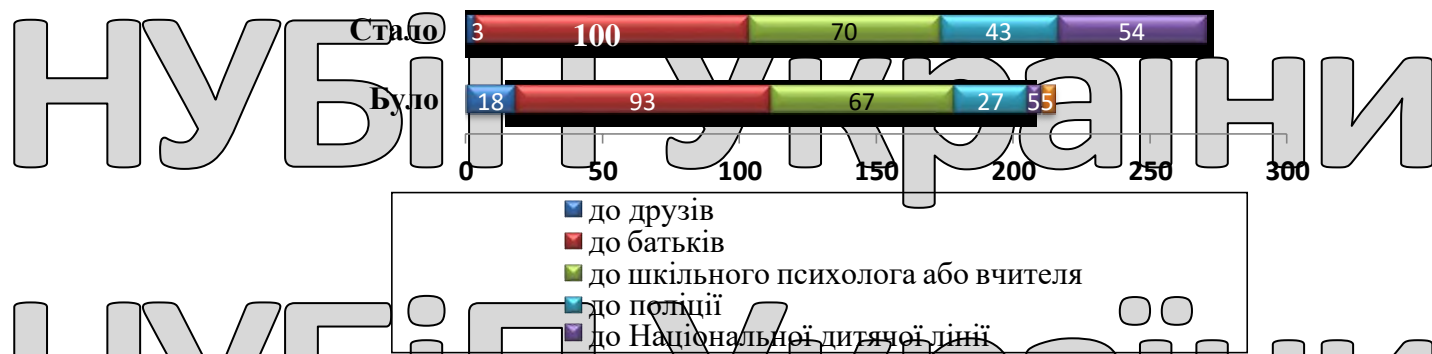

Рис. 3.3.8 Якщо ви стали жертвою чи свідком, до кого слід звернутись

На такі питання як: «Хто несе покарання за вчинення булінгу малолітньою особою (до 16 років)» та «Хто несе покарання за вчинення булінгу неповнолітньою особою (від 16 до 18 років)» учні відповіли таким чином:

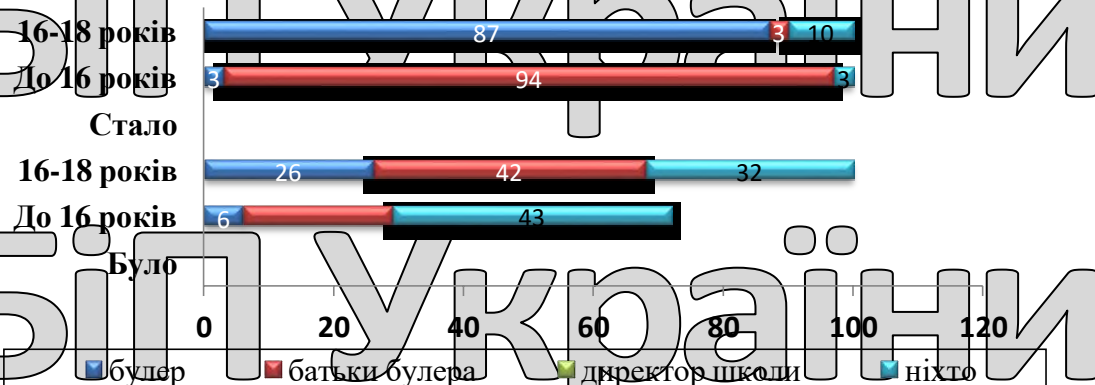

Рис. 3.3.9 Покарання за вчинення булінгу

Отже, за аналізом результатів цих питань можемо підсумувати, що учні досконало вивчили тему адміністративної відповідальності України щодо вчинення булінгу та більшість підлітків правильно дали відповіді на ці питання.

Рис. 3.3.10 Штрафи за вчинення булінгу

У на останнє питання повторного опитування див. рис. 3.3.11 учні своїми відповідями склали таке відсоткове співвідношення:

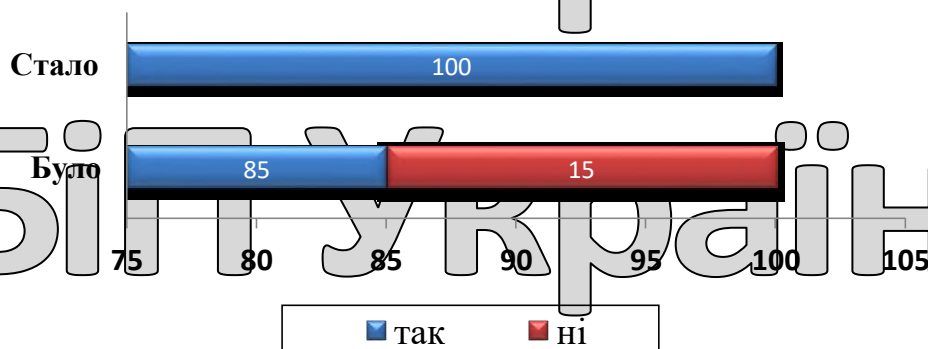

Рис. 3.3.11 Відповідальність за приховання булінгу

Після проходження учнями програми профілактики булінгу, а саме інформаційного повідомлення, їх знання значно покращились в цій області.

Таким чином обізнаність студентів у проблемі булінгу зросла на 53%, що говорить що запропонована програма є дієвою у роботі з підлітками.

Також, однією з головних завдань програми профілактики було зниження рівня агресивності підлітків, для цього ми використали декілька вправ, а саме «Що мені не подобається в цій людині» та «Вгадай емоцію». Після проходження вказаних вправ ми провели повторне опитування в учнів 10 – А класу та отримали такі результати:

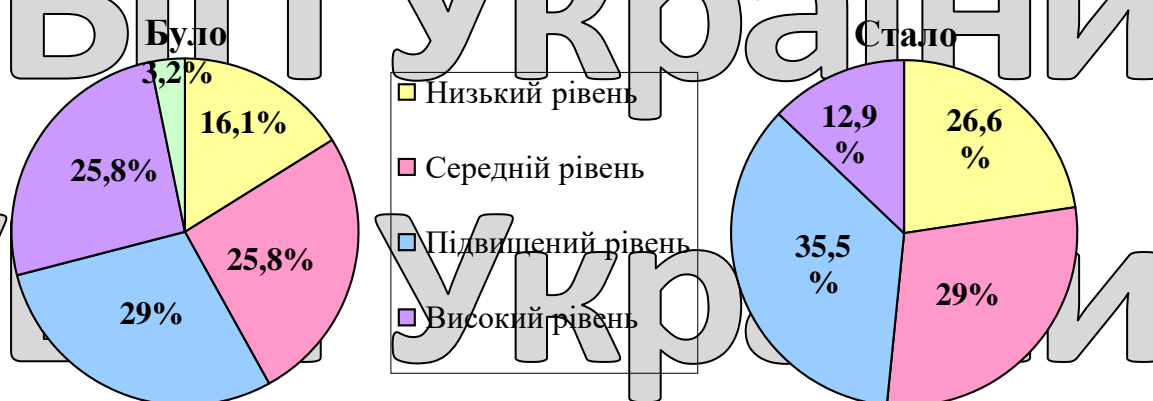

Рис. 3.3.12 Загальні показники фізичної агресії

На діаграмах вказаний загальний показник класу. Як бачимо рівень фізичної агресивності не суттєво, але зменшився, низький рівень поповнився двома учнями, середній – одним підлітком, підвищений – двома старшокласниками, високий рівень покинули 4 учнів, а головне 1 учень який

знаходився на дуже високому рівні/покинув цю зону і перейшов до високого, в якому тепер знаходяться 4 учні.

Наступним етапом повторного опитування ми визначили зміни щодо вербальної агресії у підлітків. Результати розподілились таким чином:

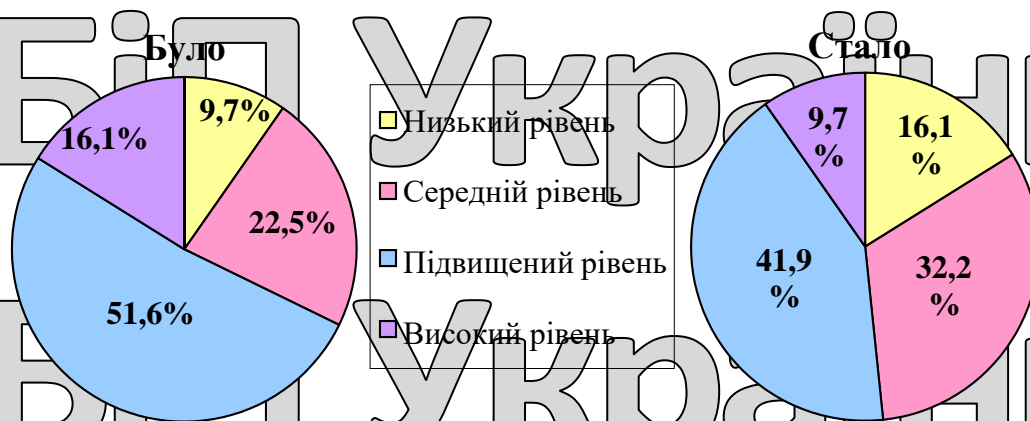

Рис. 3.3.13 Загальні показники вербальної агресії

Щодо рівня вербальної агресії, після проходження програми, то показники знизились, тепер в низькому рівні знаходяться 5 учнів, в середньому - 10 підлітків, в підвищеному рівні - 13 старшокласників, а у високому - 3 респонденти. Це означає, що 48% класу знаходяться в рівнях норми.

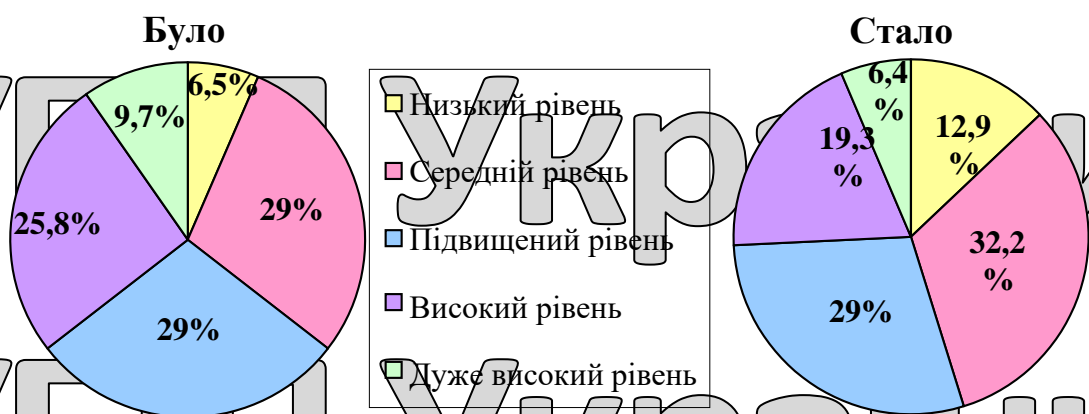

Рис. 3.3.14 Загальні показники непрямой агресії

При перевірці повторних результатів критерію «негативізм» було виявлено позитивні зміни, загальний рівень негативізму знизився на 26% завдяки профілактичним вправам щодо протидії агресивності.

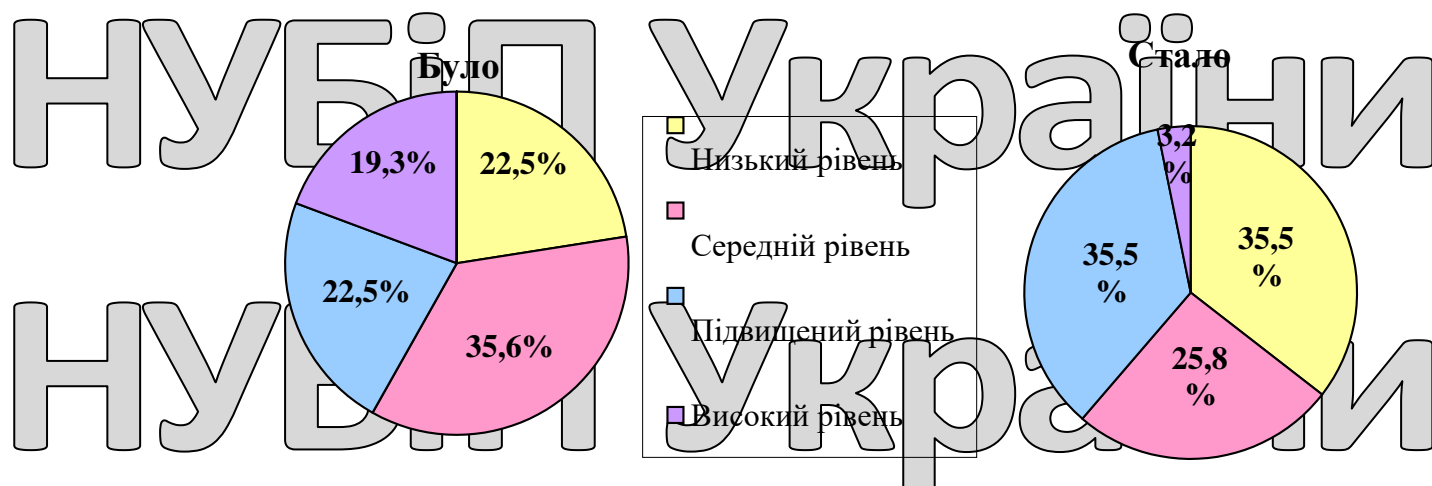

Рис. 3.3.15 Загальні показники негативізму

Наступним етапом повторного опитування за методикою Басса Даркі було визначення рівня «дратівливості».

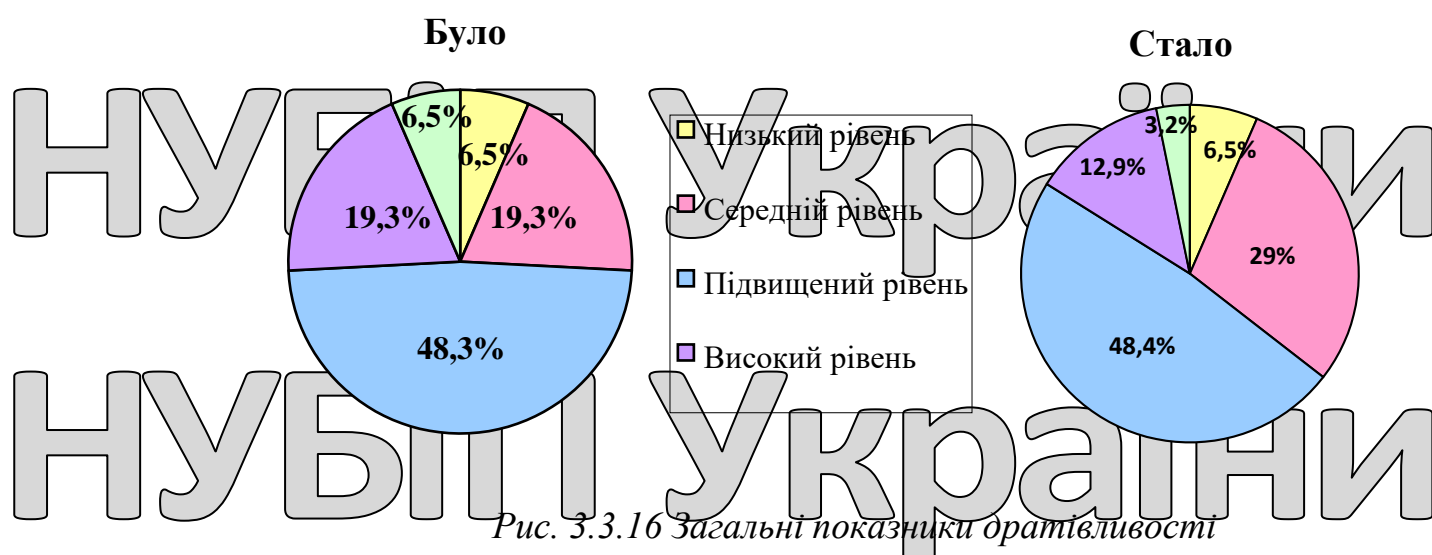

Рис. 3.3.16 Загальні показники дратівливості

В перехідному віці відбуваються зміни гормональної системи та особливості розвитку дитини все це призводить до дратівливості та неконтрольованими емоціями. Змінити це за декілька вправ дуже складно, оскільки цей період проходить з віком, але зменшити рівень дратівливості цілком можливо. Щодо наших результатів, то вони є, але не значні. Тільки 5 учнів з 31 знизили рівень своєї дратівливості.

Недовіру до людей, яке базується на переконанні, що оточуючі хочуть заповдіяти школу знизили тільки 4 учні у відсотковому співвідношенні це 12,9%. Це пов'язане із такими особливостями як: замкнутість, вразливість, занепокоєння, які властиві підлітковому віку.

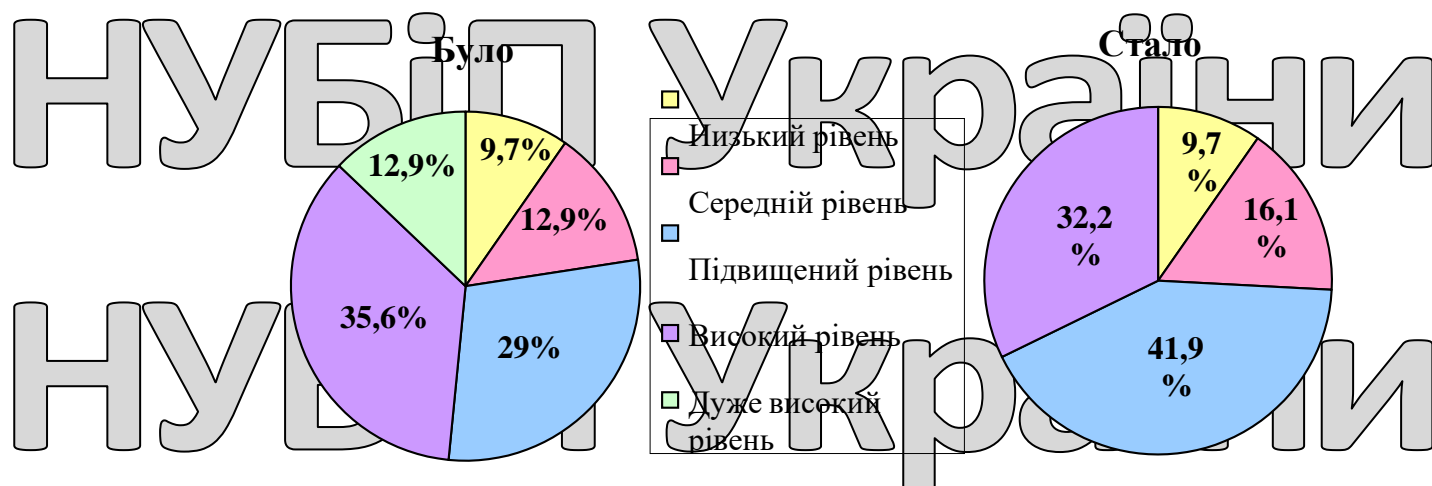

Рис. 3.3.17 Загальні показники схильності до підозр

Образа ще один критерій, який властивий дітям підліткового віку, він проявляються як ненависть до оточуючих і виражається такими почуттями як гнів та несправедливість. Знизити цей показник можливо, але для цього необхідний час. В нашому випадку було проведено тільки 2 заняття, звісно на цьому рівні є зміни, але не значні. Низький рівень виявився без змін, у середньому рівні тепер 9 учнів замість восьми, у підвищеному 8 старшокласників, у високому 8 респондентів, а у дуже високому залишився лише 1 підліток.

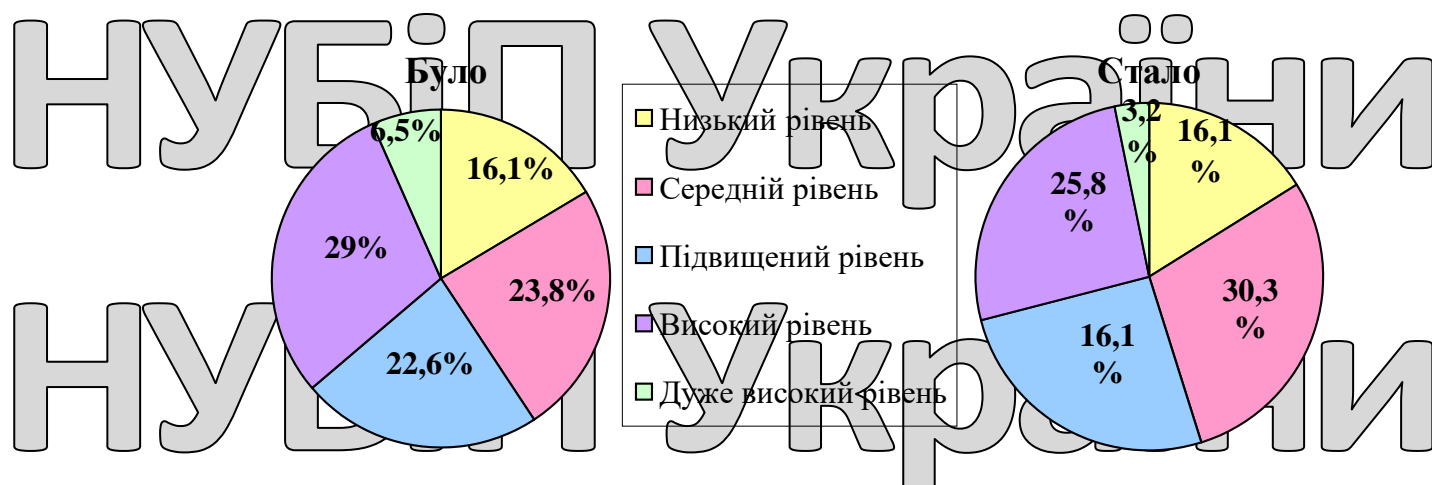

Рис. 3.3.18 Загальні показники рівнів образи

І остання форма, яку ми визначали за допомогою опитувальника, було виявлення «відчуття провини». На основі відповідей ми отримали такі результати та зробили висновок.

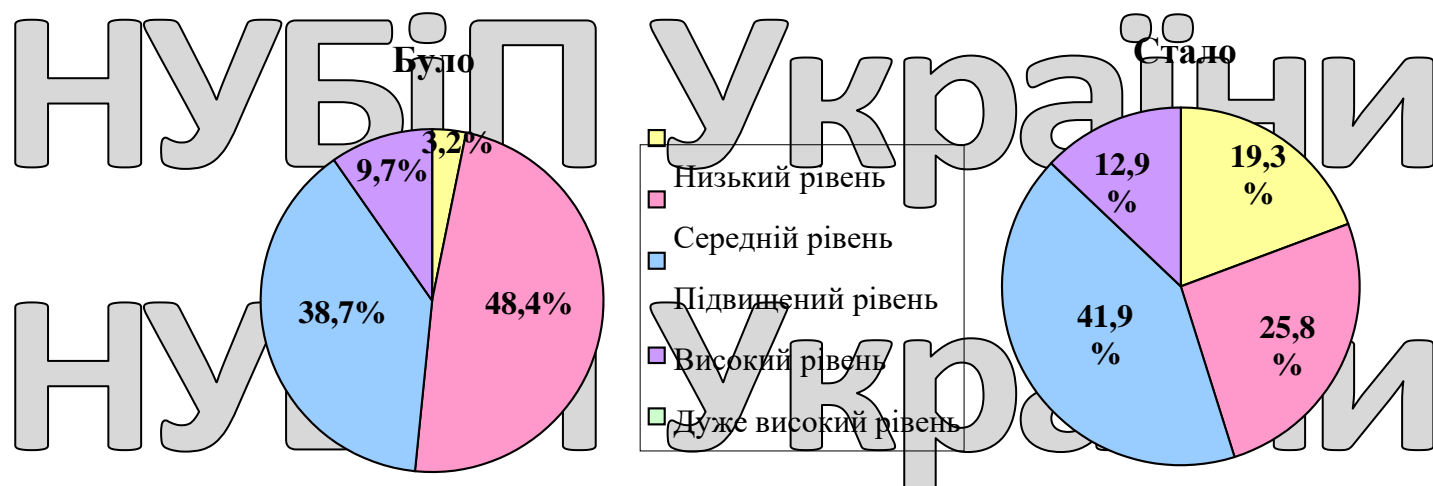

Рис. 3.3.19 Загальні показники відчуття провини

Для підліткового віку є характерним звинувачення себе, наприклад: в розлученні батьків, в конфліктах з ровесниками, непорозуміннями з батьками і т.д. І виправити це нелегко, оскільки процес змін особистості запущений. Для цього необхідний не один прийом у шкільного психолога. Судячи з наших результатів допомога психолога знадобиться 17 учням класу, які знаходяться у високому та підвищеному рівнях, учні низького та середнього рівнів у нормі для підліткового віку.

На основі повторно пройденого опитування щодо форм агресії, ми можемо за їх результатами визначити індекс агресивності та ворожості. Отож задругим опитування індекс агресивності складає:

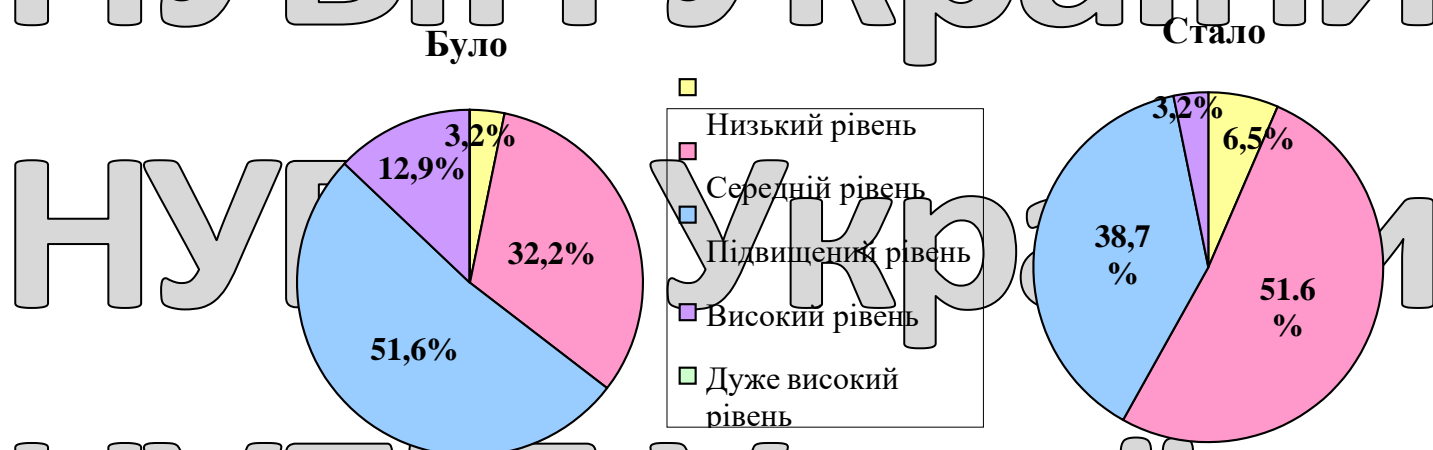

Рис. 3.3.20 Загальні показники індексу агресивності

За аналізом індексу агресивності, можемо підсумувати, що високий рівень зменшився на 9,7%, підвищений рівень 12,9%, в той час як середній рівень збільшився на 19,4%, а низький на 3,3%. Це означає, що 22,6% (7 учнів)

завдяки програмі профілактики «Булінг – СТОП» знизили загальний рівень агресивності).

Щодо рівня ворожості, то тут також спостерігаються зміни, високий рівень знизився до 0, у підвищеному залишилось 10 учнів, середній рівень без змін, а от низький рівень збільшився на 16,1% (5 учнів).

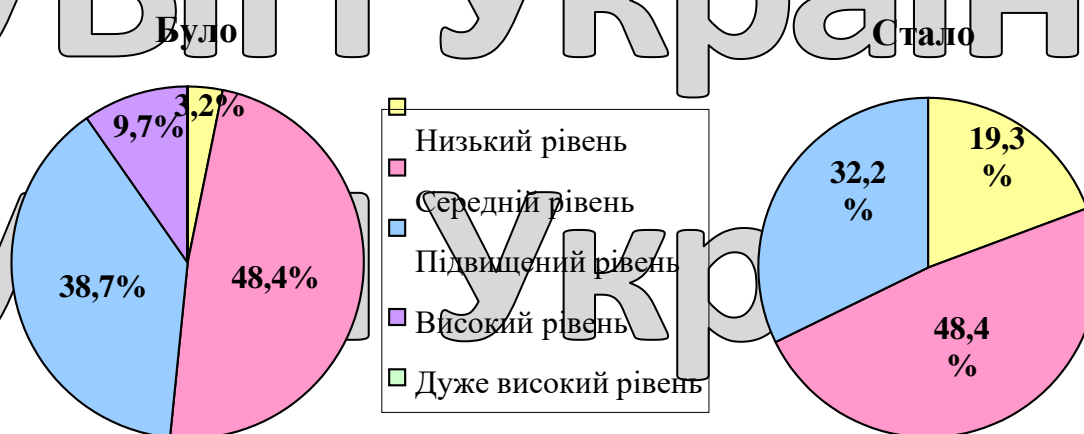

Рис. 3.3.21 Загальні показники індексу ворожості

Висновок до розділу 3

Третій розділ був присвячений дослідженню обізнаності учнів в проблемі булінг, його проявам в класі, виявленню рівня агресивності підлітків, а також розробці програми профілактики булінгу в навчальному закладі освіти.

В дослідженні взяли участь учні 10 – А класу Шосткинської загальноосвітньої школи I-III ступенів №7. Вік опитуваних учнів 15-16 років. Емпіричні методи дослідження проводились анонімно.

Для діагностики рівня поінформованості старшокласників ми використали анкетування, яке складалося з двох частин. Мета першої частини – визначити рівень знань учнів в темі булінгу, головним завданням другої частини було виявлення проявів булінгової поведінки в класі та школі. За результатами проведення першого анкетування було діагностовано низький рівень поінформованості учнів 10 - А класу в проблемі шкільного насильства. А

також ми з'ясували, що в Шосткинській загальноосвітній школі I-III ступенів №7 присутній факт булінгу як зі сторони однокласників, та зі сторони викладачів.

Другим етапом експериментального дослідження було виявлення рівня агресивності підлітків за методикою Басса – Даркі. Форма проведення – опитувальник, який складався з 75 тверджень, на які учням потрібно було відповісти «так» чи «ні». Результати першого опитування визначили найбільш високі показники серед усіх форм агресії. Ними виявились: фізична агресія, дратівливість, образа у хлопців та вербальна, непряма агресії, підозрілість, відчуття провини у дівчат.

На основі отриманих результатів дослідження нами була розроблена програма профілактики булінгу в навчальному закладі освіти. Її мета ознайомити учнів з поняттям булінг, його ознаками, формами прояву та причинами виникнення; зменшити прояви агресивності у підлітків; сформувати у школярів навички протистояти булінгу та розвинути здібності для вирішення конфліктів.

Після впровадження програми «Stop булінг» було проведено повторне анкетування та опитування, які допомогли визначити чи змінились показники рівня обізнаності учнів та рівні їх агресивності. За результатами повторних емпіричних методів дослідження, рівень поінформованості школярів збільшився на 60%. За другою методикою, індекс агресивності учнів 10 - А класу знизився на 22,6%, а індекс ворожості на 19,4%.

ВИСНОВОК

НУБІП України

За результатами проведеного дослідження відповідно до завдань магістерської роботи можна зробити наступні висновки:

1. У процесі аналізу термінологічного апарату дослідження узагальнено сутність поняття «булінг». Під цим поняттям розглядаємо свідомі, систематичні, обдумані негативні дії, які мають на меті заподіяти шкоду особі чи групі осіб. Структура булінгу включає в себе кривдників, жертв та свідків, кожен з них має певну характеристику та особливості поведінки. Щодо видів булінгу, то вони поділяються на: фізичний, психологічний, економічний, сексуальний, кібербулінг. Також, в роботі описано основні ознаки булінгу: систематичність, соціально – негативний характер, умисел, наявність сторін, односторонність, нерівність учасників. Охарактеризовано причини виникнення булінгової поведінки, вони поділяються на такі групи, як: *сімейні* (гіперконтроль, гіперопіка, неповна сім'я і т.д.), *особистісні* (фізичні вади, зовнішні особливості, певні захворювання), *соціальні* (ЗМІ, інтернет, стереотипність), *суспільство* (заклади освіти, родичі, друзі), *освітній заклад* (приниження викладачем, навчання в авторитарному стилі).

2. Теоретично обґрунтовано напрями роботи соціального працівника з підлітками, щодо попередження насильницької поведінки. Вони включають всебічну первинну, вторинну та третинну профілактику. На етапі первинної профілактики створюються сприятливі умови, які передбачають ситуації школьного насильства та приниження в молодіжному середовищі. На цьому рівні соціальний педагог застосовує емпіричні методи дослідження – опитування або анкетування, що визначають рівень агресивності учнів. Вторинна профілактика спрямована на усунення конфліктних ситуацій в класі та виявлення соціальних ролей. На основі отриманих даних складається детальний план індивідуальної чи групової роботи. Третинна профілактика включає в себе такі види діяльності: реабілітаційна робота з жертвами, корекційна робота з кривдниками, психологічна підтримка свідків.

3. На основі опрацьованих літературних джерел нами були розроблені рекомендації для батьків та вчителів щодо протидії проявів булінгу. У подоланні булінгу батькам слід побудувати з дитиною довірливі стосунки, спостерігати за зміною настрою дитини, бо агресивна поведінка вказує на емоційно – психологічні проблеми дитини та розлади в поведінці, контролювати час проведення в соціальних мережах та вести з дитиною відверті розмови. Викладачам необхідно проводити виховні години на яких будуть ознайомлювати учнів з поняттями «булінг», «наси́льство», «шкільне цькування», наводити життєві ситуації, створювати умови для самореалізації в школі, залучати центри соціальних служб для профілактичних бесід, згуртовувати учнів спільною діяльністю. Створення сприятливих умов в школі та вдома – запорука уникнення булінгу.

4. В експериментальній частині роботи ми досліджували рівень поінформованості учнів 10 – А класу у проблематиці булінгу. Нами було проведено анкетування, мета якого виявити рівень обізнаності та прояви булінгу в класі та школі. За результатом першого дослідження було визначено низький рівень знань підлітків. А також ми з'ясували, що в Шосткинській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів №7 присутній факт шкільного цькування, який проявляється в словесних образах, «навішуванні» прізвиськ та фізичній розправі. Також в магістерській роботі ми виявили рівень агресивності підлітків за методикою Басса – Даркі. Було застосовано емпіричний метод дослідження – опитувальник. За результатами цього дослідження було виявлено, що індекс агресивності та індекс ворожості перевищував показник норми в середньому на 60%.

5. У дослідницькій частині роботи нами було розроблено та апробовано програму профілактики «Stop булінг», головною метою якої було ознайомити учнів з поняттям булінг, його ознаками, формами прояву, видами та причинами виникнення; зменшити прояви агресивності у підлітків; сформувати у школярів навички протистояти булінгу та розвинути здібності для вирішення конфліктів. В програму входило 10 вправ, які були направлені на

НУБІП України
поінформованість учнів, навички розпізнавання соціальних ролей, зниження рівня агресії, розвиток комунікаційних навичок та умінь вираження емоцій і почуттів, а також на розробку пам'яток батькам і викладачам.

Підсумкові зрізи довели ефективність впровадженої програми

профілактики. Так порівняно з початком дослідно – експериментальної роботи відсоток індексу агресивності знизився на 22,6%, а індекс ворожості на 19,4%.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Main definitions of bully in English: веб-сайт. URL: <https://www.lexico.com/en/definition/bully> (дата звернення 23.10.2021 р.)
2. Meaning Of "bully" in the English Dictionary: веб-сайт. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bullying> (дата звернення 25.09.2021 р.)
3. Olweus D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do.* Malden, MA: Blackwell Publishing, 140 pp.
4. Olweus D., Limber S. P., Breivik K. Addressing specific forms of bullying: A large-scale evaluation of the Olweus bullying prevention program. *International Journal of Bullying Prevention.* 2019. Vol. 1(1). P. 70–84.
5. Roland E., T. Aggression and bullying. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression.* 2001. P. 446–462.
6. Абсаямова К. З., Луценко О. Л. Явище булінгу як деструктивний феномен у середовищі середньої школи: *Вісник Харк. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна.* 2014. 191–197 с.
7. Авер'янов А. І. Шкільний булінг в спогадах студентів МГПІ: Мат-ли міжнар. наук. практ. конф. Одеса, 2011. 22–26 с.
8. Барліт О. О., Барліт А. Ю. Соціально-педагогічна та психологічна проблема булінгу в освітньому середовищі. Запоріжжя: Олекс, 2011. 52 с.
9. Барліт О. О. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти: Науково – методичний журнал.* 2012. 44–47 с.
10. Бердышев И. Л. Особенности буллинга и моббинга в России. Москва. 2010. 262–263 с.
11. Беркович Д. Агресія, причини, наслідки та контроль. Москва: «Олма-Пресс», 2001.
12. Бочавер А. А., Хломов К. Д. Булінг як об'єкт досліджень та культурний феномен: *Психологія. Журнал вищої школи економіки.* 2013. 149–159 с.

13. Бугайчук А. "Безпечна школа" Як захистити учнів від цькування та насилля? Шкільний світ : журн. 2018. 10–15 с.

14. Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу. веб-сайт. URL: <https://pedpresa.ua/185372-buling-vazhlyva-problema-diya-ditej-v-ukrayini-yunisef-rozpochynaye-kampaniyu-proty-bulingu.html> (дата звернення: 15.09.2021 р.).

15. Булінг в українських школах. Дослідження UNICEF-Ukraine. 2017. 7–11 с.

16. Булінг: ми всі можемо допомогти це зупинити: Посібник для батьківчнів початкових і середніх шкіл. Весна 2013. 10 с.

17. Вікова психологія: дитинство, отрочтво, юність: навч. посібник для студ. пед. вузів / В.С. Мухина та ін. 2006. 624 с.

18. Волинець Л., Дорошок Т., Євсюкова М. та ін. Система захисту дітей від жорстокого поводження: навч.-метод. посіб. Київ: Держсоцслужба, 2005. 395 с.

19. Воронцова Е. Профілактика та подолання булінгу в закладах освіти: веб – сайт. URL: <http://xn--dlacjtrge.kiev.ua/2017/08/24/profilaktika-ta-podolannya-bulinguuzakladah-osviti/> (дата звернення: 26.10.2021)

20. Глазман О.Л. Психологические особенности участников буллинга. Санкт-Петербург, 2009. 159–165 с.

21. Гончаров В. В. Жорстка поведінка в підлітковому середовищі. 2009. 59- 61 с.

22. Гончарук Н. М. Психологічні особливості комунікативних умінь та навичок у підлітків. 2012. 170-178 с.

23. Губко А. А. Шкільний булінг як соціально – психологічний феномен. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 46–50.

24. Докукина Т. В. Буллинг – травля в школе. веб - сайт. URL: http://belasma.giprokrat.by/bottom_news_block/children/bulling-vs-koloh/index

25. Екстремальна та кризова психологія: Термінологічний словник /за ред. О.В. Тімченка. ХНАДУ, НУЦЗУ, 2010. 291 с.

26. Етимологія насильства. Соціальна робота в Україні на початку XXI століття: проблеми теорії і практики. матеріали доповідей на Міжн.-наук.-практ. конф., Київ, 2002. 119-130 с.

27. Єфремова Г. Причини та наслідки шкільного булінгу. Педагогічна майстерня. 2018. 37–42 с.

28. Єфремова Г. Л. Профілактика насильства в сім'ї та профілактика дитячої жорстокості в освітньому середовищі. 2018. 36–39 с.

29. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328 с.

30. Кіричевська Е.В. Насильство в освітньому середовищі: діагностика, аналіз, стратегії подолання. Особистість в єдиному освітньому просторі: матеріали конф. «Філософія образования личности», 26-27 черв. 2010 р. Запоріжжя, 2010. С. 94-106.

31. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». Київ, 2018. 140 с.

32. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 15.10.2021 р.)

33. Котова Ю. Методи профілактики та корекції агресивної поведінки учнів. Журнал «Соціальний педагог педагог» випуск №3, 2010. 63 с.

34. Кормило О. Явище булінгу в освітньому просторі. Проблеми гуманітарних наук. Психологія. 2015. №. 37. С. 174–187.

35. Король А. Причини та наслідки явища булінг. Відновне правосуддя України. 2009. 190 с.

36. Куртова С. Булінг у школі / Освіта.UA. веб-сайт. URL: <https://urok.osvita.ua/materials/upbring/42788/> (дата звернення: 26.09.2021 р.)

37. Ліщинська О.А. Профілактика психологічного насильства в сім'ї та в освітньому середовищі: Методичні рекомендації. Київ, 2010. 68 с.

38. Левченко Ю. Світовий досвід запобігання булінгу. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2021. 91-97 с.

39. Лейн Д.А. Школьная травля (буллинг): беспл. електрон. интернет б. ка. веб-сайт. URL: <http://www.zipsites.ru/psy/psylib/info.php?p=414> (дата звернення 3.10.2021 р.)

40. Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). Українознавчий альманах. 2010. Вип. 4. С. 126–131.

41. Макарова Ю.Л. Гендерні особливості поведінки учасників підліткової булінг структури: психологія. 2017. 181-192 с.

42. Миськевич Т. Регулювання проблеми булінгу на законодавчому рівні: перші кроки України та світовий досвід: громадська думка про правотворення. 2019. 18–22 с.

43. Морозов, О.А., Д.А. Булда, М.В. Бородаєва Особенности буллинга и моббинга в России. 2010. 262 с.

44. Москаленко В.—В. Соціальна психологія. Підручник. Видання-ге, виправлене та доповнене. К.: Центр учбової літератури, 2008. 688 с.

45. Навчально-методичний посібник «Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі». К.: Huss, 2011. 96 с.

46. Найдьорова Л.А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини: методичні рекомендації. Київ, 2011. 34 с.

47. Насильство : Юридична енциклопедія/за ред. кол. Ю. С. Шемшученко. Київ, 2002. 720 с.

48. Насильство щодо дітей в Україні: всеукраїнське опитування громадської думки / за ред. С. Павлиш, Т. Журавель. Київ, 2015. 146 с.

49. «Не смійся з мене: просвітницько-профілактична програма тренінгових занять»: Навч. - метод. посібник /за ред. Лях Т. Л. Київ, 2013. 100 с.

50. Петросянц В.Р. Проблема булінгу в сучасному освітньому середовищі: Вісник Гомського державного педагогічного університету. Випуск 6 (108) 2011. 151-154 с.

51. Плутицька К. М. Підходи до розуміння булінга як форми шкільного насильства Сер.: Юриспруденція. 2017, №29, Т. 2

52. Психодіагностика ризику булінга в школі, УДК 613.8:37.06:177 Антонова
Антоніна Володимирівна, магістр психології.

53. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії
булінгу: Закон України від 18.01.2019 р. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення 15.10.2021)

54. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від
01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення
15.10.2021)

55. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від
21.06.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> (дата звернення
15.10.2021)

56. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 15.10.2021)

57. Про охорону дитинства: Закон України від 17.03.2021 р. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення 15.10.2021)

58. Противодействие школьному буллингу: анализ международного опыта/
за ред. Д. В. Молчанова, М. А. Новикова. Москва: НИУ ВШЭ, 2020. 72 с.

59. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. СПб., 2000. –
624 с.

60. Ремшмидт Х. Підлітковий і юнацький вік: проблеми становлення
особистості. Москва, 1994.

61. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения
подростков и условия его коррекции: Учебное пособие. Москва: Флинта, 1998.
96 с.

62. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема: науковий
вісник. 2015. 171-172 с.

63. Стельмах С. Булінг в школі та його наслідки / за ред. проф. В. І. Сипченка.
Слов'янськ: СДПУ, 2011. 431-440 с.

64. Стремилко А. П., С. А. Мукомел. Насильство над дітьми та його наслідки:
Вісник Черкаського університету. Науковий журнал, 2010. 140-143 с.

65. Теоретико – методичні основи діяльності педагога – психолога по подоланню булінгу в закладах освіти: гендерно - віковий аспект / за ред. К. С. Шалагінової. Тула: вид-во «ГРИФ і К», 2014. 237 с.

66. Фельдштейн Д. І. Психологія дорослішання. Москва: Флінта 2009

67. Хоменко П. Агресивність підлітків: причини, профілактика, корекція: міський семінар для психологів. 2009. 17-23 с.

68. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

69. Шевченко О. О. Що таке булінг? Профілактика виникнення та подолання проявів булінгу в дитячому середовищі (тренінгові заняття для класних керівників, 2016. 48–54 с.

70. Шуміло О. О. Щодо визначення видів насильства серед учнівської молоді: збірник наукових праць. Харків, 2014. 307-309 с.

71. Юридична психологія : словник-довідник / за ред. С. О. Гарькавець. Сєвєродонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. 152 с.

НУБІП України

ДОДАТКИ

Додаток В1

Анкета «Булінг у школі»

Анкета «Булінг в школі» призначена на перевірку Ваших знань щодо проблеми булінгу та його проявів в класі в якому ви навчаєтесь. Зауважте, анкета складається з двох частин. Перша включає питання, які направлені на перевірку Ваших знань в темі булінгу, друга частина розрахована на виявлення булінгу в класі.

Інструкція: дайте відповіді на питання. Намагайтесь відповідати чесно, опитування проводиться анонімно.

І частина

1. На Вашу думку булінг це:

- a) конфлікт;
- b) ненавмисне псування речей;
- c) насильницькі дії, що мають систематичний характер;
- d) додаток для смартфона.

2. Булінг відрізняється від конфлікту такими ознаками (оберіть декілька варіантів відповідей):

- a) не повторюваність;
- b) систематичність;
- c) нерівність сил;
- d) умисні дії (злий умисел);
- e) агресивність;
- f) відсутність розкаяння.

3. Які види булінгу існують? Оберіть одну правильну відповідь.

- a) фізичний та психологічний;
- b) фізичний, психологічний, вербальний, економічний, кібербулінг;
- c) фізичний, психологічний, економічний, сексуальний, кібербулінг;
- d) сексуальний, психологічний, фізичний.

4. Хто може стати жертвою булінгу?

- a) учні з агресивною поведінкою;
- b) учні з неблагополучних сімей;
- c) будь – хто.

5. Кого називають булером:

- a) учасник освітнього процесу, до якої було вчинено булінг;
- b) безпосередній очевидець булінгу;

нубіп україни

c) особа, що створює конфлікти;
d) неповнолітня особа, що вчиняє булінг щодо учасника освітнього процесу.

6. Кого називають жертвою булінгу:

- a) учасник освітнього процесу, до якої було вчинено булінг;
- b) безпосередній очевидець булінгу;

нубіп україни

c) особа, що створює конфлікти;
d) неповнолітня особа, що вчиняє булінг щодо учасника освітнього процесу.

7. Кого називають свідком булінгу:

- a) учасник освітнього процесу, до якої було вчинено булінг;
- b) безпосередній очевидець булінгу;

нубіп україни

c) особа, що створює конфлікти;
d) неповнолітня особа, що вчиняє булінг щодо учасника освітнього процесу.

8. Оберіть декілька варіантів проявів булінгу:

- a) емпатія;
- b) агресивність, напади люті;

нубіп україни

c) бажання спілкування з батьками та ровесниками;
d) замкнутість, депресивні стани, тривожність;
e) стриманість у поведінці;

9. Головні завдання закладу освіти протидії булінгу мають бути спрямовані на:

(оберіть декілька варіантів відповідей)

нубіп україни

a) створення безпечного освітнього середовища;
b) оформлення відповідних документів;
c) підвищення рівня проінформованості учасників навчального процесу;
d) визначення стану, причин і передумов поширення булінгу.

10. Діяльність щодо протидії булінгу в навчальному закладі відображається в:

нубіп україни

a) в наказі Міністерства освіти і науки України;
b) в наказах Управління освіти;
c) в порядку реагування на випадки булінгу;
d) в плані заходів, що спрямовані на протидію булінгу в навчальному закладі.

11. Хто є головою комісії, що розглядає випадки вчинення булінгу в школі? Оберіть

один варіант.

нубіп україни

a) керівник закладу освіти;
b) шкільний психолог;
c) заступник директора з навчально – виховної роботи в закладі освіти;
d) уповноважена особа з питань випадків булінгу;

12. Якщо ви стали жертвою чи свідком булінгу, до кого слід звернутись: (оберіть декілька варіантів відповідей)

- a) до ровесників та друзів;
- b) до батьків;
- c) до шкільного психолога чи вчителя;
- d) до поліції;
- e) до Національної дитячої лінії;
- f) краще нікому нічого не говорити.

13. Хто несе покарання за вчинення булінгу малолітньою особою (до 16 років):

- a) булер;
- b) батьки булера;
- c) директор школи;
- d) ніхто.

14. Хто несе покарання за вчинення булінгу неповнолітньою особою (від 16 до 18 років):

- a) булер;
- b) батьки булера;
- c) директор школи;
- d) ніхто.

15. В якому розмірі накладається штраф за вчинення булінгу (вперший раз)?

- a) від 1700 до 3400 грн або відпрацювання на громадських роботах від 40 до 60 годин;
- b) від 300 до 1000 грн або відпрацювання на громадських роботах 100 годин;
- c) від 850 до 1700 грн або відпрацювання на громадських роботах від 20 до 40 годин;
- d) не накладається.

16. В якому розмірі накладається штраф за вчинення булінгу (при повторювальних діях)?

- a) від 1700 до 3400 грн або відпрацювання на громадських роботах від 40 до 60 годин;
- b) від 300 до 1000 грн або відпрацювання на громадських роботах 100 годин;
- c) від 850 до 1700 грн або відпрацювання на громадських роботах від 20 до 40 годин;
- d) не накладається.

17. Чи передбачено Законом України відповідальність за приховання випадків булінгу?

- a) так
- b) ні

II частина

1. Чи зазнавали ви приниження в школі?

- a) так
- b) ні

2. Якщо зазнавали, то якого?

- a) морального;
- b) психологічного;
- c) сексуального;
- d) фізичного;
- e) не зазнавав/ла.

3. Чи знаєте ви про випадки шкільного цькування у Вашому навчальному закладі?

- a) так; b) ні.

4. З якими формами приниження ви стикались в школі?

- a) образи; e) «навішування» ярликів та прізвиськ;
b) глузування; f) натяки сексуального характеру.
c) побиття, штовхання;
d) словесні образи;

5. Чи були випадки булінгу у Вашому класі?

- a) так; b) ні.

6. Чи звертались ви про допомогу і до кого саме?

- a) не звертався(лась); d) звертався(лась) на гарячу лінію;
b) звертався(лась) до батьків; e) звертався(лась) до класного керівника.
c) звертався(лась) до шкільного психолога;

7. Чи траплялись прояви булінгу з боку вчителів у Вашому класі?

- a) так, один раз; c) ні, ніколи.
b) так, постійно;

8. Які причини впливають на те, що учні стають жертвами цькування?

- a) фізичні особливості; d) невміння себе захистити;
b) зовнішній вигляд; e) матеріальний статус.
c) національність, раса;

9. Як на булінг реагують вчителі Вашої школи?

- a) не звертають уваги;
b) вимагають припинити цькування;
c) залучають батьків до вирішення проблеми;
d) покладають вирішення проблеми на самих учнів.

10. Чи готові ви допомогти учням, що зазнали насильство?

- a) так; c) не впевнений.
b) ні;

11. На вашу думку, чи повинні ті, хто булінг нести покарання?

- a) так; b) ні.

12. Чи знаєте ви куди слід звернутись, якщо зазнали булінг?

- a) так; b) ні;

НУБІП України

Додаток В2

Методика вивчення схильності особи до агресивної поведінки А. Басса та А. Даркі

Стать _____

Вік _____

Інструкція. Уважно прочитайте кожне висловлювання. Якщо воно підходить Вам, поставте поруч знак «+», якщо не підходить, то знак «-».

№	Висловлювання	+/-
1.	Часом я не здатен перебороти бажання заподіяти іншим шкоду	
2.	Іноді пліткую про людей, яких не люблю	
3.	Я легко дратуюсь, але швидко заспокоююсь	
4.	Якщо мене ласкаво не попросять, я не виконаю прохання	
5.	Я не завжди отримую те, що мені належить	
6.	Я знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною	
7.	Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчуття	
8.	Коли мені доводилося обдурювати кого-небудь, я відчував нестерпні докори сумління	
9.	Мені здається, що я не здатен вдарити людину	
10.	Я ніколи не дратуюся настільки, щоб розкидуватися речами	
11.	Я завжди поблажливий до чужих недоліків	
12.	Якщо мені не подобається встановлене правило, у мене виникає бажання порушити його	
13.	Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами	
14.	Я тримаюся насторожі з людьми, які ставляться до мене дещо ліпше, ніж я очікував	
15.	Я наето не погоджуюся з людьми	
16.	Іноді мене обтяжують думки, яких я соромлюсь	
17.	Якщо хтось першим ударить мене, я не відповім йому	
18.	Коли я дратуюся, я грюкаю дверима	
19.	Я куди дратівливіший, ніж здається оточуючим	
20.	Якщо хтось вдає із себе начальника, я завжди роблю йому наперекір	
21.	Мене трохи засмучує моя доля	
22.	Я гадаю, що багато людей мене не люблять	
23.	Я не зможу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною	
24.	Люди, що ухиляються від роботи, мусять почувати провину	
25.	Той, хто ображає мене і мою сім'ю, напрошується на бійку	
26.	Я не здатний (а) на брутальні жарти	
27.	Розлютовуюся, коли з мене насміхаються	
28.	Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися	
29.	Майже кожен тиждень я бачу когось, хто мені не до вподоби	
30.	Досить багато людей задрять мені	
31.	Я вимагаю, щоб люди поважали мене	
32.	Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків	
33.	Люди, які постійно знущаються з нас, варті того, щоб їх ставили на місце	

34.	Я ніколи не буваю похмурим від злості.
35.	Якщо до мене ставляться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюсь
36.	Якщо хтось дратує мене, я не звертаю уваги
37.	Хоч я ніколи не показую цього, але мене іноді гризе заздрість
38.	Іноді мені здається, що з мене насміхаються
39.	Навіть якщо я гніваюся, то не вдаюся до лайки
40.	Мені хочеться, щоб мої гріхи пробачили
41.	Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось і вдарить мене
42.	Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюсь
43.	Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю
44.	Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів
45.	Мій принцип: «Ніколи не довіряти чужакам»
46.	Якщо хтось дратує мене, я готовий висловити все, що я про нього думаю
47.	Я роблю багато такого, про що потім шкодую
48.	Якщо я роздратуюсь, я можу вдарити когось
49.	Із дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву
50.	Часто почуваю себе, мов діжка з порохом, що ось-ось вибухне
51.	Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко ладнати
52.	Я завжди розмірковую про те, які потаємні причини змушують людей робити приємне мені
53.	Коли на мене кричать, відповідаю тим самим
54.	Невдачі засмучують мене
55.	Я відчуваю страх не рідше й не частіше за інших
56.	Я можу пригадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав першу-ліпшу річ
57.	Іноді я відчуваю, що готовий першим кинутись у бійку
58.	Іноді я відчуваю, що життя поводиться зі мною несправедливо
59.	Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але зараз я не вірю в це
60.	Я лаюся тільки через злість
61.	Коли я роблю щось неправильно, то відчуваю докори сумління
62.	Якщо для захисту своїх прав мені слід використати фізичну силу, я вдаюся до неї
63.	Іноді я виражаю свій гнів тим, що грюкаю кулаком по столу
64.	Я буваю грубий з людьми, які мені не подобаються
65.	У мене немає ворогів, що хотіли б мені нашкодити
66.	Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона на це заслуговує
67.	Я часто думаю, що живу неправильно
68.	Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки
69.	Я не засмучуюсь через дрібниці
70.	Мені рідко спадає на думку, що люди намагаються розлютити чи скривдити мене
71.	Я часто тільки вдаюся до погроз, але не збираюся їх реалізувати
72.	Останнім часом я став занудою
73.	Під час суперечки я часто підвишую голос
74.	Здебільшого я намагаюся приховувати своє негативне ставлення до людей
75.	Я ліпше поступлюся своїми принципами, ніж сперечатимусь

Обробка результатів методики Басса – Даркі

Шкала	Бали за відповідь		Номер питання	Коефіцієнт
	+	-		
Фізична агресія	1	0	1, 25, 33, 41, 48, 55, 62, 68	11
	0	1	9, 17	
Вербальна агресія	1	0	7, 15, 23, 31, 46, 53, 60, 71, 73	8
	0	1	39, 66, 74, 75	
Непряма агресія	1	0	2, 10, 18, 34, 42, 56, 63	13
	0	1	26, 49	
Негативізм	1	0	4, 12, 20, 28	20
	0	1	36	
Дратівливість	1	0	3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72	9
	0	1	11, 35, 69	
Схильність до підозр	1	0	6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59	11
	0	1	65, 70	
Образа	1	0	5, 13, 21, 29, 37, 44, 51, 58	13
	0	1	-	
Відчуття провини	1	0	8, 16, 24, 32, 40, 47, 64, 61, 67	11
	0	1	-	

Результати в балах

Фізична агресія Вербальна агресія Негативізм Відчуття провини	Непряма агресія Дратівливість Схильність до підозр Образа	Інтерпретація
0 – 20	0	Низький рівень
20 - 30	0 – 14	
31 - 41	15 – 25	
42 - 52	26 - 36	Середній рівень
53 - 63	37 - 47	
64 - 74	48 – 58	Підвищений рівень
75 – 85	59 - 69	
86 - 96	70 – 80	Високий рівень
97 і більше	81 – 91	
	92 і більше	Дуже високий рівень

Результати в балах

Агресивність

Ворожість

Інтерпретація

0 - 17

0

18 - 28

0 - 14

Низький рівень

29 - 39

15 - 25

Середній рівень

40 - 50

26 - 36

51 - 61

37 - 47

Підвищений рівень

62 - 72

48 - 58

73 - 83

59 - 69

Високий рівень

84 - 94

70 - 80

95 і більше

81 - 91

Дуже високий рівень

92 і більше

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП УКРАЇНИ

Додаток В4

Таблиці результатів методики Басса – Даркі

1 опитування. Хлопці

Тип/№	Фізична Агресія	Вербальна агресія	Ценрґма агресія	Негативізм	Дратівлівіть	Схильність до підозр	Образа	Відчуття провини	Індекс агресивності	Індекс ворожості	Рівні
1.	77В	64П	65В	20С	63В	66В	26С	30Н	68П	30С	
2.	77В	80В	39С	60П	36С	55П	65В	55П	62П	40П	
3.	88В	96В	78В	80В	45П	55П	65В	66П	75В	40П	
4.	88В	72П	76В	80В	72В	88Д	91Д	88В	77В	59В	
5.	66П	72П	52С	20С	45П	66В	26С	44С	61П	30С	
6.	28Н	44С	16С	33С	39П	13Н	35С	23Н	37С	19С	
7.	77В	40С	39С	20С	45П	22С	0Н	11Н	54П	41П	
8.	50С	26Н	7Н	18Н	5Н	54П	46П	47С	27Н	34С	
9.	88В	71П	78В	40С	99Д	110Д	104Д	88В	86В	70В	
10.	21Н	51С	23С	65П	92Д	49П	49П	72П	54Н	40П	
11.	54П	61П	35С	51С	12Н	81В	78В	44С	42С	40П	
12.	27Н	34С	45П	55П	49П	12Н	29С	78В	37С	35С	
13.	44С	48С	52П	80В	45П	33С	39С	29Н	45С	23С	
14.	60П	55П	28С	18Н	24С	34С	11Н	60П	47С	23С	
15.	76В	87В	91Д	80В	45С	22Н	78В	77В	70П	51Н	
16.	49С	54П	12Н	43С	74В	46П	32С	24Н	59П	26С	
Результат у відсотках	18,75%	6,25%	12,5%	12,5%	12,5%	12,5%	12,5%	31,2%	6,25%	0%	«Н»-низький рівень
	18,75%	31,25%	43,7%	43,7%	18,7%	18,75%	37,5%	18,7%	31,2%	50%	«С»-середній рівень
	18,75%	43,75%	12,5%	18,7%	37,5%	37,5%	12,5%	25%	43,7%	37,5%	«П»-підвищений рівень
	43,75%	18,75%	25%	25%	18,7%	18,75%	25%	25%	18,7%	12,5%	«В»-високий рівень
	-	-	6,25%	-	12,5%	12,5%	12,5%	-	-	0%	«Д»- дуже високий рівень

1 опитування. Дівчата

Тип/№	Фізична агресія	Вербальна агресія	Цепряма агресія	Негативізм	Дратівливість	Схильність до підозр	Образа	Відчуття провини	Індекс агресивності	Індекс ворожості	Рівні
1.	55П	72П	91Д	80В	54П	66В	39П	99Д	60Н	35С	
2.	66П	64П	104Д	60П	63В	99Д	78В	88Д	64П	59В	
3.	66П	56С	65В	60П	45П	44П	52П	66П	55П	32С	
4.	66П	72П	78В	0Н	27С	77В	52П	77В	55П	43П	
5.	33С	56С	52П	10Н	36С	11Н	0Н	44С	42С	4Н	
6.	22Н	16Н	39П	40С	54П	77В	91В	88В	30С	56П	
7.	33С	64П	26С	20Н	45П	44П	26С	44С	37С	23С	
8.	44С	64П	26С	60П	36С	66В	52П	66П	48С	39П	
9.	44С	75В	78В	10Н	63В	66В	78В	65П	54П	48П	
10.	77В	56П	39П	40С	45П	77В	13Н	88В	59П	30С	
11.	44С	64П	65В	80В	63П	77В	78В	66П	57П	51П	
12.	99Д	78В	52П	0Н	44П	92Д	12Н	32С	72В	34С	
13.	58П	26Н	39П	40С	54П	54П	46П	47С	45С	33С	
14.	66П	56П	52П	60П	45П	22С	26С	55П	55П	16С	
15.	22Н	64П	56П	40С	72В	88В	78В	88В	52П	55П	
Результат у відсотках	13,3 %	13,3 %	0%	33,3 %	0%	6,7%	20%	0%	0%	6,7 %	«Н»- низький рівень
	33,3 %	13,3 %	13,3 %	26,7 %	20 %	6,7%	13,3 %	26,7 %	33,3 %	46,7 %	«С»- середній рівень
	40%	60 %	46,7 %	26,7 %	53,3 %	20%	26,7 %	33,3 %	60 %	40 %	«П»- підвищений рівень
	6,7%	13,3 %	26,7 %	13,3 %	26,7 %	33,3 %	33,3 %	33,3 %	6,7 %	6,7 %	«В»- високий рівень
	6,7%	-	13,3 %	-	-	-	12,5 %	6,7 %	-	-	«Д»-дуже високий рівень

2 опитування. Хлопці

Тип/№	Фізична Агресія	Вербальна агресія	Непряма агресія	Негативізм	Дратівливість	Схильність до підозр	Образа	Відчуття провини	Індекс агресивності	Індекс ворожості	Рівні
1.	68П	52С	58П	14Н	57П	56П	22С	30Н	59Н	26С	
2.	74П	71П	33С	53П	34С	54П	58П	52С	60П	36С	
3.	77В	83В	73В	72П	35С	49П	57П	66П	65П	38П	
4.	78В	51П	71В	77В	66В	80В	79В	88В	65П	53П	
5.	62Н	70Н	43Н	17Н	41Н	47Н	22С	44С	57П	23С	
6.	25Н	40С	12Н	29Н	32С	13Н	32С	23Н	32С	14Н	
7.	72П	30Н	35С	18Н	35С	19С	0Н	11Н	45Н	6Н	
8.	48С	24Н	7Н	16Н	5Н	52П	42Н	47С	25Н	31С	
9.	74В	67П	71В	37С	80В	69П	83Д	74П	73В	52П	
10.	17Н	47С	14Н	59П	85Д	43П	40П	68П	49С	27С	
11.	49С	51С	33С	44С	12Н	77В	67В	37С	37С	48П	
12.	23Н	29Н	36С	51С	47П	12Н	25С	7НП	33С	13Н	
13.	41С	43С	47П	63П	35С	28С	36С	24Н	39С	21С	
14.	57П	52С	24С	18Н	22С	31С	11Н	57П	43С	14Н	
15.	69П	81В	72Д	69П	41П	19С	75В	72П	63П	31С	
16.	43С	46С	12Н	40С	67В	42П	30С	24Н	50С	24С	
Результату відсотках	18,75%	18,75%	25%	37,5%	12,5%	12,5%	12,5%	31,2%	6,25%	25%	«Н»-низький рівень
	25%	43,75%	31,2%	25%	37,5%	25%	37,5%	25%	43,7%	50%	«С»-середній рівень
	37,5%	25%	18,75%	31,2%	25%	50%	25%	37,5%	43,7%	25%	«П»-підвищений рівень
	18,75%	12,5%	18,75%	6,25%	18,75%	12,5%	18,75%	6,25%	6,25%	0%	«В»-високий рівень
	-	-	6,25%	-	6,5%	-	6,25%	-	-	0%	«Д»-дуже високий рівень

2 опитування. Дівчата

Тип/№	Фізична агресія	Вербальна агресія	Непряма агресія	Негативізм	Дратівливість	Схильність до підозр	Образа	Відчуття провини	Індекс агресивності	Індекс ворожості	Рівні
1.	49С	67П	80В	73П	51П	62В	32С	76В	55Н	31С	
2.	61П	58П	83Д	58П	57П	78В	71В	73П	58П	49П	
3.	58П	52С	56П	53П	40П	39П	50П	59П	50С	29С	
4.	63П	65П	72В	0Н	25С	72В	45П	72П	50С	39П	
5.	29Н	51С	47П	10Н	33С	10Н	0Н	37С	37С	3Н	
6.	20Н	16Н	34С	39С	49П	67В	80В	74П	28Н	49П	
7.	29Н	60П	23С	20Н	44П	37П	22С	43С	37С	19С	
8.	40С	58П	26С	53Н	32С	53П	45Н	60П	44С	32С	
9.	39С	71П	71В	10Н	58П	50П	66В	58П	56П	38П	
10.	69П	53П	34С	36С	41П	67В	12Н	78В	54П	26С	
11.	42С	57П	58П	72П	56П	63В	68В	62П	50С	43П	
12.	83В	64В	50П	0Н	42П	73В	12Н	29Н	63П	28С	
13.	52С	24Н	35С	35С	47П	42П	40П	44С	41С	27С	
14.	62П	48С	48П	58П	42П	18С	21С	51С	50С	12Н	
15.	22Н	60П	53П	37С	66В	66В	71В	79В	48С	45П	
Результат у відсотках	26,6 %	13,3 %	0%	33,3 %	0%	6,7%	20%	6,7 %	6,7 %	13,3 %	«Н»- низький рівень
	33,3 %	20 %	33,3 %	26,7 %	20 %	6,7%	20%	26,7 %	60 %	46,7 %	«С»- середній рівень
	33,3 %	60 %	40%	40 %	73,3 %	33,3 %	26,7 %	46,7 %	33,3 %	40 %	«П»- підвищений рівень
	6,7%	6,7 %	20%	-	6,7 %	53,3 %	33,3 %	20 %	-	-	«В»- високий рівень
	-	-	6,7%	-	-	-	-	-	-	-	«Д»-дуже високий рівень

1 опитування. Хлопці і дівчата

Тип/№	Фізична Агресія	Вербальна агресія	Цепряма Агресія	Негативізм	Дратівливість	Схильність до підозр	Образа	Відчуття провини	Індекс агресивності	Індекс ворожості	Рівні
Результат у відсотках	16,1 %	9,7 %	6,5 %	22,5 %	6,5 %	9,7 %	16,1 %	16,1 %	3,2 %	3,2 %	«Н»-низький рівень
	25,8 %	22,5 %	29 %	35,6 %	19,3 %	12,9 %	25,8 %	22,5 %	32,2 %	48,4 %	«С»-середній рівень
	29 %	51,6 %	29 %	22,5 %	48,3 %	29 %	22,6 %	29 %	51,6 %	38,7 %	«П»-підвищений рівень
	25,8 %	16,1 %	25,8 %	19,3 %	19,3 %	35,6 %	29 %	25,8 %	12,9 %	9,7 %	«В»-високий рівень
	3,2 %	-	9,7 %	-	6,5 %	12,9 %	6,5 %	6,5 %	-	-	«Д»-дуже високий рівень

2 опитування. Хлопці і дівчата

Тип/№	Фізична Агресія	Вербальна агресія	Цепряма Агресія	Негативізм	Дратівливість	Схильність до підозр	Образа	Відчуття провини	Індекс агресивності	Індекс ворожості	Рівні
Результат у відсотках	22,6 %	16,1 %	12,9 %	35,5 %	6,5 %	9,7 %	16,1 %	19,3 %	6,5 %	19,3 %	«Н»-низький рівень
	29 %	32,2 %	32,2 %	25,8 %	29 %	16,1 %	29 %	25,8 %	51,6 %	48,4 %	«С»-середній рівень
	35,5 %	41,9 %	29 %	35,5 %	48,4 %	41,9 %	25,8 %	41,9 %	38,7 %	32,2 %	«П»-підвищений рівень
	12,9 %	9,7 %	19,3 %	3,2 %	12,9 %	32,2 %	25,8 %	12,9 %	3,2 %	-	«В»-високий рівень
	-	-	6,4 %	-	3,2 %	-	3,2 %	-	-	-	«Д»-дуже високий рівень

Вправа «Міф чи правда»

1. Насильство – це тільки побої (Ні);
2. Насильство – це особиста справа кожного і ніхто не має в неї втручатись (Ні);
3. Використання нецензурної лексики дитиною по відношенню до іншої особи є проявом насильства (Так);
4. Насильство має і позитивні сторони (Ні);
5. Бульбінг заслужено (Ні);
6. У навчальних закладах найбільш поширене психологічне насильство (Так);
7. Хлопці схильні до проявів насильства більше, ніж дівчата (Так);
8. Насильство – це ознака мужності дитини у школі (Ні);
9. Насильство карається законом України (Так);
10. Знущання, бойкот, ігнорування – це насильство (Так);
11. Особи, що вчиняють насильство над іншими є неvlадами і не можуть впоратись зі своїми проблемами та стресом. (Ні);
12. Словесні та емоційні образи викликають стрес та тривале переживання які можуть призвести до захворювань (Так);
13. Словесні образи не завдають шкоди здоров'ю людини (Ні);
14. Бульбінг – це систематичний процес свідомого, агресивного ставлення з боку дитини до іншої особи (Так);
15. Часто, дитина, яка вчинила бульбінг має переваги над своєю жертвою (Так);
16. Атмосфера психологічного насильства призводить до емоційної травми і породжує думку про неповноцінність, яка з часом переноситься у доросле життя (Так);
17. Одного разу піддаєшся бульбінгу – станеш жертвою назавжди.

НУБІП України

Додаток В6

Вправа «Відгадай хто»

Малюнок 1

Малюнок 2

Малюнок 3

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

Вправа «Чому так стається»

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

Вправа «Я можу допомогти»

Ситуація 1.

Ганна як завжди тихенько сиділа за партою, хоча всі її однолітки бігали та галасували під час перерви. Дівчата сміються, жартують та «пускають» бісиків на хлопців, що картину Ганна спостерігала щодня. Вона носила окуляри та брекети, через що терпіла знущання та насмішки однокласників і не почувала себе впевненою.

Клас порожній. Ганна як завжди самотньо сиділа з своєю партою, як до неї підійшли її однокласниці. Вони починають сміятися з дівчинки, дражнити, розбили окуляри та розкидують її підручники. Ганна заплакала. **СТОП!**

Ситуація 2.

Ранок Богдана розпочався з чергової сварки батьків. Проставши, він нашвидкуруч зібрав речі, одягнувся і побіг до школи. До школи він не мав великого бажання йти, бо постійно зазнавав стусанів від старшокласників. Хлопцю було важко витримувати психологічний натиск, а пожалітися не було кому, бо навіть батьки не помічали сина через сварки.

Перерва. Засмучений Богдан вийшов з класу, в коридорі його вже очікували троє старших «друзів». Один з них дав хлопцю ляпаса та вдарив хлопця по спині, причепивши йому листок з надписом «Бийте мене». Богдан не знав про надпис на спині, по дорозі до їдальні, його штовхнули і він упав. На очі хлопця навернулись сльози. **СТОП!**

Ситуація 3.

Коли життя Петра було сповнене щастям, турботою та любов'ю батьків. Але після того як батьки хлопця розлучились все змінилось. Тато відмовився від хлопця, а мати постійно працювала, щоб забезпечити сина. Петя важко переживав розрив батьків, через це погано вчився, мав конфлікти з однокласниками та викладачами.

Посварившись з вчителькою, яка зробила йому зауваження через невиконане домашнє завдання, настрої хлопця був зіпсованим. Кроки закінчились, і Петро попрямував додому, де на виході зі школи його перестріли старшокласники та запропонували цигарку. Хлопець вагався, але під натиском та погрозами старшокласників погодився. Після чого «друзі» почали вимагати з нього гроші та бити.

СТОП!

НУБІП України

Пам'ятка батькам

Якщо Ваша дитина все ж таки стала жертвою булінгу, в цих фразах вона відчує Вашу підтримку:

1. **Я тобі вірю** (ця фраза допоможе зрозуміти дитині, що ви на її стороні);
2. **Мені шкода, що ця ситуація сталась з тобою** (дитина відчує Ваші переживання і співчуття);
3. **Це не твоя вина** (дитина зрозуміє, що її не звинувачують у тому, що сталося);
4. **Таке може трапитися з кожним** (це допоможе дитині зрозуміти, що вона не самотня);
5. **Ти такий молодець, що ти сказав мені про це** (ця фраза допоможе зрозуміти дитині, що вона правильно вчинила, звернувшись до Вас за порадою);
6. **Я люблю тебе і зроблю все заради твоєї безпеки** (це допоможе дитині відчувати Ваш захист і підтримку).

Поради батькам, щодо протидії булінгу

- Говоріть з дитиною відкрито і доброзичливо, запевніть її в тому, що завжди будете на її стороні;
- Поясните дитині, що вона сильна, не боїться говорити правду, може постояти за себе та інших;
- Докладно розберіться в ситуації та з'ясуйте всі факти булінгу;
- Домовтесь про зустріч зі стороною агресора (батьками, вчителями, адміністрацією школи);
- На зустріч намагайтесь вирішити конфлікт максимально спокійно та конструктивно;
- Спробуйте створити максимально зрозумілий і простий спосіб протидії булінгу;
- Не загострюйте ситуацію, використовуючи погрози, недобррозуміливі дії;
- Будьте уважні до своєї дитини, її поведінки, реакцій, почуттів.

Якщо ви дізнались про Вашу дитину цюють зверніться за консультацією на Національну дитячу «гарячу» лінію 0800 500 225 або 116 111

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

Пам'ятка педагогам

по профілактиці булінгу серед учнів

Схвалення!

Схвалення є невід'ємною частиною у вихованні особистості. Фахівці наголошують, що схвалюючи дії, думки та дитини, ви мотивуєте її ще краще і якісніше виконувати свою роботу.

Мисліть сучасно!

Карати, примішувати дітей в присутності однокласників – старі методи виховання. Найкращий спосіб «дослідитись» до дитини – пояснити які наслідки може нести за собою булінг.

Ярликam – ні!

При жодних умов не «навішуйте» на дітей ярлики. Якщо сто разів учню сказати що він бешкетник, він буде відповідати цій разі, як знак протесту. Оцінюйте і говоріть лише за дії учнів і при цьому не зачіпайте особисте.

Більше інформації!

Учні мають знати, що таке булінг і до яких наслідків він може призвести. Для цього краще застосовувати новітні технології, також дуже добре на підлітків впливає авторитетна думка, тому слід запрошувати людей, яких добре знають діти і безперечно поважають.

Розвивайте здібності!

По – перше в творчому процесі відбувається дуже багато взаємодій між дітьми, що дуже позитивно відобразиться на атмосфері в групі, класі. По – друге, розвиток творчих здібностей додасть учням впевненості в своїх силах, таланті та можливостях, вони повірять в себе, впевненість в собі дуже важлива якість для підлітка. І нарешті, по – третє, за допомогою творчості можна проводити виховні заходи (вистави, постанови, виставки) на тему шкільного цькування, щоб учні наглядно бачили школу та наслідки булінгу.

Чим раніше, тим краще!

Ця порада говорити про те, що виховні заходи, які стосуються теми булінгу потрібно починати проводити вже в дитячому садочку. Саме в садочку потрібно пояснювати дітям, про важливість зрозуміло висловлювати свої емоції та почуття, навчити їх постояти за себе, та не стояти осторонь, коли вони спостерігають насильство. Бо, обговорювати цю проблему в молодшій початковій школі вже пізно.

STOP BULLYING

ВИДИ БУЛІНГУ

Фізичний булінг

Национальний університет біоресурсів і природокористування України

ЩО ТАКЕ БУЛІНГ

Булінг (англ. *bullying* – хуліган, забіяка) – це діяння(дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу. Внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Психологічний булінг

STOP

булінг

Кібербулінг

Економічний булінг

Київ, 2021

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ

Класифікують за такими групами:

- ✦ Сімейні
- ✦ Особистісні
- ✦ Соціальні
- ✦ Вплив оточення
- ✦ Вплив освітнього закладу

ОЗНАКИ БУЛІНГУ

- Соціально – негативний характер
- Систематичність
- Умисел, навмисність
- Образлива поведінка, метою якої є приниження жертви
- Бездіяльність
- Негативний характер міжособистісних стосунків
- Наявність сторін
- Присуття односторонності
- Нерівність учасників
- Психологічний або фізичний вплив

ПЕРЕДБАЧЕНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАСИЛЬСТВО

Моральне або фізичне насильство, агресія	Штраф 340 – 850 грн
Дії з особливою жорстокістю, повторне порушення	Штраф 1700 – 3400 грн
Приховування вчителем факту цькування	Штраф 850 - 1700

ЯКЩО ВИ СТАЛИ СВДКОМ БУЛІНГУ

1. Втрутитись і притисити цькування – булінг не слід ігнорувати;
2. Зайняти нейтральну позицію в суперечці;
3. Обидві сторони конфлікту потребують допомоги, запропонувати вирішити конфлікт самостійно;
4. Уникати в спілкуванні слів «жертва» та «агресор» аби запобігти розподілу ролей;
5. Повідомити керівництво навчального закладу про ситуацію, що склалась і вимагати вжити заходів щодо притиснення цькування.

НУБІП України

